

GOVERNMENT OF INDIA
NATIONAL LIBRARY, CALCUTTA.

Class No.

I. C

V. A

Book No.

12

N. L. 38.

MGIPC-88-6 LNL/56-25-7-56-50,000.

GOVERNMENT OF INDIA
NATIONAL LIBRARY
CALCUTTA.

This book was taken from the
Library on the date last stamped.
A late fee of 6 paise will be
charged for each day the book is
kept beyond Two Weeks.

17
10 AUG 1967

N.L.64.

कूर्मपुराणम् ।

रुष्णहपायन-महर्षि-श्रीवेदव्यास-

प्रणीतम् ।

परिष्ठितवरश्रीयुक्तपञ्चाननतर्करत्नेन

सम्पादितम् ।

श्रीयुक्तवीरसिंहशास्त्रिणा श्रीयुक्तवीरानन्दकाव्यनिधिना च
परिष्कृतम् ।

कलिकाताराजधान्याम्

ककुटोबाट्टीटस्त्रित ३४।९ नं बङ्गवासी-टोम-मैसिन-दम्मे

श्रीअरुणोदयरायेण

मुद्रितं प्रकाशितम् ।

प्रकाशित १९१२ ।

S.C / V.A K
12. *max*

विज्ञप्तिः ।

षट्पदस्यपुराणेषु षट्पदस्यमिदं कौर्मस्यपुराणं कौर्मस्यपिणो भगवतो
मनुस्मृत्यस्य जगदनुजिह्वोर्नारदादीन् प्रत्युपदेशः । कौर्मं षट्पदमेव सिखादि-
ब्रह्मवैवर्ताद्युक्त्वा षट्पदस्यसहस्रश्लोकात्मकत्वस्य ग्राह्यतो जानीमहे ;

इदन्तु षट्पदस्यं पुराणं कौर्मस्यसुस्तमम् ।

चतुर्धासंस्कृतं पुण्यं संहितानां प्रभेदतः ॥

ब्राह्मी भागवतो सौरी वैष्णवी च प्रकीर्तिताः ।

चतस्रः संहिताः पुण्या शर्म-कामार्च-सोचदाः ॥

इत्येतद्व्याख्येयपूर्वभागप्रथमाध्यायवचनाभ्यां चतुःसंहितात्मकत्वम् । परं कश्चिद्
प्रविष्टप्रवृत्त्यर्थेऽस्मिन्नावनतिसागरगर्भं प्रविशति भारते वर्षे साम्प्रतं कौर्म-
पुराणमिति व्यपदिशति तत्र षट्पदस्यसहस्रश्लोकात्मकं, न वा चतुःसंहिता-
संहितमिति अनिर्व्विर्दं वदामः । तत् किमिदमिति जिज्ञासमानाः सन्तुष्टमान-
वेक्षणो निःकारितं दास्यस्वस्वमिवातिशयमभिहितसु संहितासु ब्राह्मी नाम
षट्पदस्यसहस्रश्लोकात्मिकां संहितामिमामवगच्छन्तु कौर्मपुराणस्य । तत्राच—

इयन्तु संहिता ब्राह्मी चतुर्व्विहस्तु शक्तिता ।

भवन्ति षट् सहस्राणि श्लोकानामत्र संख्या ॥

इत्येतद्व्याख्येयपूर्वभागप्रथमाध्यायवचनं.

ब्राह्मी पौराणिकी चैवं संहिता पापनाशिनौ ।

इत्यपरिभागीयशेषाध्यायवचनद्वारा प्रमाणत्वेन जागर्ति । बह्ववतु संहित-
मेकममुद्रितानि च श्रेणि पुस्तकान्यालोच्य ये समुद्रतलेन बुध्यमानास्तेऽन्त-
र्लोकमितरे च सङ्गताः कृच्छ्रसङ्गतयो वा तावदधीनिवेदिताः पाठाः ।
तदेवं बहुवचनतः सम्यादितमिदं कौर्मं पण्डितवराभ्यां जीवीरसिंहशास्त्रि-
जोषीरानन्दकाव्यनिधिभ्यां संशोधितं सतां प्रीतये भूवादित्यसहृदायाकहे ।

सम्पादक-

श्रीपञ्चानननर्करत्नस्य ।

भट्टपत्नीवासिनः ।

कम्मपुराण-सूचीपत्रम् ।

प्रकरणम्	पृष्ठे ।	प्रकरणम्	पृष्ठे ।
१ मः अध्यायः । तत्र सूत-नेमिष्वसंवादि इन्द्र- दुम्भकयाप्रसङ्गः, कूर्मपुराणकथनप्रक्रमश्च ।	१	२३ अः । जयध्वजवृक्षकथनम्	५३
२ अः । वर्णाश्रमकथनम्	५	२४ अः । श्रीष्टुवंशकथनं, रास-कृष्णावतारश्च	५६
३ अः । आश्रमक्रमकथनम्	८	२५ अः । श्रीकृष्णातापस्यर्षा	५८
४ अः । प्राकृतसर्गः	८	२६ अः । श्रीकृष्णस्य रुद्रदर्शनं, कृष्ण-मार्क- ण्डेयसंवादि चित्रमाहात्म्यकथनम्	६२
५ अः । कालकथनम्	११	२७ अः । वंशानुकीर्तनसमाप्तिः	६५
६ अः । भूमण्डलीकरणम्	१२	२८ अः । व्यासार्जुनसंवादि सत्य-व्रिता-रापर- युगकथनम्	६९
७ अः । तमोमयसर्गादिकथनम्	१३	२९ अः । कलियुगस्य कथनम्	६८
८ अः । नैद्युनसर्गकथनम्	१५	३० अः । वाराणसीमाहात्म्ये जैमिनि-व्यास- संवादः	७०
९ अः । पर्योन्नतप्रादुर्भावः	१६	३१ अः । श्रीकृष्णारविमाहात्म्यकथनम्	७२
१० अः । रुद्रसर्गः	१८	३२ अः । व्यासस्य कपर्दीश्वरादिलिङ्गदर्शनम्	७३
११ अः । दिव्यवतारः	२१	३३ अः । मध्वनेश्वरमाहात्म्यम्	७५
१२ अः । दिव्याः सहस्रनामस्तवः, हिमवन्तं प्रति दिव्या उपदिश्य	२१	३४ अः । जैमिनिप्रमुखप्रियपरिष्ठितस्य व्यासस्य प्रयागविश्वरूपमादितोर्यपथ्यटनम्	७६
१३ अः । भृग्व्यादिसर्गकथनम्	३१	३५ अः । प्रयागमाहात्म्यकथनम्	७७
१४ अः । स्नायन्मुच्यमानसर्गकथनम्	३३	३६ अः । प्रयागमाहात्म्ये बलीवर्धारीकरण- पुरःसरप्रयागतीर्थगमननिषिधादि, प्रयाग- मरणमाहात्म्यञ्च	७८
१५ अः । दक्षयज्ञध्वंसः	३३	३७ अः । माधवमासे प्रवागे प्रजापिक- नित्यादिकथनम्	८०
१६ अः । हास्तावणोर्वंशकीर्तनं, चिरण- कप्रिपुवधः, चन्मकपराजयश्च	३६	३८ अः । वसुनामाहात्म्यम्	८०
१७ अः । वामनावतारलौका	४४	३९ अः । भुवनकोषसंस्थाने सप्तहोषकथनम्	८१
१८ अः । बलिपुत्रादिकथाप्रसङ्गे वाणपुर- हाहविवरणम्	४७	४० अः । त्रैलोक्यमानकथनं, ज्योतिःसमि- वेशश्च	८२
१९ अः । ऋषिवंशकीर्तनम्	४७	४१ अः । हाहमादित्य-तदधिकारकालादि- कथनम्	८४
२० अः । सूर्यवंशकीर्तनप्रसङ्गे त्रिवन्ध- पथ्यन्तराजगणकीर्तनम्	४८	४२ अः । सूर्यस्य ग्रहबोनिग्रहरश्मिकथनम्	८५
२१ अः । इक्ष्वाकुवंशवर्णनसमाप्तिः	५०		
२२ अः । पुकरवोवंशवर्णनम्	५२		

प्रकरणम्	पृष्ठे ।	प्रकरणम्	पृष्ठे ।
४३ अः । महर्षीकादिकीर्तनम् ...	८६	१८ अः । नित्यप्रियाविधिः ...	१२८
४४ अः । भूलोकनिर्णयः हीप-सागर-पर्वत- तादिकथनम् ...	८७	१९ अः । भोजनादिविधिः ...	१३१
४५ अः । मेरोरुपरि ब्रह्मपुर्वादिकथनम्	८८	२० अः । आहकल्पारम्भः, आसीदश्व- निर्णयः ...	१३२
४६ अः । केतुमातृवर्षादिवासिस्वरूपकथनम्	८९	२१ अः । आहकल्पे ब्राह्मणविचारादि	१३४
४७ अः । हेमकूटवर्णनम् ...	९१	२२ अः । आहकल्पसमाप्तिः ...	१३५
४८ अः । ब्रह्महीपादिकथनम् ...	९३	२३ अः । अश्वीषप्रकरणम् ...	१३८
४९ अः । पुष्करहीपादिकथनम् ...	९५	२४ अः । अग्निहोत्रादिविधिः ...	१४१
५० अः । मन्वन्तरकीर्तनम् ...	९६	२५ अः । उत्तिकथनम् ...	१४२
५१ अः । व्यासकीर्तनम् ...	९७	२६ अः । दानधर्मकथनम् ...	१४२
५२ अः । महादेवावतारकथनम् ...	९८	२७ अः । दानधर्मधर्मकथनम् ...	१४५
उपरिभागस्य ।		२८ अः । दत्तिधर्मकथनम् ...	१४६
		२९ अः । दत्तिभिन्नादिप्रकारकथनम्	१४७
१ अः । अथर्ववेदः । तत्र ईश्वरगीतासु ऋषिप्रकाः १०६		३० अः । प्रावक्षितकथनम् ...	१४८
२ अः । वक्तव्यज्ञानप्रश्नः ...	१०१	३१ अः । कपालमोचनमाहात्म्यम् ...	१४९
३ अः । अथर्वज्ञानविभागः ...	१०३	३२ अः । सुरापानादिप्रावक्षितकथनम्	१५२
४ अः । दिव्यदेवमाहात्म्यज्ञानविभागः ...	१०४	३३ अः । मनुष्य-स्त्री-पुरुषहरणादिप्रावक्षितम्	१५४
५ अः । दिव्यदेवस्य ताण्डवकालीनस्वरूप- दर्शनम् ...	१०५	३४ अः । विविधतीर्थमाहात्म्यकथनम् ...	१५८
६ अः । ईश्वरस्य स्वरूपोक्तिः ...	१०७	३५ अः । रुद्रकोट्यादितोर्थकथनम् ...	१६१
७ अः । ईश्वरस्य प्रधानस्वरूपकथनम्	१०८	३६ अः । महाकलादितोर्थकथनम् ...	१६२
८ अः । गुह्यतमज्ञानकथनम् ...	११०	३७ अः । तीर्थोपाख्याने महेश्वरस्य देव- दास्यनलीला ...	१६४
९ अः । ईश्वरज्ञानकथनम् ...	११०	३८ अः । नर्मदामाहात्म्यम् ...	१६८
१० अः । लिङ्गब्रह्मज्ञानविभागः ...	१११	३९ अः । नार्मदमहेश्वरादितोर्थकथनम्	१७१
११ अः । अष्टाङ्गविभागकथनम् ...	११२	४० अः । अश्वतीर्थादिकथनम् ...	१७४
१२ अः । ब्रह्मचारिधर्मः ...	११६	४१ अः । नैमिषजाले ईश्वरमाहात्म्यम् ...	१७५
१३ अः । आचमनादिकर्मविभागकथनम्	११८	४२ अः । तीर्थमाहात्म्यसमाप्तिः ...	१७६
१४ अः । अथर्वनादिप्रकारकथनम् ...	११९	४३ अः । प्रलयकथनम् ...	१७७
१५ अः । स्नातकधर्मकथनम् ...	१२२	४४ अः । प्राकृतप्रलयकथनम्, कूर्म- पुराणस्य षट्संवादकथनम् ...	१७८
१६ अः । आचाराध्यायः ...	१२४		
१७ अः । भक्त्यामल्लनिर्णयः ...	१२६		

कूर्मपुराण-सूचीपत्रं-समाप्तम् ।

कूर्मपुराणम् ।

पूर्वभागः ।

प्रथमोऽध्यायः ।

श्रीं नमो भगवते वासुदेवाय ।

नारायणं नमस्कृत्य नरक्ष्व नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

नमस्कृत्याप्रमेयाय विष्णवे कूर्मरूपिणि ।

पुराणं सम्प्रवक्ष्यामि यदुक्तं विश्वयोगिना ॥ १

सत्त्वान्ते सूतमनघं नैमित्तिका महर्षयः ।

पुराणसंहितां पुण्यां पप्रच्छु रोमहर्षणम् ॥ २

त्वया सूत महाबुधे भगवान् ब्रह्मवित्तमः ।

इतिहासपुराणार्थं व्यासः सम्यगुपासितः ॥ ३

तस्य ते सर्वे रोमाक्षि वचसा क्षुधितानि यत् ।

हेषावमस्य तु भवांस्ततो वै रोमहर्षणः ॥ ४

भवन्तमेव भगवान् व्याजहार स्वयं प्रभुः ।

सुनीनां संहितां वक्तुं व्यासः पौराणिकीं पुरा ॥ ५

त्वं हि स्वायम्बुधे वक्ष्ये सुत्याहे वितते सति ।

सम्भूतः संहितां वक्तुं स्वांशेन पुरुषोत्तमः ॥ ६

तस्मात्प्रवक्तुं प्रच्छामः पुराणं कौर्मसुतमम् ।

वक्तुमर्हसि शास्त्राकं पुराणार्थविचारद ॥ ७

सुनीनां वचनं श्रुत्वा सूतः पौराणिकोत्तमः ।

ब्रह्मण्य मनसा प्राह सुखं सत्यवतीसुतम् ॥ ८

रोमहर्षण उवाच ।

नमस्कृत्य जगद्गोविं कूर्मरूपधरं हरिम् ।

वक्ष्ये पौराणिकीं दिव्यां कथां पापप्रणाशिन्यै ॥ ९

यां श्रुत्वा पापकर्माणि गच्छेत् परमां गतिम् ।

न नास्तिके कथां पुण्यामिनां ब्रूयात् कदाचन ॥ १०

अवधानाच्च शान्ताच्च धार्मिकाच्च हिजातये ।

इमां कथामनुब्रूयात् साक्षान्नारायैरितान् ॥ ११

सर्गश्च प्रतिकर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ।

वंशानुचरितश्चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ १२

ब्राह्मं पुराणं प्रथमं पाद्यं वैष्णवमेव च ।

यैवं भागवतश्चैव भविष्यं नारदीयकम् ॥ १३

मार्कण्डेयमथानेवं ब्रह्मवैवर्तमेव च ।

लैङ्गं तथा च वाराहं स्कान्दं वामनमेव च ॥ १४

कौर्मं मात्स्यं गारुडं वायवीयमनुत्तमम् ।

अष्टादशं समुद्दिष्टं ब्रह्माण्डमिति संहितम् ॥ १५

अन्यान्युपपुराणानि सुनिभिः कथितानि तु ।

अष्टादश पुराणानि श्रुत्वा संक्षेपतो हिजाः ॥ १६

पाद्यं सनत्कुमारोक्तं नारसिंहमतः परम् ।

तृतीयं स्कान्दमुद्दिष्टं कुमारैश्च तु भाषितम् ॥ १७

चतुर्थं त्रिवर्ध्माद्यां साक्षान्दीपभाषितम् ।

दुर्वाससोक्तमाख्यं नारदाद्यमतः परम् ॥ १८
 कापिलं वामनञ्चैव तथैवोशनसेरितम् ।
 ब्रह्माण्डं वारुणञ्चैव कालिकाहवमेव च ॥ १९
 मातेश्वरं तथा शार्ङ्गं शौरं सर्वार्थसङ्घयम् ।
 पराधरोक्तं मारौचं तथैव भार्गवाहवम् ॥ २०
 इदन्तु पञ्चदशमं पुराणं कौर्मसुत्तमम् ।
 चतुर्धा संस्थितं पुण्यां संहितायां प्रमेदतः ॥ २१
 ब्राह्मी भागवती शैवी वैष्णवी च प्रकीर्तिताः ।
 चतस्रः संहिताः पुण्या धर्म-कामार्थ-मोक्षदाः ॥ २२
 इत्यन्तु संहिता ब्राह्मी चतुर्विदैस्तु सन्निता ।
 भवन्ति षट् सप्तस्राणि लोकानामत्र संख्या ॥ २३
 यत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च मुनीश्वराः ।
 माहात्म्यमखिलं ब्रह्म ज्ञायते परमेश्वरः ॥ २४
 सर्गश्च प्रतिस्वर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ।
 वंशानुचरितं पुण्या दिव्या प्रासङ्गिकी कथा ॥ २५
 ब्राह्मणाद्यैरिह धार्म्या धार्मिकैर्विदपारमैः ।
 तामहं वर्णविष्टाभि व्यासेन कथितां पुरा ॥ २६
 पुरास्तथाहं देतव्य-ज्ञानैः सह देवताः ।
 भन्वानं मन्दरं कला मन्त्र्यः क्षीरसागरम् ॥ २७
 मल्लमाने तदा तस्मिन् कूर्मरूपी जगद्भिनः ।
 बभार मन्दरं देवो देवानां हितकाम्यदा ॥ २८
 देवाश्च तुष्टुर्देवं नारदाद्या महर्षयः ।
 कूर्मरूपधरं दृष्ट्वा शङ्किणं विष्णुमव्ययम् ॥ २९
 तदन्तरेऽभवद्देवो श्रीनारायणवत्प्रभा ।
 जग्राह भगवान् विष्णुस्तामेव पुरुषोत्तमः ॥ ३०
 तेजसा विष्णुमव्यक्तं नारदाद्या महर्षयः ।
 मोहिताः सह यत्नेन श्रेयोवचनमब्रुवन् ॥ ३१
 भगवन् देवदेवेश नारायण जगन्मय ।
 कैषा देवी विष्णुताची यथावद्वक्षि पृच्छताम् ॥ ३२
 श्रुत्वा तेषां तदा वाक्यं विष्णुर्दानवमर्हणः ।
 प्रोवाच देवीं समेष्व नारदादीनकल्मषान् ॥ ३३
 इयं सा परमा शक्तिर्मन्मयी ब्रह्मरूपिणी ।
 माया मम प्रियानन्ता यथेहं धार्यते जगत् ॥ ३४
 यनयैव जगत् सर्वं सद्देवासुर-मानुषम् ।
 मोहयामि हिजयेष्टा यस्यामि विह्वलामि च ॥ ३५
 उत्पत्तिं प्रलयञ्चैव भूतानामागतिं गतिम् ।

विद्यया वीक्ष्य(क)चात्मानं तरन्ति विपुलामिमान् ॥ ३६
 पस्यास्त्वंमानधिष्ठाय शक्तिमन्तोऽभवन् सुराः ।
 ब्रह्मेष्टानाद्यः सर्वे सर्वशक्तिरियं मम ॥ ३७
 येषां सर्वजगत्सृष्टिः प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिका ।
 प्रागिव मत्तः सञ्जाता श्रीः कल्पे पद्मवासिनी ॥ ३८
 चतुर्भुजा यज्ञ-चक्र-पद्महस्ता सगन्विता ।
 कोटिसूर्यप्रतीकाया मोहिनी सर्वदेहिनाम् ॥ ३९
 नालं देवा न पितरो मानवा वासवोऽपि च ।
 मायामेतां समुत्तर्षुं धी चान्ये भुवि देहिनाः ॥ ४०
 इत्युक्त्वा वासुदेवेन मुनयो विष्णुमब्रुवन् ।
 ब्रूहि त्वं पुण्डरीकाक्ष यद्दि कालक्षयेऽपि च ॥ ४१
 यथोवाच हृषीकेशो मुनीन् मुनिगणार्चितः ।
 अस्ति दिजातिप्रवर इन्द्रद्युम्न इति श्रुतः ॥ ४२
 पूर्वजन्मनि राजाभावपृष्ठः शङ्करादिभिः ।
 दृष्ट्वा मां कूर्मसंस्थानं श्रुत्वा पौराणिकैः स्वयम् ॥ ४३
 संहितां मन्मुखादिव्यां पुरस्कृत्य मुनीश्वरान् ।
 ब्रह्माणञ्च महादेवं देवांशान्यान् स्वशक्तिभिः ॥ ४४
 मच्छ्रुत्वा संस्थितान् बुद्ध्वा मामेव शरणं गतः ।
 सञ्जापितो मया चाद्य विप्रयोनिं गमिष्यसि ॥ ४५
 इन्द्रद्युम्न इति ज्ञातो जातिं आरसि पौर्व्विकीम् ।
 सर्वेषामेव भूतानां देवानामप्यगोचरम् ॥ ४६
 वक्तव्यं तद्वृत्ततमं दास्ये ज्ञानं तवानघ ।
 लब्ध्वा तन्मामकं ज्ञानं मामेवान्ते प्रवेक्ष्यसि ॥ ४७
 यंशान्तरेण भूम्यां त्वं तत्र तिष्ठ सुनिर्वृतः ।
 वैवस्वतेऽन्तरेऽतीति कार्यायं मां प्रवेक्ष्यसि ॥ ४८
 मां प्रवेक्ष्यन्(ख)पुरीं गत्वा पालयामास मेदिनीम् ।
 कालधर्मं गतः कालाच्छेतदीपे मया सह ॥ ४९
 भुक्त्वा तान् वैष्णवान् भोगान् श्रीगिनामप्यगोचरान् ।
 मदाश्रया मुनिश्रेष्ठा जज्ञे विप्रकुली पुनः ॥ ५०
 ज्ञात्वा मां वासुदेवाख्यं यत्र हे निहितेऽक्षरे ।
 विद्याविद्ये गूढरूपं यद्रह्य परमं विदुः ॥ ५१
 सोऽक्षयामास भूतानामाख्यं परमेश्वरम् ।
 व्रतोपवासनियमैर्होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥ ५२

(क) विज्ञायान्तीत्येति कश्चित् पाठः ।

(ख) प्रवेक्ष्यति पाठान्तरम् ।

तज्जापो (क) तन्मस्कारस्तनिष्ठस्तत्परावणः ।

आराधयन् महादेवं योगिनां हृदि संस्थितम् ॥ ५३

तस्यैवं वर्तमानस्य कदाचित् परमा कला ।

स्वल्पं दर्शयामास दिव्यं विष्णुसमुद्भवम् ॥ ५४

हृष्टा प्रणम्य शिरसा विष्णोर्भगवतः प्रियाम् ।

संस्तुय विविधैः स्तोत्रैः कृताञ्जलिर्भाषत ॥ ५५

इन्द्रद्युम्न उवाच ।

का त्वं देवि विद्यालाशि विष्णुविप्राकृति शुभे ।

यायातस्तेन वै भावं तवेदानौ ब्रवीहि मे ॥ ५६

तस्य तदाव्यमाकर्ण्य सुप्रसन्ना सुमङ्गला ।

हसन्ती संसरन् विष्णुं प्रियं ब्राह्मणमब्रवीत् ॥ ५७

शौरवाच ।

न मां पश्यन्ति सुनयो देवाः यज्ञपुरोगमाः ।

नारायणात्मिकमेकां मायाहं तन्मयी परा ॥ ५८

न मे नारायणाङ्गो विद्यते हि विचारतः ।

तन्मयहं परंब्रह्मा स विष्णुः परमेश्वरः ॥ ५९

शिवैव्यतोऽस भूतानामात्मनं पुरुषोत्तमम् ।

ज्ञानेन कथंयोगेण न तेषां प्रभवाम्यहम् ॥ ६०

तस्माद्नादिनिधनं कर्मयोगपरायणः ।

ज्ञानिनाराधयान्तं ततो मोक्षमवाप्स्यसि ॥ ६१

इत्युक्तः स सुनिष्ठेऽह इन्द्रद्युम्नो महामतिः ।

प्रणम्य शिरसा देवीं प्राञ्जलिः पुनरब्रवीत् ॥ ६२

कथं स भगवानोद्यः आश्रितो निष्कलोऽच्युतः ।

ज्ञातुं हि शक्यते देवि ब्रूहि मे परमेश्वरि ॥ ६३

एवमुक्ताय विप्रेण देवी कमलवासिनी ।

साक्षान्नारायणो ज्ञानं दास्यतीत्याह तं मुनिम् ॥ ६४

उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां संस्पृष्ट प्रणतं मुनिम् ।

श्रुत्वा परात्परं विष्णुं तत्रैवान्तरधीयत ॥ ६५

सोऽपि नारायणं द्रष्टुं परमेण समाधिना ।

आराधयन्नधीकेशं प्रणतार्त्तिप्रभञ्जनम् ॥ ६६

ततो बहुतिथे काले गते नारायणः स्वयम् ।

प्रादुरासीन्नृणावीगौ पीतवासा जगन्मयः ॥ ६७

हृष्टा देवं समावाप्तं विष्णुमात्मानमव्ययम् ।

जानुभ्यामवनौ गत्वा तुष्टाव गुरुद्वयजम् ॥ ६८

इन्द्रद्युम्न उवाच ।

यज्ञेमाच्युत गोविन्द माधवानन्त केशव ।

कृष्ण विष्णो हृषीकेश तुभ्यं विश्वात्मने नमः ॥ ६९

नमोऽस्तु ते पुराणाय हरये विश्वमूर्तये ।

सर्ग-स्थिति-विनाशनां हेतवेऽनन्तशक्तये ॥ ७०

निर्गुणाय नमस्तुभ्यं निष्कलाय नमो नमः ।

पुरुषाय नमस्तेऽस्तु विश्वरूपाय ते नमः ॥ ७१

नमस्ते वासुदेवाय विष्णवे विश्वद्योनये ।

आदिमध्यान्तहीनाय ज्ञानगम्याय ते नमः ॥ ७२

नमस्ते निर्झिकाराय निष्पपञ्चाय ते नमः ।

मेदाभेदविहीनाय नमोऽस्त्वनन्दरूपिणे ॥ ७३

नमस्ताराय ज्ञान्ताय नमोऽप्रतिहतात्मने ।

अनन्तमूर्तये तुभ्यममूर्ताय नमो नमः ॥ ७४

नमस्ते परमार्थाय मायातीताय ते नमः ।

नमस्ते परमेशाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥ ७५

नमोऽस्तु ते सुसूक्ष्माय महादेवाय ते नमः ।

नमः शिवाय शुद्धाय नमस्ते परमेश्वरि ॥ ७६

त्वयैतत् सृष्टमखिलं तमेव परमा गतिः ।

त्वं पिता सर्वभूतानां त्वं माता पुरुषोत्तम ॥ ७७

त्वमक्षरं परं धाम विष्णोर्लोकं निष्कलम् ।

सर्वस्याधारमव्यक्तमनन्तं तमसः परम् ॥ ७८

प्रपश्यन्ति परात्मानं ज्ञानदीपेन केवलम् ।

प्रपद्ये भवतो रूपं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ७९

एवं स्तुवन्तं भगवान् भूतात्मा भूतभावनः ।

उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां पश्यं प्रहसन्निव ॥ ८०

सृष्टमात्रो भगवता विष्णुना मुनिपुङ्गवः ।

वधावत् परमं तत्त्वं ज्ञातवांस्तत्प्रसादतः ॥ ८१

ततः प्रहृष्टमनसा प्रणिपत्य जनाईनम् ।

प्रोवाचोन्निद्रपद्माहं पीतवाससमच्युतम् ॥ ८२

त्वत्प्रसादाद्सन्दिग्धमुत्पन्नं पुरुषोत्तम ।

ज्ञानं ब्रह्मैकविषयं परमानन्दचिद्विदम् ॥ ८३

नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय वेषसे ।

किं करिष्यामि योगीश तस्मै वद जगन्मय ॥ ८४

श्रुत्वा नारायणो वाक्यमिन्द्रद्युम्नस्य माधवः ।

उवाच सस्मिन् वाक्यमशेषं जगतो हितम् ॥ ८५

(क) तदाशीरति वा पाठः ।

श्रीभगवानुवाच ।

वर्णाश्रमाचारवतां पुंसां देवो महेश्वरः ।
 ज्ञानेन भक्तिवोगेन पूजनीवो न बाध्यता ॥ ८६
 विज्ञात तत् परं तत्त्वं विभूतिं कार्यकारणम् ।
 प्रवृत्तिश्चापि ये ज्ञाता मोक्षार्थीश्वरमर्षयेत् ॥ ८७
 सर्वसङ्गान् परित्यज्य ज्ञात्वा मायामयं जगत् ।
 अहेतुं भावयात्मानं ब्रह्मस्य परमेश्वरम् ॥ ८८
 त्रिविधां भावनां ब्रह्मन् प्रोक्ष्यमाणां निबोध मे ।
 एका मद्विद्या तत्र द्वितीया व्यक्तसंशया ।
 त्रया च भावना ब्राह्मी विज्ञेया सा गुह्यातिगा ॥ ८९
 आशमन्यतमाज्ञा च भावनां भावयेदुधः ।
 अयमक्तः संशयेदाद्यामित्येषा वैदिकी श्रुतिः ॥ ९०
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन तन्निष्ठस्तत्परावयः ।
 समाराधय विज्ञेयं ततो मोक्षमवाप्स्यसि ॥ ९१

इन्द्रयन्त्र उवाच ।

किं तत् परतरं तत्त्वं का विभूतिर्जगद्भ्यः ।
 किं कार्यं कारणं कथं प्रवृत्तिश्चापि का तव ॥ ९२

श्रीभगवानुवाच ।

परात्परतरं तत्त्वं परं ब्रह्मैकमव्ययम् ।
 नित्यानन्दमयं ज्योतिरश्चरं तमसः परम् ॥ ९३
 ऐश्वर्यं तस्य यन्नित्यं विभूतिरिति गीयते ।
 कार्यं जगदभाव्यतां कारणं शुद्धमश्चरम् ॥ ९४
 अहं हि सर्वभूतानामन्तर्वासीश्वरः परः ।
 अर्गस्थित्यन्तकर्तृत्वं प्रवृत्तिर्मम गीयते ॥ ९५
 एतद्विज्ञाय भावेन यथावदखिलं हिज ।
 ततस्तत्त्वं क्रमवोगेन याश्चतं सम्यगर्थय ॥ ९६

इन्द्रयन्त्र उवाच ।

के ते वर्णाश्रमाचारा येः समाराध्यते परः ।
 ज्ञानञ्च कौटुम्भं दिव्यं भावनात्रयसंस्मितम् ॥ ९७
 कथं ब्रह्मिहं पूर्वं कथं संज्ञयते पुनः ।
 इतिवत्यः ब्रह्मो लोकं वंशा मन्वन्तराणि च ॥ ९८
 क्रानिं तेषां प्रमाणानि पावनानि व्रतानि च ।
 तीर्थान्याकांक्षिसंज्ञानं पवित्र्यावामविस्तरम् ॥ ९९
 कति दीपाः समुद्राश्च पर्वताश्च नदी-नदाः ।
 सृष्टिं ते पुण्डरीकाक्ष यथावदधुना पुनः ॥ १००

कूर्म उवाच ।

एवमुक्तोऽहं तमाहं भक्तानुग्रहकाम्यया ।
 यथावदखिलं सम्यगवोचं मुनिपुङ्गवाः ॥ १०१
 व्याख्यावाग्मिषमेवेहं यत् पृष्टोऽहं हिजेन तु ।
 अनुसृज्य च तं विप्रं तमेवान्तर्हितोऽभवम् ॥ १०२
 सोऽपि तेन विधानेन मदुक्तेन द्विजोत्तमाः ।
 आराधयामास परं भावपूतः समाहितः ॥ १०३
 त्यक्त्वा पुत्रादिषु कोहं निर्हन्तो निष्परिग्रहः ।
 स न्यस्य सर्वकर्माणि परं वैराग्यमाश्रितः ॥ १०४
 आत्मन्यात्मानमन्वीक्ष्य स्वात्मन्येवाखिलं जगत् ।
 सम्प्राप्य भावनामन्यां ब्राह्मीमश्चरपूर्विकाम् ॥ १०५
 अवाप परमं योगं धैर्यं परिपश्यति ।
 यं विनिद्रा जितश्वासाः काङ्क्षन्ते मोक्षकाङ्क्षिणः ॥ १०६
 ततः कदाचिद्वोगीन्द्रो ब्रह्माणं ब्रह्मव्ययम् ।
 जगमादित्यनिर्दिष्टात्मानशोभरपर्वतम् ॥ १०७
 आकाशेनैव विप्रेन्द्रो योगीश्वर्यप्रभावतः ।
 विमार्गं सूर्यसङ्गाथं प्रादुर्भूतमनुत्तमम् ॥ १०८
 अन्वगच्छन् देवगणा गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
 दृष्ट्वाभ्ये पद्मि योगीन्द्रं सिद्धा ब्रह्मर्षयो वयुः ॥ १०९
 ततः स गत्वागिरिं विवेश सुरवन्दितम् ।
 स्थानं तद्वोगिमिर्जुष्टं यदास्ते परमः पुमान् ॥ ११०
 सम्प्राप्य परमं ज्ञानं सूर्यायुतसमप्रभम् ।
 विवेश शान्तर्भवमं देवानाञ्च दुरासदम् ॥ १११
 विचिन्तयामास परं शरण्यं सर्वदेहिनाम् ।
 अनादिनिघनज्ञैव देवदेवं पितामहम् ॥ ११२
 ततः प्रादुरभूत् तस्मिन् प्रकाशः परमाद्भुतः ।
 तन्मध्ये पुरुषं पूर्वमपमृतं परमं पदम् ॥ ११३
 महान्तं तेजसो राशिमगम्यं ब्रह्मविहिषाम् ।
 यत्तुर्मुखसुहाराङ्गमर्चिर्मिरुपयोमितम् ॥ ११४
 सोऽपि योगिमन्वीक्ष्य प्रणमन्तमुपस्थितम् ।
 प्रत्युद्गम्य स्ववं देवो विश्वात्मा परित्यज्ये ॥ ११५
 परित्यक्तस्य देवेन हिजेन्द्रस्याहं देवतः ।
 निर्गत्य महती ज्योत्स्ना विवेशादित्यमण्डलम् ॥ ११६
 ऋग्वयसुःशामसंघं तत् पवित्रममकं पदम् ।
 चिरस्त्रगर्भो भगवान् यदास्ते हव्यकव्यभुक् ॥ ११७
 दारं तद्वोगिनामाद्यं वेदान्तेषु प्रतिष्ठितम् ।

ब्रह्मतेजोमयं श्रीमन्निष्ठा चैव मनीषिणाम् ॥ ११८
 दृष्टमात्रो भगवता ब्रह्मणार्चिर्भूयो मुनिः ।
 अपश्यद्देखरं तेजः शान्तं सर्वत्रगं ध्रुवम् ॥ ११९
 स्वात्मानमक्षरं व्योम यत्र विष्णोः परं पदम् ।
 आनन्दमयत्वं ब्रह्मस्थानं तत् पारमेस्वरम् ॥ १२०
 सर्वभूतात्मभूतस्यः परमैश्वर्य्यमास्थितः ।
 प्राप्त्वानात्मनो धाम यत्तन्मोक्षायमव्ययम् ॥ १२१
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन वर्णाश्रमविधौ स्थितः ।
 समान्निव्यान्तिर्भवं मायां लक्ष्मीं तदेदुधः ॥ १२२

सूत उवाच ।

व्याहृता हरिणा खेवं नारदाद्या महर्षयः ।
 यज्ञेण सहिताः सर्वे पप्रच्छुर्गुरुध्वजम् ॥ १२३
 ऋषय ऊचुः ।

देवदेव ह्युसीकेय नाथ नारायणव्यय ।
 तदहाशेषमज्जाकं यदुक्तं भवता पुरा ॥ १२४
 इन्द्रद्युम्नाय विप्राय शानं धर्मादिगोचरम् ।
 शुभ्रपुष्पाप्ययं यज्ञः सखा तव जगन्नाथ ॥ १२५
 ततः स भगवान् विष्णुः कूर्मरूपी जनार्दनः ।
 रसातलगतो देवो नारदाद्यर्महर्षिभिः ॥ १२६
 पृष्टः प्रोवाच सकलं पुराणं कौर्ममुत्तमम् ।
 सन्निधौ देवराजस्य तदर्थं भवतामृतम् ॥ १२७
 अन्यं यद्यस्यमायुष्यं पुण्यं मोक्षप्रदं नृणाम् ।
 पुराणश्रवणं विप्राः पठनञ्च विशेषतः ॥ १२८
 श्रुत्वा साध्यायमेवैकं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 उपाख्यानमयैकं वा ब्रह्मलोके महीयते ॥ १२९
 इहं पुराणं परमं कौर्मं कूर्मस्वरूपिणा ।
 उक्तं देवादिदेवेन अहातव्यं दिवातिभिः ॥ १३०
 इति श्रीकौर्म महापुराणे पूर्वभागे इन्द्र-
 द्युम्नमोक्षे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

कूर्म उवाच ।

शृणुध्वमप्ययः सर्वं यत् पृष्टोऽहं अगदितम् ।
 ब्रह्ममाणं मया सर्वमिन्द्रद्युम्नाय भाषितम् ॥ १
 भूतेर्भवेर्भगवद्विषयं चरितेकपदं हितम् ।

पुराणं पुण्यदं नृणां मोक्षघर्मात्मकीर्तनम् ॥ २
 अहं नारायणो देवः पूर्वमासं न मे परम् ।
 उपास्य विपुलां निद्रां भोगिष्यथां समाश्रितः ।
 चिन्तयामि पुनः कष्टं निशान्ते प्रतिबुध्य तु ॥ ३
 ततो मे सहस्रोत्पन्नः प्रसादो मुनिपुङ्गवाः ।
 चतुर्मुखस्ततो जातो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ४
 तदन्तरेऽभवत् क्रोधः कक्षाक्षित् कारणात् तदा ।
 आत्मनो मुनिशार्ङ्गलस्तत्र देवो महेस्वरः ॥ ५
 सद्रः क्रोधात्मको जज्ञे भूलपाणिस्त्रिलोचनः ।
 तेजसा सूर्यसङ्काशस्त्रैलोक्यं निर्देहनिव ॥ ६
 ततः श्रीरभवद्देवी कमलायतल्लोचना ।
 सुकृपा सौम्यवदना मोहिनी सर्वदेहिनाम् ॥ ७
 शुचिन्मिता सुप्रसन्ना मङ्गला महिमास्पदा ।
 दिव्यकान्तिसमायुक्ता दिव्यमाख्योपयोभिता ॥ ८
 नारायणो महाभावा मूलप्रकृतिरव्यया ।
 स्वधात्मा पूरयन्तीहं मत्पार्श्वं समुपाविशत् ॥ ९
 तां दृष्ट्वा भगवान् ब्रह्मा मामुवाच ऊज्यतिम् ।
 मोहायाशेषभूतानां नियोजनं सुकृपिणीम् ॥ १०
 धीमयं विपुला कष्टिर्वर्जिते मम माधव ।
 तत्त्वोक्तोऽहं त्रिषं देवीमब्रुवं प्रहसन्निव ॥ ११
 देवीदमस्त्रिणं त्रिषं सदेवासुरमानुषम् ।
 मोहचिन्ता ममादिषात् संसारे विनिपातय ॥ १२
 शानयोगरतान् दान्तान् ब्रह्मिष्ठान् ब्रह्मवादिनः ।
 यज्ञोपनान् सत्यपरान् दूरतः परिवर्ज्य ॥ १३
 ध्यायिनो निर्ममाकृष्टान्तान् धार्मिकान् वेदपारगान्
 बाजिनस्तापसान् विप्रान् दूरतः परिवर्ज्य ॥ १४
 वेदवेदान्तविज्ञान-संछिन्नाशेषसंशयान् ।
 महायज्ञपरान् विप्रांन् दूरतः परिवर्ज्य ॥ १५
 ये यजन्ति जपेहोमैर्देवदेवं महेस्वरम् ।
 स्वाध्यायनेच्यया दूरात् तान् प्रयत्नेन वर्ज्य ॥ १६
 भक्तियोगसमायुक्तानीश्वरार्पितमानसान् ।
 प्राणावामादिषु रतान् दूरात् परिहरामहान् ॥ १७
 प्रणवासक्तमनसो रुद्रजपपरायणान् ।
 पथर्व्वधिरसो वेत्तून् धर्मज्ञान् परिवर्ज्य ॥ १८
 बद्धनाल किमुत्तेन स्वधर्मपरिपालकान् ।
 ईश्वराराधनरतान् भजिबोगान् न मोहय ॥ १९

एवं मया महामाया प्रेरिता हरिवक्त्रभा ।
 यथादिशं चकारासौ तस्मात्तस्मै समर्पयेत् ॥ २०
 त्रियं ददाति विपुलां पुष्टिं मेधां यमो बलम् ।
 यच्चिन्ता भगवन्तो तस्मात्तस्मै समर्पयेत् ॥ २१
 ततोऽष्टजत् स भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 वराचराणि भूतानि यथापूर्वं ममाश्रया ॥ २२
 मरीचिभृग्वज्रिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
 वसुमन्त्रिं वसिष्ठञ्च सोऽसृजदयोगविद्यया ॥ २३
 मयैव ब्रह्मणः पुत्रा ब्राह्मणा ब्राह्मणोत्तमाः ।
 ब्रह्मवादिन एवैते मरीच्याद्यास्तु साधकाः ॥ २४
 मसर्जं ब्राह्मणान् वक्त्रान् सन्त्रियांश्च भुजादिभुः ।
 वैष्णानूकहवादेवः पद्भ्यां शूद्रान् पितामहः ॥ २५
 यश्चिन्त्यस्तपि ब्रह्मा शूद्रवर्णं ससर्ज ह ।
 शुभयि सर्वदेवानां तेष्यो यज्ञो हि निर्व्यभौ ॥ २६
 यज्ञो यज्ञं हि सामानि तथैवाद्यज्ञेयानि च ।
 ब्रह्मणः सहजं रूपं नित्येषा यत्किरव्यया ॥ २७
 यन्नादिनिधमा दिव्या वायुल्लेष्टा स्वयम्भुवा ।
 आदौ वेदमयी भूता यतः सर्वाः प्रवृत्तयः ॥ २८
 यतोऽन्यानि हि प्रास्त्राणि पृथिव्यां यानि कानिचित् ।
 न तेषु रमते धीरः पाषण्डो तेन जायते (क) ॥ २९
 वेदार्थवित्तमैः कार्यं यत् कृतं मुनिभिः पुरा ।
 स ज्ञेयः परमो धर्मो नान्यप्रास्त्रेषु संस्मृतः ॥ ३०
 वा वेदवाङ्माः स्मृतयो वाच काश्च कुदृष्टयः ।
 सर्वास्ता निष्कलाः प्रेक्ष्य तमोनिष्ठा हिताः कृताः ॥ ३१
 पूर्वकल्पे प्रजा जाताः सर्ववाधाविवर्जिताः ।
 शूद्रान्तःकरणाः सर्वाः स्वधर्मपरिपालकाः ॥ ३२
 ततः कालवशात् तासां रागदेषादिकोऽभवत् ।
 सधर्मा मुनिपार्श्वलाः स्वधर्मप्रतिबन्धकः ॥ ३३
 ततः सा सृष्ट्या सिद्धिस्तासां मातीव जायते ।
 रजोमात्रात्मिकास्तासां सिद्धयोऽन्यास्तदाभवन् ॥ ३४
 तासु क्षीणास्वर्षिपासु कालयोगिन ताः पुनः ।
 प्राप्तीपायं पुनश्चक्रुर्हस्तसिद्धिञ्च कर्मजाम् ॥ ३५
 ततस्तासां विभुर्ब्रह्मा कर्माजीवमकल्पयत् ।
 स्वावस्थुको मनुः पूर्वं धर्मान् प्रोवाच सर्वदृक् ॥ ३६
 साक्षात् प्रजापतेर्भूर्तिर्मिसृष्टा ब्रह्मणो हिजाः ।

(क) रमते बुध इति कश्चिन् पाठः ।

भृगवादयस्तदहनाच्छ्रुत्वा धर्मानबोधिरे ॥ ३७
 वजनं वाजनं दानं ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहः ।
 यथापनञ्चाध्ययनं यद् कर्माणि हिजोत्तमाः ॥ ३८
 दानमध्ययनं यज्ञो धर्मः सन्त्रिय-वैश्वयोः
 दण्डो युवं सन्त्रियस्य वृषिर्वैश्वस्य यस्यते ॥ ३९
 शूद्रप्रेव हिजातीनां शूद्राणां धर्मसाधनम् ।
 कारुण्यं तस्याजीवः पाकयज्ञादि धर्मतः ॥ ४०
 ततः स्थितेषु वर्णेषु स्थापयामास चाश्रमान् ।
 गृहस्थञ्च वनस्थञ्च भिक्षुकं ब्रह्मचारिणम् ॥ ४१
 यमयोऽतिथिशूद्रा यज्ञो दानं सुरासेनम् ।
 गृहस्थस्य समासेन धर्मोऽयं मुनिपुङ्गवाः ॥ ४२
 होमो मूक-फलाशितं स्वाध्यायस्तप एव च ।
 संविभागो यथान्यायं धर्मोऽयं वनवासिनाम् ॥ ४३
 मसाधनञ्च मौनित्वं तपो ध्यानं विशेषतः ।
 सम्यग्ज्ञानञ्च वैराग्यं धर्मोऽयं भिक्षुके मतः ॥ ४४
 भिक्षाचर्या च शूद्रेषा गुरोः स्वाध्याय एव च ।
 सन्धाकर्मनिष्कार्यञ्च धर्मोऽयं ब्रह्मचारिणाम् ॥ ४५
 ब्रह्मचारि-क-... भिक्षुकाणां हिजोत्तमाः ।
 साधारणं ब्रह्मचर्यं प्रोवाच कमलोद्भवः ॥ ४६
 ऋतुकालाभिगामित्वं स्वदरेषु न चान्यतः ।
 पूर्ववर्णं गृहस्थस्य ब्रह्मचर्यमुदाहृतम् ॥ ४७
 या गर्भधारणादासा कार्या तेनाप्रमादतः ।
 यत्तुर्वाणस्तु विप्रेन्द्रा भूणाश्च तूपजायते ॥ ४८
 वेदाभ्यासोऽन्वहं यत्तथा आहृष्टातिथिपूजनम् ।
 गृहस्थस्य परो धर्मो देवताभ्यर्चनं तथा ॥ ४९
 वैवाञ्छमन्निमिन्धीत सायं प्रातर्यथाविधिः ।
 दिशान्तरगते वाच सुतः पशून्निगिव वा ॥ ५०
 त्रयाणामश्रमाणां गृहस्थो यो निरुच्यते ।
 अन्ये तमुपजीवन्ति तस्माच्छ्रेयान् गृहाश्रमो ॥ ५१
 ऐकाग्र्यं गृहस्थस्य चतुर्थीं श्रुतिर्दृग्नात् ।
 तस्माद्गार्हस्थ्यमेवैकं विज्ञेयं धर्मसाधनम् ॥ ५२
 परित्यजेद्दर्थ-कामो यो स्यातां धर्मवर्जितो ।
 सर्वलोकविरुद्धञ्च धर्ममप्याचरेन्न तु ॥ ५३
 धर्मात् सञ्जायते सूर्यो धर्मात् कामोऽभिजायते ।
 धर्म एवापवर्गाय तस्माद्धर्मं समानयेत् ॥ ५४
 धर्मसार्थस्य कामस्य त्रिवर्गस्त्रिगुणो मतः ।

सर्वं रजस्तमसि तज्जादयन् समाययेत् ॥ ५५
 तज्जं गच्छन्ति सत्त्वस्या मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।
 तद्वन्मगुणवृत्तिस्तथा चधो गच्छन्ति तामसाः ॥ ५६
 वल्लिन् धर्मसमायुक्तो धर्मकामौ व्यवस्थितौ ।
 इह लोके सुखी भूत्वा प्रेत्यानन्त्याय कल्पते ॥ ५७
 धर्मात् सञ्जायते मोक्षो धर्मात् कामोऽभिजायते
 एवं साधन-साधनं चातुर्वर्त्ये प्रदर्शितम् ॥ ५८
 य एवं वेद धर्मार्य-काम-मोक्षस्य मानवः ।
 माहात्म्यज्ञानुतिष्ठेत् स चानन्त्याय कल्पते ॥ ५९
 तज्जादयन् कामस्य त्यक्त्वा धर्मं समाययेत् ।
 धर्मात् सञ्जायते सर्वमित्याहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ ६०
 धर्मेण धार्यते सर्वं जगत् स्थावरजङ्गमम् ।
 अनादिनिधना यत्किं सैषा ब्राह्मी दिजोत्तमाः ॥ ६१
 कर्मणा प्राप्यते धर्मो ज्ञानेन च न संशयः ।
 तज्जाज्ञानेन सहितं कर्मयोगं समाययेत् ॥ ६२
 प्रवृत्तस्य निवृत्तस्य द्विविधं कर्म वैदिकम् ।
 ज्ञानपूर्वं निवृत्तं स्यात् प्रवृत्तं यदतोऽन्यथा ॥ ६३
 निवृत्तं सेवमानस्तु याति तत् परमं पदम् ।
 तज्जानिवृत्तं संवेद्यमन्यथा संशयेत् पुनः ॥ ६४
 समा दमो द्वा दानमलोभस्याग एव च ।
 आर्जवज्ञानसूया च तीर्थानुसरणं तथा ॥ ६५
 सर्वं सन्तोषमास्तित्वं यदा चेन्द्रियनिग्रहः ।
 देवताभ्यर्चनं पूजा ब्राह्मणानां विशेषतः ॥ ६६
 अहिंसा प्रियवादिस्वमपैशुन्यमकल्मसा ।
 कामासिकमिमं धर्मं चातुर्वर्त्येऽब्रवीन्मनुः ॥ ६७
 ब्राह्मणपत्यं ब्राह्मणानां शृतं स्नानं क्रिवावताम् ।
 स्नानमैन्द्रं क्षत्रिवाणां संग्रामेष्वपलायिनाम् ॥ ६८
 वैश्यानां मारुतं स्नानं स्वधर्ममनुवर्त्तताम् ।
 गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचारेण वर्त्तताम् ॥ ६९
 अष्टाशौचसहस्राणामशुषीणामूर्ध्वरेतसाम् ।
 शृतं तेषान्तु यत् स्नानं तदेव शुद्धवाणिनाम् ॥ ७०
 अष्टपर्षीणान्तु यत् स्नानं शृतं तदे वनीकसाम् ।
 ब्राह्मणपत्यं सहस्रानां स्नानमुक्तं खवन्मुवा ॥ ७१
 वतीनां क्षितचित्तानां न्यासिनामूर्ध्वरेतसाम् ।
 देवस्वर्गमं तत् स्नानं यज्जान्वावर्त्तते पुनः ॥ ७२
 योगिनामशृतं स्नानं व्योमाख्यं परमशरम् ।

यानन्दमैश्वरं धाम सा काष्ठा सा परा गतिः ॥ ७३
 ऋषयः क्षत्रियः ।
 भगवन् देवतारिच हिरण्यान्निसूदन ।
 चत्वारो ह्याश्रमाः प्रोक्ता योगिनामेक उच्यते ॥ ७४
 कर्म उवाच ।
 सर्वकर्मणि सन्त्यस्य समाधिमवलं चितः ।
 य आसौ निश्चलो योगी स सन्त्यासी च पञ्चमः ॥ ७५
 सर्वधामाश्रमाणां देविध्यं श्रुतिदर्शितम् ।
 ब्रह्मचार्यपकुर्वाणो नैष्ठिको ब्रह्मतत्परः ॥ ७६
 वोऽधीत्य विधिवदेहान् यदस्याश्रममात्रजेत् ।
 उपकुर्वाणको ज्ञेयो नैष्ठिको मरणान्तिकः ॥ ७७
 उदासीनः साधकस्य सहस्रो द्विविधो भवेत् ।
 कुटुम्बभरणावतः साधकोऽसौ यही भवेत् ॥ ७८
 ऋणानि व्रीक्षपाकृत्य त्यक्त्वा भार्याधनादिकम् ।
 एकाकी यस्तु विचरेदुदासीनः स मौनिकः ॥ ७९
 तपस्तप्यति वोऽरस्ये यजेद्देवान् शुचोति च ।
 स्वाध्याये चैव निरतो वनस्थस्तापसी मुनिः ॥ ८०
 तपसा कर्षितोऽत्यर्थं यस्तु ध्यानुश्चरो भवेत् ।
 सान्नासिकः स विज्ञेयो यतनप्रस्थायमे स्थितः ॥ ८१
 योगाभ्यासरतो निश्चिमास्वस्तुर्जितेन्द्रियः ।
 ज्ञानावावर्त्तते मिथुः प्रोच्यते पारमैष्ठिकः ॥ ८२
 वस्त्राभरणरिरेव स्थानित्यदप्रो महामुनिः ।
 सम्यग्दर्शनसम्यक्ताः स योगी भित्तुच्यते ॥ ८३
 ज्ञानसन्त्यासिनः केचिदेदसन्त्यासिनोऽपरे ।
 कर्मसन्त्यासिनः केचित् त्रिविधाः पारमैष्ठिकाः ॥ ८४
 योगी च त्रिविधो ज्ञेयो भौतिकः सांख्य एव च ।
 ततोऽन्याश्रमी प्रोक्तो योगमुत्तममाश्रितः ॥ ८५
 प्रथमा भावना पूर्व सांख्ये लक्षरभावना ।
 ततोऽपि चान्तिमा प्रोक्ता भावना पारमेश्वरी ॥ ८६
 तज्जादितद्विज्ञानीध्वमाश्रमाणां चतुष्टयम् ।
 सर्वेषु वेदशास्त्रेषु पञ्चमो नोपपद्यते ॥ ८७
 एवं वर्णाश्रमान् सृष्ट्वा देवदेवो निरञ्जनः ।
 दृष्टादीन् प्राह विश्वात्मा सृजन् विविधाः प्रजाः ८८
 ब्रह्मणो वचनात् पुत्रा दृष्टाद्या मुनिसत्तमाः ।
 यद्वज्रस्य प्रजाः सर्वा देवमानुषपूर्विकाः ॥ ८९
 इत्येवं भगवान् ब्रह्मा सृष्ट्वेति संव्यवस्थितः ।

पद्मं वै पादयामीदं संहरिष्यति शूकभृत् ॥ ८०
 तिस्रस्तु मूर्तयः प्रोक्ता ब्रह्म-विष्णु शिवात्मिकाः ।
 रजः-सत्त्व-तमोयोगात् परस्य परमात्मनः ॥ ८१
 अन्योन्यमनुरक्तास्ते अन्योन्यमुपजीविनः ।
 अन्योन्यं प्रणताश्च लीकया परमेश्वराः ॥ ८२
 ब्राह्मी माहेश्वरी चैव तथैवाक्षरभावना ।
 तिस्रस्तु भावना रुद्रे वर्तन्ते सततं दिनाः ॥ ८३
 प्रवर्तन्ते मध्यजसमाधा लक्षरभावना ।
 द्वितीया ब्रह्मणः प्रोक्ता देवस्याक्षरभावना ॥ ८४
 पञ्चमेव महादेवो न भिन्नो परमार्थतः ।
 विभज्य खेच्छुवात्मानं सोऽन्तर्बामेश्वरः स्मितः ॥ ८५
 त्रैलोक्यमखिलं 'सृष्टुं' सद्देवासुरमानुषम् ।
 पुरुषः परतोऽव्यक्ताद्ब्रह्मत्वं समुपागमत् ॥ ८६
 तज्जाह्नवा महादेवो विष्णुर्विश्वेश्वरः परः ।
 एकस्यैव कृतास्तिस्रो मूर्तीः कार्यवशात् प्रभोः ॥ ८७
 तज्जात् सर्वप्रयत्नेन वन्द्याः पूज्याः विधीयतः ।
 यदीच्छेद्विरात् स्वानं यत्तन्मोक्षायामव्ययम् ॥ ८८
 वर्णाश्रमप्रयुक्तेन धर्मेण प्रीतिसंयुतः ।
 पूजयेद्वावयुक्तेन वावर्णीवं प्रतिज्ञया ॥ ८९
 चतुर्णामाश्रमाणां प्रोक्तोऽयं विधिवहिजाः ।
 आश्रमो वैष्णवो ब्राह्मो हराश्रम इति तत्रः ॥ ९०
 तस्मिन्ब्रह्मचारी सततं तद्भक्तजनवत्सलः ।
 ध्यायेद्देवार्थेधितान् ब्रह्मविद्यापरायणः ॥ ९१
 सर्वेषामेव भक्तानां शश्वोर्लिङ्गमनुत्तमम् ।
 सितेन भजना कार्यं कलाटि तु त्रिपुण्ड्रकम् ॥ ९२
 यस्तु नारायणं देवं प्रपन्नः परमं यद्म् ।
 क्षत्रयेत् सर्वदा शूकं कलाटि गन्धवारिभिः ॥ ९३
 प्रपन्ना धी जगदीशं ब्रह्माण्यं परमेश्ठिनम् ।
 तेषां कलाटि तिलकं कारणीयन्तु सर्वदा ॥ ९४
 योऽसावनादिर्भूतादिः काकात्मासौ हृतो भवेत् ।
 उपर्यधोभावयोगात् त्रिपुण्ड्रस्य तु धारणा ॥ ९५
 यस्तत् प्रधानं त्रिगुणं ब्रह्म-विष्णु-शिवात्मकम् ।
 हृतं त्रिशूलधरणाद्भवत्येव न संशयः ॥ ९६
 ब्रह्मतेजोमयं शुद्धं वदितकष्टं रवेः ।
 भवत्येव हृतं स्वानमैश्वरं तिलके कृते ॥ ९७
 तज्जात् कार्यं त्रिशूलाद्यं तथा च तिलकं शुभम् ॥

पायुषश्चापि भक्तानां त्रयाणां विधिपूर्वकम् ॥ ९८
 वजेत जुहुवाद्भौ जपेद्दद्यान्नितेन्द्रियः ।
 शास्त्रो दान्तो जितक्रोधो वर्णाश्रमविद्यामवित् ॥ ९९
 एवं परिचरेद्देवान् वावर्णीवं समाहितः ।
 तेषां स्वस्वानमर्चनं सोऽविराद्विगच्छति ॥ १००
 इति श्रीकौर्म महापुराणे पूर्वभागे वर्णाश्रम-
 वर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

वर्णा भगवतोद्दिष्टाश्रमोऽध्यायमास्तथा ।
 इदानीं क्रममकाकमाश्रमाणां वद प्रभो ॥ १
 कूर्म उवाच ।
 ब्रह्मचारी ऋषयश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ।
 क्रमेणैवाश्रमाः प्रोक्ताः कारुण्यादन्यथा नहि (क) ॥ २
 सत्यज्ञानविज्ञानो वैराग्यं परमं गतः ।
 प्रज्जेद्ब्रह्मचर्या तु वदिच्छेत् परमां गतिम् ॥ ३
 दारानाहृत्य विधिवदन्यथा विविधैर्मन्त्रैः ।
 वजेदुत्पाद्येत् पुत्रान् विरक्तो वदि सन्धयेत् ॥ ४
 अनिष्टा विधिवद्वचनैरनुत्पाद्य तत्कालजान् ।
 न गार्हस्थ्यं यहीता न सन्धयेदुद्दिमान् दिनः ॥ ५
 पञ्च वैराग्यत्रेणिण स्वातुं नोत्सहते यद्वै ।
 तत्रैव सन्धयेद्दिनानिष्टापि दिनोत्तमः ॥ ६
 तथापि विविधैर्वचैरिष्टा वनमवाश्रयन् ।
 तपस्तप्ता तपोयोगादिरक्ताः सन्धयेद्विदिः ॥ ७
 वानप्रस्थाश्रमं गत्वा न ऋषं प्रविशेत् पुनः ।
 न सन्धासौ वनस्था ब्रह्मचर्येण साधकः ॥ ८
 प्राजापत्यां निष्कप्येष्टिमाग्नेवीमजवा दिनः ।
 प्रज्जेत् तु यही विद्वान् वनाहा श्रुतिचोदनात् ॥ ९
 प्रकर्तुमशमर्षोऽपि जुहोति-वजतिज्जिवाः ।
 ययः पङ्कद्विद्रो वा विरक्ताः सन्धयेदिनः ॥ १०
 सर्वेषामेव वैराग्यं सन्धासौ तु विधीयते ।
 पतत्येवाविरक्तो यः सन्धासं कर्तुमिच्छति ॥ ११
 एकजिह्वकवा सन्धयन्तेतामरयान्तिकम् ॥

(क) कारुण्यादन्यथा भवेदिति कश्चित् पाठः ।

अवावामाश्रमे युक्तः सोऽनृतसाव कल्पते ॥ १२
 न्यावागतवनः शान्तो ब्रह्मविद्यापरावणः ।
 स्वस्मैपात्रको नित्यं ब्रह्मभूदाय कल्पते ॥ १३
 ब्रह्मण्यादाय कर्माणि निःसङ्गः कामवर्जितः ।
 प्रसन्नेनैव मनसा कुर्वाणो याति तत् परम् ॥ १४
 ब्रह्मणा दीयते देवं ब्रह्मणै सम्मदीयते ।
 ब्रह्मैव दीयते वेति ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ १५
 नाहं कर्ता सर्वमेतद्ब्रह्मैव कुरुते तथा ।
 एतद्ब्रह्मार्पणं प्रोक्तमग्निभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६
 प्रोणातु भगवानौघः कर्मणानेन प्राश्रितः ।
 करोति सततं बुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ १७
 यदा फलानां सम्भासं प्रकुर्यात् परमेश्वरे ।
 कर्मणामेतदध्याहुर्ब्रह्मार्पणमनुत्तमम् ॥ १८
 कार्यमित्येव यत् कर्म निवर्तं सङ्गवर्जितम् ।
 क्षियते विदुषा कर्म तद्भवेदपि मोक्षदम् ॥ १९
 अन्यथा यदि कर्माणि कुर्यान्नित्यान्यपि हिजः ।
 अकृत्वा फलसम्भासं बध्यते तत्फलैः तु ॥ २०
 तस्मात् सर्वप्रवक्षेन त्यक्त्वा कर्माश्रितं फलम् ।
 अविहानपि कुर्वीत कर्माप्रोति-चिरात् परम् ॥ २१
 कर्मणा दीयते पापमैहिकं पौर्विकं तथा ।
 मनःप्रसादमन्वेति ब्रह्मविष्णायते नरः ॥ २२
 कर्मणा सहिताज्ञायात् सम्यग्योगोऽभिजायते ।
 ज्ञानञ्च कर्मसहितं जायते दीप्तवर्जितम् ॥ २३
 तस्मात् सर्वप्रवक्षेन यदा तदाश्रमे रतः ।
 कर्माणीश्वरतुभ्यं कुर्यान्नेकैर्ममाप्नुवात् ॥ २४
 सम्याप्य परमं ज्ञानं नैकैर्ममां तत्प्रसादतः ।
 एकाकी निर्ममः शान्तो जीवन्नेव विमुच्यते ॥ २५
 वीक्षते परमात्मानं परं ब्रह्म महेश्वरम् ।
 नित्यानन्दौ निराभासस्तस्मिन्नेव लयं व्रजेत् ॥ २६
 तस्मात् सेवेत सततं कर्मयोगं प्रसन्नधीः ।
 तपसि परमेशस्य तत् परं याति प्राश्रितम् ॥ २७
 एतदः कथितं सर्वं चातुरात्रम्यमुत्तमम् ।
 न ह्येतत् समतिक्रम्य किञ्चिन् विन्दति मानवः ॥ २८
 इति श्रीकौर्म महापुराणे पूर्वभागे चातुरा-
 त्रम्यकथनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

शुक्लाश्रमविधिं ब्रह्मरूपयो हृष्टचेतसः ।
 नमस्कृत्य हृषीकेशं पुनर्वचनमब्रुवन् ॥ १
 मुनय ऊचुः ।
 भाषितं भवता सर्वं चातुरात्रम्यमुत्तमम् ।
 इदानीं श्रोतुमिच्छामो यथा वक्ष्यासि जगत् ॥ २
 कुतः सर्वमिदं ज्ञातं कश्चिंश्च कथमेवयति ।
 निवन्ता कश्च सर्वेषां वदस्व पुरुषोत्तम ॥ ३
 शुक्ला नारायणो वाक्यमृषीणां कूर्मैरुपपृक्तु ।
 प्राह गङ्गोदया वाचा भूतानां प्रमवाप्यवौ (क) ॥ ४
 कूर्म उवाच ।
 महेश्वरः परोऽव्यक्तश्चतुर्व्यूहः सनातनः ।
 अनन्तवाप्रमेयश्च निवन्ता सर्वतोमुखः ॥ ५
 अव्यक्तं कारणं वस्तुनित्यं सदसदात्मकम् ।
 प्रधानं प्रकृतिश्चेति यमाहुस्तत्त्वचिन्ता ॥ ६
 गन्ध-वर्ण-रसोद्दीर्घं गन्ध-स्पर्शविवर्जितम् ।
 अजरं ध्रुवमच्युतं नित्यं शास्त्रान्यवस्थितम् ॥ ७
 जगद्वोनिर्महाभूतं परब्रह्म सनातनम् ।
 विशदः सर्वभूतानामात्मनाधिष्ठितं महत् ॥ ८
 सनाद्यन्तजगत् सृष्टं त्रिगुणं प्रभाव्यवम् ।
 असाम्प्रतमविज्ञेयं ब्रह्माग्रे समवर्तत ॥ ९
 गुणसाम्ये तदा तस्मिन् पुरुषे चात्मनि स्थितिः ।
 प्राकृतः प्रकृत्यो सौख्यो यावद्विश्वसमुद्भवः ॥ १०
 ब्राह्मी रात्रिरियं प्रोक्ता अहः सृष्टिरुदाहृता ।
 अहर्न विद्यते तस्य न रात्रिर्मुपचारतः ॥ ११
 निशान्ते प्रतिबुद्धोऽसौ जगदादिरनादिमान् ।
 सर्वभूतमयोऽव्यक्तो ह्यन्तर्यामीश्वरः परः ॥ १२
 प्रकृतिं पुरुषश्चैव प्रविश्यात् महेश्वरः ।
 शोभयामास योगीन परेण परमेश्वरः ॥ १३
 यथा मदो नवस्त्रीणां यथा वा माधवोऽनिशः ।
 अनुप्रविष्टः शोभाय तथासौ योगमूर्तिमान् ॥ १४
 स एव शोभको विप्राः शोभ्यश्च परमेश्वरः ।
 स सङ्कोच-विकाशाभ्यां प्रधानत्वे व्यवस्थितः ॥ १५
 (क) प्रभवोऽयम् इति पाठान्तरम् ।

प्रधानात् सोऽप्यमाणाश्च तथा पुंसः पुरातनात् ।
 प्रादुरासीन्नहोर्जं प्रधानपुरुषात्मकम् ॥ १६
 महानात्मा मतिर्ब्रह्मा प्रबुद्धिः स्यातिरीश्वरः ।
 प्रज्ञा वृत्तिः श्रुतिः संविदेतस्मादिति तत् स्मृतम् ॥ १७
 वैकारिकस्तेजसश्च भूतादिष्वेव तामसः ।
 त्रिविधोऽयमहङ्कारो महतः सम्प्रभूव ह ॥ १८
 अहङ्कारोऽभिमानश्च कर्त्ता मन्ता च स श्रुतः ।
 आत्मा च मत्परो जीवो यतः सर्व्याः प्रवृत्तयः ॥ १९
 पञ्च भूतान्यहङ्कारात् तस्मात्प्राणि च जन्तिरे ।
 इन्द्रियाणि तथा देवाः सर्वे तस्यात्मजं जगत् ॥ २०
 मनस्त्वव्यक्तं प्रोक्तं विकारः प्रथमः श्रुतः ।
 शिवासी जायते कर्त्ता भूतादीनामुपपद्यते ॥ २१
 वैकारिकाहङ्कारात् सर्गो वैकारिकोऽभवत् ।
 तजसानीन्द्रियाणि स्युर्देवा वैकारिका ह्य ॥ २२
 एकादशं मनस्तत्र स्वगुणैर्नोभयात्मकम् ।
 भूततन्मात्रसर्गोऽयं भूतादिरभवद्दिजाः ॥ २३
 भूतादिस्तु विकुर्वाणः श्रद्धमात्रं ससर्ज ह ।
 आकाशं शुक्तिरं तस्मादुत्पन्नं श्रद्धास्रवणम् ॥ २४
 आकाशस्तु विकुर्वाणः स्पर्शमात्रं ससर्ज ह ।
 वायुरुत्पद्यते तस्मात् तस्य स्पर्शं गुणं विदुः ॥ २५
 वायुस्यापि विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्ज ह ।
 ल्योतिसुत्पद्यते वायोस्तद्रूपगुणमुच्यते ॥ २६
 ल्योतिषापि विकुर्वाणं रसमात्रं ससर्ज ह ।
 सञ्चरन्ति ततोऽश्वांसि रसाधाराणि तानि च ॥ २७
 आपस्यापि विकुर्वाणा गन्धमात्रं ससर्जिरे ।
 सङ्घातो जायते तस्मात् तस्य गन्धो गुणो मतः ।
 जायते पृथिवी तस्मात् सर्वाधारा सनातनी ॥ २८
 आकाशं श्रद्धमात्रन्तु स्पर्शमात्रं समावृणोत् ।
 दिगुणस्तु ततो वायुः श्रद्धस्पर्शात्मकोऽभवत् ॥ २९
 रूपं तथैवाविशतः श्रद्ध-स्पर्शौ गुणानुभौ ।
 त्रिगुणः स्यात् ततो वज्रिः स श्रद्धस्पर्शरूपवान् ॥ ३०
 श्रद्धः स्पर्शश्च रूपञ्च रसमात्रं समाविशत् ।
 तस्माच्चतुर्गुणा आपो विशेषास्तु रसात्मिकाः ॥ ३१
 श्रद्धः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धं समाविशत् ।
 तस्मात् पञ्चगुणा भूमिः स्यात्मा भूतेषु श्रद्धयते ॥ ३२
 आम्ना बीराश्च सूक्ष्माश्च विशेषास्तेन ते श्रुताः ।

परस्परानुप्रवेशाद्वारयन्ति परस्परम् ॥ ३३
 एते सप्त महात्मानो ज्ञान्योन्यस्य समाश्रयात् ।
 नायकुर्वन् प्रजाः स्रष्टुमसमागम्य हृत्क्षयः ॥ ३४
 पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च अयत्नानुग्रहेण च ।
 महाद्देवो विशेषान्ता स्रष्टुमुत्पादयन्ति ते ॥ ३५
 एककाशसमुत्पन्नं जलमुद्बुधवच्च तत् ।
 विशेषेभ्योऽष्टमभवद्दृष्टत् तदुदकेषयम् ॥ ३६
 तस्मिन् कार्यस्य करणं संसिद्धं परमेष्ठिनः ।
 प्राकृतेऽष्टे विवृते तु क्षेत्रज्ञो ब्रह्मसंघितः ॥ ३७
 स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते ।
 आदिकर्त्ता स भूतानां ब्रह्माग्ने समवर्धत ॥ ३८
 यमाहुः पुरुषं हंसं प्रधानात् परतः स्थितम् ।
 हिरण्यगर्भं कपिशं कन्दोर्मूर्तिं सनातनम् ॥ ३९
 मेरुस्त्वमभूत् तस्य जरायुस्यापि पर्वताः ।
 गर्भोदकं समुद्राश्च तस्यासन् परमात्मनः ॥ ४०
 तस्मिन्नेष्टेऽभवद्दिश्वं सद्देवासुरमानुषम् ।
 चन्द्रादित्यौ सनच्चतौ सद्यज्ञौ च च वायुना ॥ ४१
 अग्निर्दशगुणाभिश्च वाय्वतोऽष्टं समावृतम् ।
 आपो दशगुणैर्नैव तेजसा वाय्वतो वृताः ॥ ४२
 तेजो दशगुणैर्नैव वाय्वतो वायुना वृतम् ।
 आकाशेनावृतो वायुः खन्तु भूतादिना वृतम् ।
 भूतादिर्महता तदव्यक्तेनावृतो महान् ॥ ४३
 एते लोका महात्मानः सर्वे तस्माभिर्मानिनः ।
 वसन्ति तत्र पुरुषास्तदात्मानो व्यवस्थिताः ॥ ४४
 ईश्वरा योगधर्माणो ये चाग्रे तत्त्वचिन्तकाः ।
 सर्वे चाः शान्तरजसो नित्यं मुदितमानसाः ॥ ४५
 एतैरावरणैरष्टं प्राकृतेः सप्तभिर्वृतम् ।
 एतावच्छ्रव्यते वक्तुं मायेषा गहना दिजाः ॥ ४६
 एतन्माधानिकं कार्यं यन्मया बीजमीरितम् ।
 प्रजापतेः परा मूर्तिरिति त्वं वैदिकी श्रुतिः ॥ ४७
 ब्रह्माण्डमेतत् सकलं सप्तलोकवसान्वितम् ।
 द्वितीयं तस्य देवस्य शरीरं परमेष्ठिनः ॥ ४८
 हिरण्यगर्भो भगवान् ब्रह्मा वै कनकाण्डजः ।
 तृतीयं भगवद्रूपं प्राङ्मूर्तिर्द्वार्यवेदिनः ॥ ४९
 रजोगुणमयश्चान्यद्रूपं तस्यैव धीमतः ।
 चतुर्मुखः स भगवान् जगत्कष्टो प्रवर्तते ॥ ५०

सृष्टञ्च पाति सकलं विश्वान्मा विश्वतोमुखः ।
 सत्त्वं गुणमुपाश्रित्य विष्णुर्विश्वेश्वरः स्वयम् ॥ ५१
 अन्तर्काशे स्वयं देवः सर्वान्मा परमेश्वरः ।
 तमोगुणं समाश्रित्य सृष्टः संहरते जगत् ॥ ५२
 एकोऽपि सन् महादेवस्त्रिधासौ समवस्थितः ।
 सर्ग-रक्षा-लयगुणैर्निर्गुणोऽपि निरञ्जनः ॥ ५३
 एकधा स हिधा चैव त्रिधा च ब्रह्महा गुणैः ॥ ५४
 योगेश्वरः शरीराणि करोति विकरोति च ।
 नानाकृति-क्रिया-रूप-नामवन्ति खलीलवा ॥ ५५
 हिताय चैव भक्तानां स एव श्रुते पुनः ।
 त्रिधा विभज्य चात्मानं त्रैकाख्ये सम्प्रवर्त्तते ।
 सृजते श्रुते चैव रक्षते च विधेयतः ॥ ५६
 यस्मात् सृष्टानुसृष्टाति श्रुते च पुनः प्रजाः ।
 गुणात्मकत्वात् त्रैकाख्ये तस्मादेकः स उच्यते ॥ ५७
 अग्ने हिरण्यगर्भः स प्रादुर्भूतः सनातनः ।
 आदित्वादादिदेवोऽस्यजातत्वादजः स्रुतः ॥ ५८
 पाति यस्मात् प्रजाः सर्वाः प्रजापतिरिति स्रुतः ।
 देवेषु च महादेवो महादेव इति स्रुतः ॥ ५९
 सृष्टत्वाच्च स्रुतो ब्रह्मा परत्वात् परमेश्वरः ।
 वशित्वाद्यवस्थत्वादीश्वरः परिभाषितः ॥ ६०
 ऋषिः सर्व्वव्रगत्नेन हरिः सर्व्वहरो यतः ।
 अमुत्पादाच्च पूर्व्वत्वात् स्वयम्भुरिति स स्रुतः ॥ ६१
 नारायणमयं यस्मात् तेन नारायणः स्रुतः ।
 हरः संसारहरणाहिभुत्वादिष्णुमुच्यते ॥ ६२
 भगवान् सर्व्वविज्ञानाद्वनादो मिति स्रुतः ।
 सर्व्वज्ञः सर्व्वविज्ञानात् सर्व्वः सर्व्वमयो यतः ॥ ६३
 शिवः स्यान्निरमलो यस्मादिभुः सर्व्वगतो यतः ।
 तारणात् सर्व्वदुःखानां तारकः परिगौयते ॥ ६४
 ब्रह्मनात्र किमुक्तेन सर्व्वं ब्रह्ममयं जगत् ।
 अनेकभेदभिक्षुस्तु प्रौढते परमेश्वरः ॥ ६५
 इत्येष प्राकृतः सर्गः संक्षेपात् कथितो मया ।
 अमुदिपूर्व्वकां विप्रा ब्राह्मीं सृष्टिं निबोधत ॥ ६६
 इति श्रीकौर्म महापुराणे पूर्व्वभागे प्राकृत-
 सर्गो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

कूर्म उवाच ।

स्वयम्भुवोऽपि वृत्तस्य कालसंख्या द्विजोत्तमाः ।
 न शक्यते समाख्यातुं ब्रह्मवर्षैरपि स्वयम् ॥ १
 कालसंख्या समासेन परावैदवकल्पिता ।
 स एव स्यात् परः कालस्तदन्ते स्रुयते पुनः ॥ २
 निजेन तस्य मानेन चायुर्वर्षयतं स्रुतम् ।
 तत्परादं तद्वत् वा परादंमभिधीयते ॥ ३
 काष्ठा पञ्चदश स्याता निमेषा द्विजसत्तमाः ।
 काष्ठात्रिंशत् कला त्रिंशत्कला मौहूर्तिकी गतिः ॥ ४
 तावत्संख्यैरक्षोरात्रं मुहूर्त्तैर्मानुषं स्रुतम् ।
 अक्षोरात्राणि तावन्ति मासः पञ्चदशात्मकः ॥ ५
 तैः षड्भिरयनं वर्षं देऽयने दक्षिणोत्तरैः ।
 अयनं दक्षिणं रात्रिर्देवानामुत्तरं दिनम् ॥ ६
 दिव्यैर्वर्षसहस्रेभ्यु कृतमेतादिसंश्रितम् ।
 चतुर्युगं द्वादशभिस्तद्विभागं निबोधत ॥ ७
 चत्वार्य्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत् युगम् ।
 तस्य तावत्स्रुती सन्ध्या सन्ध्यांश्च कृतस्य तु ॥ ८
 त्रिषती द्विषती सन्ध्या तस्या वैकषती क्रमात् ।
 अंशकं षट्शतं तस्मात् कृतसन्ध्यांश्चकैर्विना ॥ ९
 त्रिहेमकधा च साहस्रं विना सन्ध्यांश्चकेन तु ।
 त्रेता-दापर-तिथ्याणां कालज्ञाने प्रकीर्तितम् ॥ १०
 एतद्द्वादशसहस्रं साधिकं परिकल्पितम् ।
 तदैकसप्ततिगुणं मनोरन्तरमुच्यते ॥ ११
 ब्रह्मणो दिवसे विप्रा मनवश्च चतुर्दश ।
 स्वावम्भुवादयः सर्व्वे ततः सावर्षिकादयः ॥ १२
 तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा संपर्व्वता ।
 पूर्णं युगसहस्रं वै परिपाल्या नरेश्वरैः ॥ १३
 मन्वन्तरेण वैकेन सर्व्वान्धेवान्तराणि वै ।
 व्याख्यातानि न सन्देहः कल्पे कल्पे न चैव हि ॥ १४
 ब्राह्ममेकमहः कल्पस्तावती रात्रिरिष्यते ।
 चतुर्युगसहस्रान्तु कल्पमाहुर्मनीषिणः ॥ १५
 त्रीणि कल्पयतानि स्रुतया सृष्टिर्द्विजोत्तमाः ।
 ब्रह्मणो वत्सरस्तज्ज्यैः कथितो वै द्विजोत्तमाः ।
 स च काष्ठः षतगुणः परावैश्वेव तद्विदुः ॥ १६

कूर्मपुराणम् ।

१।नात् सोम्यमाणाश्च तथा पुंसः पुरातनात् ।
 दुरासीन्महतीजं प्रधानपुरुषात्मकम् ॥ १६
 हानात्मा मतिर्ब्रह्मा प्रबुद्धिः स्वातिरीश्वरः ।
 प्राप्तिः कृतिः संविदेतस्मादिति तत् कृतम् ॥ १७
 कारिकस्तेजसश्च भूतादिष्वेव तामसः ।
 विधोऽयमहङ्कारो महतः सख्यभूव ह ॥ १८
 हङ्कारोऽभिमानश्च कर्त्ता मन्ता च स कृतः ।
 तस्मा च मत्परो जीवो यतः सर्वाः प्रवृत्तयः ॥ १९
 च भूतान्यहङ्कारात् तस्मात्प्राणि च जज्ञिरे ।
 न्द्रियाणि तथा देवाः सर्वे तस्यात्मजं जगत् ॥ २०
 मनस्त्वव्यक्तजं प्रोक्तं विकारः प्रथमः कृतः ।
 मेनासी जायते कर्त्ता भूतादींश्चानुपपद्यते ॥ २१
 वैकारिकाहङ्कारात् सर्गो वैकारिकोऽभवत् ।
 तजसानीन्द्रियाणि स्युर्देवा वैकारिका द्य ॥ २२
 एकादशं मनस्तत्र स्वगुणैर्नोभवात्मकम् ।
 भूततन्मात्रसर्गोऽयं भूतादिरभवद्दिनाः ॥ २३
 भूतादिस्तु विकुर्वाणः शब्दमात्रं ससर्ज ह ।
 आकाशं शक्तिरं तस्मादुत्पन्नं शब्दलक्षणम् ॥ २४
 आकाशस्तु विकुर्वाणः स्पर्शमात्रं ससर्ज ह ।
 वायुरुत्पद्यते तस्मात् तस्य सर्वं गुणं विदुः ॥ २५
 वायुस्यापि विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्ज ह ।
 ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्तद्रूपगुणमुच्यते ॥ २६
 ज्योतिश्चापि विकुर्वाणं रसमात्रं ससर्ज ह ।
 सञ्चवन्ति ततोऽश्वासि रसाधाराणि तानि च ॥ २७
 आपश्चापि विकुर्वाणा गन्धमात्रं ससर्जिरे ।
 सङ्जातो जायते तस्मात् तस्य गन्धो गुणो मतः ।
 जायते पृथिवी तस्मात् सर्वाधारा समातनी ॥ २८
 आकाशं शब्दमात्रन्तु स्पर्शमात्रं समावृणोत् ।
 दिगुणस्तु ततो वायुः शब्दस्पर्शात्मकोऽभवत् ॥ २९
 रूपं तथैवाविशतः शब्द-स्पर्शौ गुणावुभौ ।
 त्रिगुणः स्यात् ततो बह्विः स शब्दस्पर्शरूपवान् ॥ ३०
 शब्दः स्पर्शश्च रूपश्च रसमात्रं समाविशत् ।
 तन्मात्रतुर्गुणा आपो विज्ञेवास्तु रसालिकाः ॥ ३१
 शब्दः स्पर्शश्च रूपश्च रसो गन्धं समाविशत् ।
 तस्मात् पञ्चगुणा भूमिः स्यात्मा भूतेषु शब्दगते ॥ ३२
 ग्राम्ना घोराश्च सूक्ष्माश्च विज्ञेयास्तेन ते कृताः ।

परस्परानुप्रवेशादारयन्ति परस्परम् ॥ ३३
 एते सप्त महात्मानो ज्ञान्योन्यस्य समाश्रयात् ।
 नाशक्तुवन् प्रजाः कष्टमसमागम्य कृत्स्नयः ॥ ३४
 पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च भव्यत्तानुग्रहेण च ।
 महदादयो विज्ञेयान्ता ज्ञाणमुत्पादयन्ति ते ॥ ३५
 एककाशसमुत्पन्नं जलमुदुदवच्च तत् ।
 विज्ञेयिभ्योऽष्टमभवद्वृक्षत् तदुदकेप्रयम् ॥ ३६
 तस्मिन् कार्यस्य करणं संसिद्धं परमेष्ठिनः ।
 प्राकृतेऽष्टे विवृते तु क्षेत्रज्ञो ब्रह्मसंक्षितः ॥ ३७
 स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते ।
 आदिकर्त्ता स भूतानां ब्रह्माग्ने समवर्त्तत ॥ ३८
 यमाहुः पुरुषं हंसं प्रधानात् परतः स्थितम् ।
 हिरण्यगर्भं कपिलं कन्दोर्मूर्तिं सनातनम् ॥ ३९
 मेरुस्त्वमभूत् तस्य जरायुस्यापि पर्वताः ।
 गर्भोदकं समुद्राश्च तस्यासन् परमात्मनः ॥ ४०
 तस्मिन्मण्डेऽभवद्विश्वं सदेवासुरमानुषम् ।
 चन्द्रादित्यौ सनच्चतौ सप्तर्षौ सप्त वायुना ॥ ४१
 शङ्खिर्दशगुणाभिश्च वाय्वतोऽष्टं समावृतम् ।
 आपो दशगुणैर्नैव तेजसा वाय्वतो वृताः ॥ ४२
 तेजो दशगुणैर्नैव वाय्वतो वायुना वृतम् ।
 आकाशेनावृतो वायुः खन्तु भूतादिना वृतम् ।
 भूतादिर्महता तदव्यक्तेनावृतो महान् ॥ ४३
 एते लोका महात्मानः सर्वे तस्माभिमानिनः ।
 वसन्ति तत्र पुरुषास्तदात्मानो व्यवस्थिताः ॥ ४४
 ईश्वरा योगधर्माणो धी चान्ये तत्त्वचिन्तकाः ।
 सर्व्वज्ञाः शान्तरजसो नित्यं मुदितमानसाः ॥ ४५
 एतैरावरणैरष्टं प्राकृतैः सप्तभिर्वृतम् ।
 एतावच्छ्रव्यते वक्तुं मायैषा गहना दिजाः ॥ ४६
 एतन्माधानिकं कार्यं यत्कथा वीजमोरितम् ।
 प्रजापतेः परा मूर्तिरितीयं वैदिकी श्रुतिः ॥ ४७
 ब्रह्माण्डमेतत् सकलं सप्तलोकवसान्वितम् ।
 द्वितीयं तस्य देवस्य शरीरं परमेष्ठिनः ॥ ४८
 हिरण्यगर्भो भगवान् ब्रह्मा वै जनकाण्डजः ।
 तृतीयं भगवद्रूपं प्राहुर्वेदार्थवेदिनः ॥ ४९
 रजोगुणमयश्चान्यद्रूपं तस्यैव धीमतः ।
 चतुर्थमुखः स भगवान् जगत्कष्टौ प्रवर्त्तते ॥ ५०

सृष्टं पाति सकलं विश्वात्मा विश्वतोमुखः ।
 सत्त्वं गुणमुपाश्रित्य विष्णुर्विश्वेश्वरः स्वयम् ॥ ५१
 अन्तर्काशे स्वयं देवः सर्वात्मा परमेश्वरः ।
 तमोगुणं समाश्रित्य रुद्रः संहरते जगत् ॥ ५२
 एकोऽपि सन् महादेवस्त्रिधासौ समवस्थितः ।
 सर्ग-रक्षा-लयगुणैर्मिर्गुणोऽपि निरञ्जनः ॥ ५३
 एकधा स हिधा चैव त्रिधा च बहुधा गुणैः ॥ ५४
 योगेश्वरः शरीराणि करोति विकरोति च ।
 नानाकृति-क्रिया-रूप-नामवन्ति स्वलीलया ॥ ५५
 हिताय चैव भक्तानां स एव ग्रसते पुनः ।
 त्रिधा विभज्य चात्मानं त्रैकाक्ष्ये सम्भवर्त्तते ।
 सृजते ग्रसते चैव रक्षते च विधेयतः ॥ ५६
 यस्मात् सृष्टानुसृष्टाति ग्रसते च पुनः प्रजाः ।
 गुणात्मकत्वात् त्रैकाक्ष्ये तस्मादेकः स सृज्यते ॥ ५७
 अग्रे हिरण्यगर्भः स प्रादुर्भूतः सनातनः ।
 आदित्यादादिदेवोऽसावजातत्वादजः स्रुतः ॥ ५८
 पाति यस्मात् प्रजाः सर्वाः प्रजापतिरिति स्रुतः ।
 देवेषु च महादेवो महादेव इति स्रुतः ॥ ५९
 सृष्ट्वा स्रुतो ब्रह्मा परत्वात् परमेश्वरः ।
 वशित्वाद्यवस्थत्वादीश्वरः परिभाषितः ॥ ६०
 ऋषिः सर्व्वत्रगत्वेन हरिः सर्व्वहरो यतः ।
 अनुत्पादाच्च पूर्व्वत्वात् स्वयम्भुरिति स स्रुतः ॥ ६१
 नारायणमयं यस्मात् तेन नारायणः स्रुतः ।
 हरः संसारहरणाहिभुत्वादेषु स्रुयते ॥ ६२
 भगवान् सर्व्वविज्ञानाद्वनादो भिति स्रुतः ।
 सर्व्वज्ञः सर्व्वविज्ञानात् सर्व्वः सर्व्वमयो यतः ॥ ६३
 ध्रुवः स्यान्निर्य्यस्रो यस्मादिभुः सर्व्वगतो यतः ।
 तारणात् सर्व्वदुःखानां तारकः परिगीयते ॥ ६४
 रुद्रनाम किमुक्तेन सर्व्वं ब्रह्ममयं जगत् ।
 निकमेदभिन्नस्तु त्रीदृशे परमेश्वरः ॥ ६५
 अथैष प्राकृतः सर्गः संक्षेपात् कथितो मया ।
 यदुद्विपूर्व्वकां विप्रा ब्राह्मीं ऋष्टिं निबोधत ॥ ६६
 इति श्रीकौर्म महापुराणे पूर्व्वभागे प्राकृत-
 सर्गो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

कूर्म सवाच ।

स्वयम्भुवोऽपि वृत्तस्य कालसंख्या दिव्योत्तमाः ।
 न यज्यते समाख्यातुं बहुवर्षैरपि स्वयम् ॥ १
 कालसंख्या समासेन परावन्दयकल्पिता ।
 स एव स्यात् परः कालस्तदन्ते सृज्यते पुनः ॥ २
 निजेन तस्य मानेन चायुर्वर्षयतं स्रुतम् ।
 तत्परादं तद्वं वा परादंमभिधीयते ॥ ३
 काष्ठा पञ्चदश स्याता निमेषा दिवसस्तमाः ।
 काष्ठान्त्रिंशत् कला त्रिंशत्कला मौहूर्त्तिकी गतिः ॥ ४
 तावत्संख्यैरक्षोरात्रं मुहूर्त्तैर्मानुषं स्रुतम् ।
 पक्षोरात्राणि तावन्ति मासः पञ्चदशालकः ॥ ५
 तैः षड्भिरयनं वर्षं हेऽयने दक्षिणोत्तरैः ।
 अयनं दक्षिणं रात्रिर्देवानामुत्तरं दिनम् ॥ ६
 दिव्यैर्वर्षसहस्रेस्तु कृतव्रेतादिसंश्रितम् ।
 चतुर्युगं द्वादशभिस्तदिभानं निबोधत ॥ ७
 चत्वार्य्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत् कर्त्त युगम् ।
 तस्य तावच्छ्रुती सन्धा सन्ध्यां च कृतस्य तु ॥ ८
 त्रिंशती दिव्यती सन्ध्या तैर्धा वैकथ्यती क्रमात् ।
 अग्रकं षट्शतं तज्जात् कृतसन्ध्यांयकीर्विना ॥ ९
 त्रिदशैकधा कृशाहस्रं विना सन्ध्यांयकेन तु ।
 व्रेता-द्वापर-तिष्ठाणां कालज्ञाने प्रकीर्त्तितम् ॥ १०
 एतद्वादशसाहस्रं साधिकं परिकल्पितम् ।
 तद्देकसप्ततिगुणं मनोरन्तरमुच्यते ॥ ११
 ब्रह्मणो हिवसे विप्रा मनवश्च चतुर्दश ।
 स्वायम्भुवादयः सर्व्वे ततः सार्वर्षिकादयः ॥ १२
 तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपञ्चता ।
 पूर्णं युगसहस्रं वै परिपाल्या नरेश्वरैः ॥ १३
 मन्वन्तरेण वैकेन सर्व्वार्ण्येवान्तराणि वै ।
 व्याख्यातानि न सन्देहः कल्पे कल्पे न चैव हि ॥ १४
 ब्राह्ममेकमहः कल्पस्तावती रात्रिरिष्यते ।
 चतुर्युगसहस्रान्तु कल्पमाहर्म्मनीषिणः ॥ १५
 त्रीणि कल्पयतानि स्युस्तथा षष्टिर्दिव्योत्तमाः ।
 ब्रह्मणो वत्सरस्तज्ज्ञैः कथितो वै दिव्योत्तमाः ।
 स च कालः धतगुणः परादंश्चैव तद्विदुः ॥ १६

तस्यान्ते सर्वसत्त्वानां खहेतो प्रकृतो जवः ।
 तेनावं प्रोच्यते सद्भिः प्राकृतः प्रतिसहस्रः ॥ १७
 ब्रह्मनारायणेषानां त्रयाणां प्रकृतो जवः ।
 प्रोच्यते कालयोगेन पुनरेव च सत्त्वः ॥ १८
 एवं ब्रह्मा च भूतानि वासुदेवोऽपि यक्षुरः ।
 कालेनैव तु कृष्यन्ते स एव श्रुते पुनः ॥ १९
 अनादिरेष भगवान् काशोऽनन्तोऽजरोऽमरः ।
 सर्वगत्वात् स्वतन्त्रत्वात् सर्वोत्तमात्महेतुरः ॥ २०
 ब्रह्माणो बहवो रुद्रा अन्ये नारायणादयः ।
 एको हि भगवानीयः काशः कविरिति श्रुतिः ॥ २१
 एकमत्र व्यतीतन्तु पराहं ब्रह्माणो हिजाः ।
 आत्म्यतं वर्तते सर्वं तस्य कल्पोऽयमग्रजः ॥ २२
 योऽतीतः सोऽन्तिमः कल्पः पादा इत्युच्यते बुधः ।
 वाराहो वर्तते कल्पस्तस्य वक्ष्यामि विस्तरम् ॥ २३

इति श्रीकूर्म महापुराणे पूर्वभागे काश-
 मन्त्राकथनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अष्टोऽध्यायः ।

कूर्म उवाच ।

आसीदेकार्षणं घोरमविभागं तमोमयम् ।
 आन्तवातादिकं सर्वं न प्राप्तायत जिह्वन ॥ १
 एकार्षणे तदा तस्मिन् नष्टे स्थावर-जङ्गमे ।
 तदा समभवद्ब्रह्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ २
 सहस्रशीर्षां पुरुषो रत्नवर्णो स्रवीन्द्रिवः ।
 ब्रह्मा नारायणाख्यस्तु सुष्वाप सज्जिते तदा ॥ ३
 ह्रस्वोदाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति ।
 ब्रह्मस्वरूपिणं देवं जगतः प्रभवाम्ययम् ॥ ४
 आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनुवः ।
 अवनं तस्य ता वक्तात् तेन नारायणः कृतः ॥ ५
 तुल्यं युगसहस्रस्य नैयं कालमुपास्य सः ।
 अन्वेष्यन्ते प्रकृते ब्रह्मत्वं सर्गकारणात् ॥ ६
 तनस्तु सज्जिते तस्मिन् विद्यायान्तर्गतां महीम् ।
 अनुमानात् तदुद्धारं कर्तुकामः प्रजापतिः ॥ ७
 जलज्जीडासु सविरं वाराहं कृपमाश्रितः ।

अहर्षं मनसाप्यन्यर्वाक्षयं ब्रह्मसंश्रितम् ॥ ८
 पवित्र्युद्धरणार्थाय प्रविश्य च रसातलम् ।
 हंष्ट्वाभ्युज्जहारैनामौत्साधारो घराधरः ॥ ९
 हृष्टा हंष्ट्वाप्रविश्यस्तां पृथ्वीं प्रश्रितपौसपम् ।
 यस्तुवन् जनलोकस्थाः सिन्धु ब्रह्मर्षयो हरिम् ॥ १०

ऋषय उवाचः ।

नमस्ते देवदेवाय ब्रह्मणे परमेष्ठिने ।
 पुरुषाय पुराणाय भाष्यतावाजराय च ॥ ११
 नमः स्रवण्युवे तुभ्यं सद्भ्ये सर्वार्थवेदिने ।
 नमो हिरण्यगर्भाय वैश्वे परमात्मने ॥ १२
 नमस्ते वासुदेवाय विष्णवे विश्वयोगिने ।
 नारायणाय देवाय देवानां हितकारिणे ॥ १३
 नमोऽस्तु ते चतुर्वक्त्र-शार्ङ्ग-चक्रासिधारिणे ।
 सर्वभूतात्मभूताय कूटस्थाय नमो नमः ॥ १४
 नमो वेदरहस्याय नमस्ते वेदयोगिने ।
 नमो बुद्धाय शुद्धाय नमस्ते ज्ञानरूपिणे ॥ १५
 नमोऽस्त्वानन्दरूपाय साक्षिणे जगतां नमः ।
 अमन्तावाप्रमेदाय कार्त्तव्य कारणाय च ॥ १६
 नमस्ते पद्मभूताय पद्मभूतात्मने नमः ।
 नमो मूलप्रकृतये नादाकृपाय ते नमः ॥ १७
 नमोऽस्तु ते वराहाय नमस्ते मत्स्यरूपिणे ।
 नमो योगाधिगम्याय नमः सङ्कर्षणाय ते ॥ १८
 नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं त्रिधाने दिव्यतेजसे ।
 नमः सिन्धाय पूज्याय गुणद्रव्यविभागिने ॥ १९
 नमोऽस्त्वादित्यरूपाय नमस्ते पद्मयोगिने ।
 नमोऽमूर्त्ताय मूर्त्ताय माधवाय नमो नमः ॥ २०
 तथैव सृष्टमखिलं तथैव सकलं स्थितम् (क) ।
 पाशद्यैतज्जगत् सर्वं ताता त्वं शरणं गतिः ॥ २१
 इत्थं स भगवान् विष्णुः सकाद्यैरभिष्टुतः ।
 प्रसादमकरोत् तेषां वराहवपुरीश्वरः ॥ २२
 ततः स्वस्थानमानीय पृथिवीं पृथिवीपतिः ।
 सुमोच कथं मनसा चारविला घराधरः ॥ २३
 तस्योपरि जलोत्थस्य महती नीरिव स्थिता ।
 विततत्वाच्च देहस्य न मही याति संग्रवम् ॥ २४

(क) लघुमेव्यतीति पाठः काचित्कः ।

पुनर्विंशं च समीकृत्य पुनर्विंशं सोऽविनोदिरौ ।
प्राकृत्सर्गद्वयानखिलान् ततः सर्गोऽवसानः ॥ २१ ॥
इति श्रीकौर्मो महापुराणे पूर्वभागे
पुनर्विंशतारो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

कूर्म उवाच ।

इष्टिं चिन्तयतस्तस्य कस्यादिषु वया पुरा ।
सबुद्धिपूर्वकः सर्गः प्रादुर्भूतस्तन्मोदः ॥ १ ॥
तमोमोहो महामोहस्तामिस्रस्यान्वसंश्रितः ।
अविद्या-पञ्चमी तेषां प्रादुर्भूता महात्मनः ॥ २ ॥
पञ्चधावस्थितः सर्गो ध्यातः सोऽभिमानिनः ।
संहतस्तमसा चैव वीजकुम्भावदाहतः ॥ ३ ॥
वहिरन्तर्वाप्रकाशस्तस्यो निःशङ्क एव च ।
सुखा नग इति प्रोक्ता सुखसर्गस्तु स ऋतः ॥ ४ ॥
तं दृष्ट्वाऽसाधकं सर्गममन्यद्गुणं प्रभुः ।
तस्याभिधायतः सर्गं तिर्यकुक्षीतोऽव्यवर्तत ॥ ५ ॥
वक्तात् तिर्यकु प्रवृत्तः स तिर्यकुक्षीतस्ततः ऋतः ।
पञ्चादवस्ते विष्णाता सत्यमग्राहिणो दिजाः ॥ ६ ॥
तमयसाधकं ज्ञात्वा सर्वमन्यं ससर्वं च ।
ऊर्ध्वक्षीत इति प्रोक्तो देवसर्गस्तु स्यात्किम् ॥ ७ ॥
ते सुखप्रीतिवज्जला वहिरन्तस्त्वनाहतताः ।
प्रकाशा वहिरन्तश्च स्वभावाद्देवसंश्रिताः ॥ ८ ॥
ततोऽभिधायतस्तस्य सत्याभिधायिनस्तदा ।
प्रादुरासीत् तदा व्यक्तादूर्वाकुक्षीतस्तु साधकः ॥ ९ ॥
तत्र प्रकाशवज्जलास्तमोद्विक्ता रजोऽधिकाः ।
दुःखोत्कटाः सख्युता मनुष्याः परिकीर्तिताः ॥ १० ॥
तं दृष्ट्वा चापरं सर्गममन्यद्भगवानजः ।
तस्याभिधायतः सर्गं सर्गो भूतादिकोऽभवत् ॥ ११ ॥
ते परिग्रहिणः सर्वे संविभामरताः पुनः ।
खादिनसायश्रीकाश्च भूतमद्याः परिकीर्तिताः ॥ १२ ॥
इत्येते पञ्च कथिताः सर्गा वै दिजपुङ्गवाः ।
प्रथमो महतः सर्गो विषेदो ब्रह्मणस्तु सः ॥ १३ ॥
तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गो हि संश्रुतः ।
त्रैकारिकस्तृतीयस्तु सर्गं ऐन्द्रियकः ऋतः ॥ १४ ॥

इत्येव प्राकृतः सर्गः सम्भूतो बुद्धिपूर्वकः ।
सुखसर्गस्तु तिर्यस्तु सुखा वै स्वावराः ऋताः ॥ १५ ॥
तिर्यकुक्षीतस्तु त्रः प्रोक्तस्तिर्यग्योन्यः स पञ्चमः ।
ततोऽर्धक्षीतसं षष्ठो देवसर्गस्तु स ऋतः ॥ १६ ॥
ततोऽर्वाकुक्षीतसं सर्गः सप्तमः स तु मानुषः ।
षष्ठमो भौतिकः सर्गो भूतादीनां प्रकीर्तितः ॥ १७ ॥
नवमश्चैव कौमारः प्राकृता वैकृताश्चिन्ते ।
प्राकृतास्तु त्रयः पूर्वे सर्गास्ते बुद्धिपूर्वकाः ॥ १८ ॥
बुद्धिपूर्वं प्रवर्तन्ते सुखाद्या मुनिपुङ्गवाः ।
षष्ठे ससर्जं वै ब्रह्मा मानसानात्मनः समान् ॥ १९ ॥
सनकं सनातनश्चैव तथैव च सनन्दनम् ।
क्रतुं सनत्कुमारश्च पूर्वमेव प्रजापतिः ॥ २० ॥
पञ्चैते योगिनी विष्णोः परं वैराग्यमाश्रिताः ।
ईश्वरासक्तमनसो न खटौ दृष्टिरे मतिम् ॥ २१ ॥
तेभ्येवं निरपेक्षेषु लोकखटौ प्रजापतिः ।
मुमोह मायया सद्यो मायिनः परमेष्ठिनः ॥ २२ ॥
सखीधवामास च तं जगन्मातो मनुजानिः ।
नारायणो महायोगी योगिष्ठितानुरक्तनः ॥ २३ ॥
बोधितस्तेन विश्वात्मा ततोऽपि परमं तपः ।
स तप्यमानो भगवान् न किञ्चित् प्रत्यपद्यत ॥ २४ ॥
ततो दीर्घेषु कालेन दुःखात् त्रीणोऽभ्यजावत ।
क्रोधविष्टस्य नेत्राभ्यां प्रापतकमनुबिन्दवः ॥ २५ ॥
भृकुटीकुटिलात् तस्य खलाटात् परमेष्ठिनः ।
समुत्पन्नो महादेवः शरण्या नौलक्षोदितः ॥ २६ ॥
स एव भगवानौषस्तेजोराशिः सनातनः ।
यं प्रपश्यन्ति विदांसः स्वात्मसं परमेश्वरम् ॥ २७ ॥
श्रीहारां समनुसृत्य प्रणम्य च कृताञ्जलिः ।
तमाह भगवान् ब्रह्मा खजेमा विविधाः प्रजाः ॥ २८ ॥
निप्रम्य भगवत्पादं पङ्कजं चर्चवाहनः ।
पालना सदृशान् रुद्रान् ससर्जं मनसा शिवः ।
कर्पद्भिर्नो निरातङ्गास्त्रिनेत्रान् नौलक्षोदितान् ॥ २९ ॥
तं प्राह भगवान् ब्रह्मा जगन्मत्युयुताः प्रजाः ।
खजेति सोऽन्नवीदीयो नाहं मृत्युजराश्रितः ॥ ३० ॥
प्रजाः जन्ते जगन्नाथ इह जन्मशुभाः प्रजाः ।
निवार्य च तदा रुद्रं ससर्जं कमलोद्भवः ।
ज्ञानाभिमानिनः सर्वान् गदतस्तान् निबोधत ॥ ३१ ॥

आपोऽनिरस्तरीयस्य दीर्घायुः पृथिवी तथा ।
 नद्यः समुद्राः शैलाश्च तृतीया वीरुष एव च ॥ ३९
 जवाः काष्ठाः कलाशैव मुहूर्ता दिवसाः क्षपाः ।
 सर्वमासाश्च मासाश्च चवनाब्दयुगादयः ।
 स्वानाभिमानिनः सृष्टा साधकानसृजत् पुनः ॥ ३३
 मरीचिभृग्वहिरसः पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
 इक्ष्मन्तिं वसिष्ठञ्च धर्मं सङ्कल्पमेव च ॥ ३४
 प्राणाद्ब्रह्मासृजहंसं चतुर्भ्यश्च मरीचिकम् ।
 शिरसोऽहिरसं देवो हृद्वाद्भृगुमेव च ॥ ३५
 मैत्रायणमतिनामानं धर्मैश्च व्यवसायतः ।
 सङ्कल्पश्चैव सङ्कल्पात् सर्वलोकपितामहः ॥ ३६
 पुलस्त्यश्च तथोदनादुद्यानाश्च पुलहं मुनिम् ।
 अपानात् क्रतुमव्ययं समानाश्च वसिष्ठकम् ॥ ३७
 इत्येते ब्रह्मणा सृष्टाः साधका मरुमेधिनः ।
 आस्त्राव मानवं क्षपं धर्मैस्तेः सम्मवर्त्तितः ॥ ३८
 ततो देवासुरपितृन् मनुष्याञ्च चतुष्टयम् ।
 सिद्धतुर्भगवोभौषः स्वमात्मानमवोजयत् ॥ ३९
 युक्तात्मनस्तमोभावाद्भुद्रिक्ताभूत् प्रजापतेः ।
 ततोऽस्य सृजनात् पूर्वमक्षरं जज्ञिरे सुताः ॥ ४०
 उत्ससर्णासुरान् सृष्ट्वा तां तन् पुनर्प्रोत्तमः ।
 सा चोत्सृष्टा तनुस्तेन सद्यो रात्रिरजायत ।
 सा तमोवज्जला यज्ञात् प्रजास्तस्यां स्वपन्थतः ॥ ४१
 सस्वमात्रात्मिकां देवस्तनुमन्यां गृहीतवान् ।
 ततोऽस्य मुखतो देवा दीव्यतः सम्मजज्ञिरे ॥ ४२
 त्यक्ता सापि तनुस्तेन सस्वप्रायमभूद्धिनम् ।
 तज्जादहर्षमैशुक्ता देवताः समुपासते ॥ ४३
 सस्वमात्रात्मिकामेव ततोऽन्यां जगद्दे तनुम् ।
 पितृवन्मन्यमानस्य पितरः सम्मजज्ञिरे ॥ ४४
 उत्ससर्ज पितृन् सृष्ट्वा ततस्तानपि विश्रुदृक् ।
 सापविक्ता तनुस्तेन सद्यः सन्ध्या व्यजायत ॥ ४५
 तज्जादहर्देवतानां रात्रिः स्याद्देवविदिषाम् ।
 तयोर्मध्ये पितृणान् भूर्तिः सन्ध्या गरीयसी ॥ ४६
 तज्जादेवासुराः सर्वे मुनयो मानवास्तदा ।
 उपासते सदा युक्ता रात्र्यङ्गोन्मथ्यां तनुम् ॥ ४७
 रजोभावात्मिकां ब्रह्मा तनुमन्यां ततोऽसृजत् ।
 ततोऽस्य जज्ञिरे पुत्रा मनुष्या रजसावृताः ॥ ४८

तामवाशु च सत्याज तन् सद्यः प्रजः ॥
 ज्योत्स्ना सा चाभवदिप्राः प्राक्सन्ध्या दे ॥
 ततः स भगवान् ब्रह्मा सन्ध्याय हिरण्यः ॥
 भूर्तिं तमोरजःप्रावां पुनरेवाभ्यपूजयत् ॥ ५०
 सन्धकारे शुधाविष्टा राक्षसास्तस्य जज्ञिरे ।
 पुत्रास्तमोरजःप्रावा बलिनस्ते निषाचराः ॥ ५१
 सर्पा यक्षास्तथा भूता गन्धर्वाः सम्मजज्ञिरे ।
 रजस्तमोभ्यामाविष्टास्ततोऽन्यानसृजत् प्रभुः ॥ ५२
 वचांसि वयसः सृष्ट्वा भवौन् वै वचसोऽसृजत् ।
 मुखतोऽजान् ससर्णाभ्यान् सदराद्राश्च निर्मले ॥ ५३
 पद्मग्राह्याश्चानुसमातज्ञानरासभान्गवयान्मृगान् ।
 सद्गानश्चतुरांशैव न्यङ्गुन्याश्च जातयः (क) ॥ ५४
 श्रोत्रध्वः फलमूलानि रोमभ्यस्तस्य जज्ञिरे ।
 गायत्रश्च ऋचश्चैव त्रितृत्स्तीमं रचन्तरम् ॥ ५५
 यजिष्ठोमश्च यज्ञानां निर्मले प्रथमाभ्युक्तात् ।
 यजंति त्रैष्टुभं छन्दःस्तीमं पञ्चदशं तथा ॥ ५६
 वृक्षत्नाम तयोक्थश्च दक्षिणादसृजन्मुखात् ।
 सामानि जागतं छन्दःस्तीमं सप्तदशं तथा ॥ ५७
 वैक्रममतिरात्रश्च पश्चिमादसृजन्मुखात् ।
 एकविंशमबन्ध्याणमाप्तोर्वामाणमेव च ॥ ५८
 चतुष्टुभं सवैराजमुत्तरादसृजन्मुखात् ।
 उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥ ५९
 ब्रह्मणो हि प्रजासर्गं सृजतस्तु प्रजापतेः ।
 सृष्ट्वा चतुष्टयं सर्गं दिवर्षिपितृमानुषम् ॥ ६०
 ततोऽसृजश्च भूतानि स्वावराणि चराणि च ।
 यक्षान् पिशाचान् गन्धर्वांस्तथैवाप्सरसः शुभाः ॥ ६१
 नर-किन्नर-रक्षांसि वयः पशुमृगोरगान् ।
 पयवश्च व्ययश्चैव दयं स्वावरजङ्गमम् ॥ ६२
 तेषां ये वाणि कर्माणि प्राक् सृष्टेः प्रतिपेदिरे ।
 तान्येव ते प्रपद्यन्ते कथ्यमानाः पुनःपुनः ॥ ६३
 हिंसाहिंसे मृदुक्रूरे धर्माधर्मावृतावृते ।
 तज्जाविताः प्रपद्यन्ते तज्जात् तत्तस्य रोषते ॥ ६४
 महाभूतेषु नागालमिन्द्रियार्थेषु भूर्तिषु ।
 विनियोगश्च भूतानां चातैव व्यदधात् स्वयम् ॥ ६५
 नामरूपश्च भूतानां प्राकृतामां प्रपद्यन्म् ।

(क) अरने च प्रजापतिरिति कश्चित् पाठः ।

वेदग्रन्थ एवादी निर्गमे च महेश्वरः ॥ ६६
आर्षाणि चैव नामानि वाच वेदेषु दृष्टवः ।
ग्रन्थैर्यन्ते प्रसूतानां तान्येवैव्यो दृष्टव्यजः ॥ ६७
वावन्ति प्रतिलिङ्गानि नानाकृपाणि पर्ययि ।
दृष्टव्ये तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ॥ ६८
इति श्रीकौर्म महापुराणे पूर्वभागे
सर्गकथने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

कूर्म उवाच ।

एवभूतानि दृष्टानि स्वावराणि वराणि च ।
यदास्य ताः प्रजाः दृष्टा न व्यवर्तन्त धीमतः ॥ १
तमोमात्रावृत्तो ब्रह्मा तदाघोषत दुःखितः ।
ततः च विद्वे बुद्धिमर्थनिष्ठत्रगामिनीम् ॥ २
प्रजात्मनि समद्राक्षीत् तमोमात्रां नियामिकाम् ।
रजः सत्त्वञ्च संतत्य वर्तमानां स्वधर्मतः ॥ ३
तमस्तु व्यनुदत् पञ्चाद्रजःसत्त्वेन संयुतः ।
तत् तमः प्रतिमुञ्च वै मिथुनं समजायत ॥ ४
अधर्माचरणो विप्रा हिंसा वाशुभलक्षणा ।
स्वां तनुं च ततो ब्रह्मा तामपोहत भास्वराम् ॥ ५
हिधाकरोत् पुनर्देहमर्धेन पुरुषोऽभवत् ।
अर्धेन नारी पुरुषो विराजमसृजत् प्रभुः ॥ ६
नारीञ्च अतकृपास्त्रां योगिनीं सृजे शुभाम् ।
सा दिवं पृथिवीञ्चैव भस्मिन्ना व्याप्य संस्थिता ॥ ७
योगेश्वर्यैवलोपेता ज्ञान-विज्ञानसंयुता ।
सोऽभवत् पुरुषात् पुत्रो विराड्व्यक्तजन्मनः ॥ ८
स्वायम्भुवो मनुर्देवः सोऽभवत् पुरुषो मुनिः ।
सा देवी अतकृपास्त्रा तपः कृत्वा सुदुस्तरम् ॥ ९
अर्त्तारं दीपयश्च सं मनुमेवान्वपद्यत ।
तस्माच्च अतकृपा सा पुत्रदयमस्तयत ॥ १०
प्रियव्रतोत्तानपादौ कन्यादयमनुत्तमम् ।
तयोः प्रसूतिं दृष्ट्वाच मनुः कन्यां ददौ पुनः ॥ ११
प्रजापतिरथाकृतिं मानसो जगद्दे रुचिः ।
आकृत्यां मिथुनं जज्ञे मानसस्य रुचिः शुभम् ॥ १२
वज्रस्य दक्षिणा चैव वाक्सां संवदितं जगत् ।

वज्रस्य दक्षिणावाञ्च पुत्रा दादय जज्ञिरे ॥ १३
वामा इति समाख्याता देवाः स्वायम्भुवेऽन्तरे ।
प्रसूत्याच्च तथा दक्षस्यतप्तो विंशतिं तथा ॥ १४
ससर्ज कन्या नामानि तासां सम्यक्प्रबोधत ।
प्रजा लक्ष्मीर्भूतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मैत्रा क्रिया तथा ॥ १५
बुद्धिर्लक्ष्णा वपुः शान्तिः सिद्धिः कौर्तिस्त्रयोदशी ।
पश्येयं प्रतिजग्राच्च धर्मो दाक्षायणीः शुभाः ॥ १६
ताभ्यः शिष्टा यवीवस्य एकादश सुलोचनाः ।
स्वातिः सत्यश्च सभूतिः क्षतिः प्रीतिः क्षमा तथा ॥ १७
सन्नतिश्चानसूया च जर्जरा स्वाहा स्वधा तथा ।
भृगुर्मवो मरीचिश्च तथा वैवाङ्गिरा मुनिः ॥ १८
पुलस्त्यः पुलहस्यैव क्रतुः परमधर्मवित् ।
अतिर्वशिष्ठो वह्निश्च पितरश्च वयाक्रमम् ॥ १९
स्यात्याद्या जगद्भुः कन्या मुनयो ज्ञानसत्तमाः ।
अदावा धात्मजः कामो हर्षो लक्ष्मीसुतः क्षतः ॥ २०
दृष्ट्यास्तु निवमः पुत्रस्तुष्ट्याः सन्तोष उच्यते ।
पुष्ट्या कामः सुतश्चापि मेधापुत्रः शमस्तथा ॥ २१
क्रियायाश्चाभवत् पुत्रो दण्डश्च नृप एव च ।
बुद्ध्या बोधः सुतस्तद्वदप्रमादोऽप्यजायत ॥ २२
लज्जाया विनयः पुत्रो वपुषो व्यवसायकः ।
क्षेमः शान्तिसुतश्चापि सुखं सिद्धेरजायत ॥ २३
ययः कौर्तिसुतस्तददित्येते धर्मस्तनवः ।
कामस्य हर्षः पुत्रोऽभूदेवानन्दोऽप्यजायत ॥ २४
इत्येष वै सुखोदकः सर्गो धर्मस्य कौर्तितः ।
जज्ञे हिंसा लक्ष्म्यादै निवृत्तिश्चानृतं सुतम् ॥ २५
निवृत्त्यनृतयोर्जज्ञे मयं नरकमेव च ।
माया च वेदना चैव मिथुनन्विदमेतयोः ॥ २६
भयाञ्जनेऽय वै माया मृत्युं भूतापहारिणम् ।
वेदना च सुतश्चापि दुःखं जज्ञेऽय रौरवात् ॥ २७
मृत्योर्व्याधिर्जरा-शोकौ दृष्ट्वा क्रोधश्च जज्ञिरे ।
दुःखोत्तराः क्षता ज्ञेते सर्वे चाधर्मलक्षणाः ॥ २८
मेषां भार्यास्ति पुत्रो वा सर्वे ते चापरेतसः ।
इत्येष तामसः सर्गो जज्ञे धर्मनियामकः ।
संक्षेपेण मया प्रोक्ता विदुष्टिर्मुनिपुङ्गवाः ॥ २९
इति श्रीकौर्म महापुराणे पूर्वभागे मुख्यादि-
सर्गकथनेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

पुनश्चुत्वा तु वचनं नारादाया महर्षयः ।
प्रणम्य वरहं विष्णुं पप्रच्छुः संधवान्विताः ॥ १

ऋषय उवाचः ।

कश्चितो भवता सुगो मुखादीनां जगद्देव ।
इदानीं संधयस्त्रेममन्त्राकं हेतुमर्हसि ॥ २
कथं स भगवानौघः पूर्वजोऽपि पिनाकहृक् ।
सुललमगमच्छुर्ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ ३
कथञ्च भगवान् जज्ञे ब्रह्मा कमलसन्धवः ।
सकृत्तो जगतामीयस्तनो वक्तुमिहार्हसि ॥ ४

कूर्म उवाच ।

मृग्यन्मधवः सर्वं प्रहरस्यामितीजसः ।
पुत्रहं ब्रह्मणस्तस्य पद्मबीजसमेव च ॥ ५
अतीतकल्पावसाने तमोभूतं जगत्त्रयम् ।
आदीदिकार्यं चोदं न देवाद्या न चर्षयः ॥ ६
तत्र नारायणो देवो निर्जने निरुपप्रवे ।
आश्रित्य शेषशयनं सुधाप पुरुषोत्तमः ॥ ७
सहस्रशीर्षा भूत्वा स सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
सहस्रबाहुः सर्वशक्तिमानो मनोप्रभिः ॥ ८
पीतवासा विषाखाक्षो नीलजीमूतसन्निभः ।
महाविभूतिर्बोगात्मा योगिमान्तु दयापरः ॥ ९
कदाचित् तस्य सुप्तस्य लीलायं दिव्यमद्भुतम् ।
त्रैलोक्यसारं विमलं नाभ्यां पङ्कजमुद्भवी ॥ १०
अतद्योजनविस्तीर्णं तरुणादित्यसन्निभम् ।
दिव्यगन्धमयं पुष्पं कर्णिका-केशरान्वितम् ॥ ११
तस्यैवं सुषिरं काशं वर्तमानस्य आर्क्षिणः ।
हिरण्यगर्भो भगवांस्तं द्विमुपपन्नमे ॥ १२
स तं करेण विश्वात्मा समुत्थाप्य सनातनम् ।
प्रोवाच मधुरं वाक्यं मायया तस्य मोहितः ॥ १३
अन्तिमेकार्थदे घोरे निर्जने तमसावृते ।
एकाकी को भवाच्छेते ब्रूहि मे पुरुषर्षभ ॥ १४
तस्य तदचनं भूत्वा विश्वस्य गरुडध्वजः ।
उवाच हवं ब्रह्माणं मेघगन्धोदनिखनः ॥ १५
ओ ओ नारायणं देवं लोकाणां प्रमवाक्यम् ।

महायोगीश्वरं मां वै जानोहि पुरुषोत्तमम् ॥ १६
मयि पञ्च जगत् कृत्वां साक्ष लोकापितामहम् ।
सपञ्चतमहादीपं समुद्रेः सप्तभिन्नतम् ॥ १७
एवमाभाष्य विश्वात्मा प्रोवाच पुत्रं हरिः ।
जानकपि महायोगी को भवानिति वेधसम् ॥ १८
ततः प्रहस्य भगवान् ब्रह्मा वेदनिधिः प्रभुः ।
प्रत्युवाचानुजामासं सज्जितं अक्षया गिरा ॥ १९
अहं धाता विधाता च स्वयम्भूः प्रपितामहः ।
मत्स्येव संस्थितं विश्वं ब्रह्माहं विश्वतोमुखः ॥ २०
भूत्वा वाचं स भगवान् विष्णुः सत्यपराक्रमः ।
अनुज्ञायाञ्च योगिनं प्रविष्टो ब्रह्मणस्तनुम् ॥ २१
त्रैलोक्यजित् स कलं सदेवासुरमातृगुम् ।
उदरे तस्य देवस्य दृष्ट्वा विजयमागतः ॥ २२
तदास्य वक्त्रान्निष्क्रम्य पद्मगीन्द्रारिकेतनः ।
अद्यापि भगवान् विष्णुः पितामहमब्राजवीत् ॥ २३
भवानग्रेवमेवाद्य आश्रितं हि ममोदरम् ।
प्रविष्ट्य लोकां पश्येतान् विचिन्तान् पुरुषर्षभ ॥ २४
ततः प्रह्लादिनीं वाणीं भूत्वा तस्याभिनन्द्य च ।
श्रीपतेरुदरं भूयः प्रविवेच कुशध्वजः ॥ २५
तानेव लोकां गर्भस्थानपङ्क्तं सत्यविज्रमः ।
पथेटिलाञ्च देवस्य दृष्ट्वा शोकं न वै हरिः ॥ २६
ततो हाराणि सर्वाणि पिहितानि महात्मना ।
जगद्देवेन ब्रह्मासौ नाभ्यां हारमभिन्दत ॥ २७
तत्र योगबलेनासौ प्रविष्ट्य कनकाक्षजः ।
उज्ज्वलारात्मनो रूपं पुष्कराक्षतुराननः ॥ २८
विरराजारविन्दकः पद्मगर्भसमद्युतिः ।
ब्रह्मा स्वयम्भूर्भगवान् जगद्भूविनिः पितामहः ॥ २९
स मन्यमानो विश्लेषमात्मानं परमं पदम् ।
प्रोवाच विष्णुं पुत्रं मेघगन्धोदरा गिरा ॥ ३०
कृतं किं भवतेदानीमात्मनो जयकाङ्क्षया ।
एकोऽहं प्रबन्धो नान्यो मां वै कोऽभिभविष्यति ॥ ३१
भूत्वा नारायणो वाक्यं ब्रह्मणोक्तमतन्द्रितः ।
बाल्यपूर्वमिहं वाक्यं वभाषि मधुरं हरिः ॥ ३२
भवान् धाता विधाता च स्वयम्भूः प्रपितामहः ।
न नास्त्वर्थाभियोगिनं हाराणि पिहितानि मे ॥ ३३
किन्तु लीलायमेवैतन्न मां बाधितुमिच्छता ।

को हि बाधितुमन्विच्छेदेवदेवं पितामहम् ॥ ३४
 न तेऽन्यथावगन्तव्यं मान्यो मे सर्वथा भवान् ।
 सर्वं समस्तं कल्याणं यन्मयापकृतं तव ॥ ३५
 अस्माच्च कारणाद्ब्रह्मन् पुत्रो भवतु मे भवान् ।
 पद्मयोनिरिति स्थातो मत्प्रियायं जगन्मय ॥ ३६
 ततः स भगवान् देवो वरं दत्त्वा क्रिरौटिने ।
 प्रहर्षमतुलं गत्वा पुनर्विष्णुमभाषत ॥ ३७
 भवान् सर्वलोकोऽनन्तः सर्वेषां परमेश्वरः ।
 सर्वभूतान्तरात्मा वै परं ब्रह्म समातनम् ॥ ३८
 अहं वै सर्वलोकानामात्मा देवो महेश्वरः ।
 मन्मथं सर्वमेवेदं ब्रह्माहं पुरुषः परः ॥ ३९
 नात्राभ्यां विद्यते ह्यन्यो लोकानां परमेश्वरः ।
 एका मूर्तिर्दिधा भिन्ना नारायण-पितामहौ ॥ ४०
 तेनैवमुक्तो ब्रह्माणं वासुदेवोऽब्रवीदिदम् ।
 इत्वं प्रतिष्ठा भवतो विनाशाय भविष्यति ॥ ४१
 किं न पश्यसि योगीनं ब्रह्माधिपतिमव्ययम् ।
 प्रधानपुरुषिणं वेदाहं परमेश्वरम् ॥ ४२
 यं न पश्यन्ति योगीन्द्राः सांख्या अपि महेश्वरम् ।
 अनादिनिघ्नं ब्रह्म तमेव शरणं ब्रज ॥ ४३
 ततः क्रुद्धोऽम्बुजाभाक्षं ब्रह्मा प्रोवाच केचनम् ।
 भगवन् नूनमात्मानं वेदसि तत् परमात्तरम् ॥ ४४
 ब्रह्माणं जगतामेकमात्मानं परमं पदम् ।
 नात्राभ्यां विद्यते ह्यन्यो लोकानां परमेश्वरः ॥ ४५
 अन्यत्र निद्रां विपुलां स्वमात्मानं विशोकम् ।
 तस्य तत् क्रोधजं वाक्यं श्रुत्वा विष्णुरभाषत ॥ ४६
 मा मैवं वद कल्याण परीवाहं महात्मनः ।
 न मेऽस्यविहितं ब्रह्मन् नान्यथाहं वदामि ते ॥ ४७
 किन्तु मोहयति ब्रह्मन् भवन्तं पारमेश्वरौ ।
 मायाशेषविशेषाणां हेतुरात्मसमुद्भवः ॥ ४८
 एतावदुक्ता भगवान् विष्णुस्तूष्णीं बभूव ह ।
 आत्मा तत् परमं तस्य स्वमात्मानं सुरेश्वरः ॥ ४९
 ततो ह्यपरिमेवात्मा भूतानां परमेश्वरः ।
 प्रसादं ब्रह्मणे कर्तुं प्रादुरासीत् ततो हरः ॥ ५०
 ललाटनयनो देवो जटामण्डलमलङ्कितः ।
 त्रिशूलपाणिर्भगवांस्तेजसां परमो निधिः ॥ ५१
 विद्याविलासप्रक्षितां ग्रहीः सार्कन्दुतारकीः ।

मास्मानत्यहुताकारां धारयन् पादलम्बिनीम् ॥ ५२
 तं दृष्ट्वा देवमीशानं ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 मोहितो माययात्ययं पीतवाससमब्रवीत् ॥ ५३
 क एष पुरुषो नीलः शूलपाणिस्त्रिलोक्यजः ।
 तेजोराशिरमेवात्मा समायाति जगद्देन ॥ ५४
 तस्य तदचनं श्रुत्वा विष्णुर्दानवमर्दनः ।
 अपश्यद्दीश्वरं देवं चक्रान्तं विमलोऽस्यसि ॥ ५५
 आत्मा तं परमं भावमेश्वरं ब्रह्माभावनः ।
 प्रोवाचोत्थाय भगवान् देवदेवं पितामहम् ॥ ५६
 अयं देवो महादेवः स्वयंच्योतिः सनातनः ।
 अनादिनिघ्नोऽचिन्त्यो लोकानामीश्वरो महान् ॥ ५७
 शङ्करः शम्भुरीशानः सर्वोत्तमो परमेश्वरः ।
 भूतानामधिपो योगी महेशो विमलः शिवः ॥ ५८
 एष धाता विधाता च प्रधानपुरुषेश्वरः ।
 यं प्रपश्यन्ति यतयो ब्रह्माभावेण भाविताः ॥ ५९
 स्रजत्प्रेष जगत् कृत्स्नं पाति संहरते तथा ।
 काको भूत्वा महादेवः केवलो निष्कलः शिवः ॥ ६०
 ब्रह्माणं विदधे पूर्वं भवन्तं यः समा-
 वेदांश्च प्रददौ तुभ्यं सोऽयमायाति हरः ॥ ६१
 पश्यव चापरां मूर्तिं त्रिश्रयोनिं सनातनीम् ।
 वासुदेवमिधानं सर्वमेवेति प्रपितामह ॥ ६२
 किं न पश्यसि योगीशं ब्रह्माधिपतिमव्ययम् ।
 दिव्यं भवतु ते चतुर्वेन दृश्यसि तत्परम् ॥ ६३
 लब्ध्वा चैवं तदा चतुर्विण्णोर्लोकपितामहः ।
 कुबुधे परमेशानं पुरतः समवस्थितम् ॥ ६४
 स लब्ध्वा परमं ज्ञानमेश्वरं प्रपितामहः ।
 प्रपेदे शरणं देवं तमेव पितरं शिवम् ॥ ६५
 ओङ्कारं समनुसृत्य संस्तुभ्यात्मानमात्मना ।
 अथर्वशिरसा देवं तुष्टाव च कृताञ्जलिः ॥ ६६
 संस्तुतस्तेन भगवान् ब्रह्मणा परमेश्वरः ।
 अवाप परमां प्रीतिं व्याजहार अयन्निव ॥ ६७
 मत्समस्त्वं न सन्देहो वत्स भक्त्य मे भवान् ।
 मयैवोत्पादितः पूर्वं लोकस्यैश्वर्यमव्ययः ॥ ६८
 त्वमात्मा आदिपुरुषो मम देहसमुद्भवः ।
 वरं वरदं विश्वात्मन् वरदोऽहं तवानघ ॥ ६९
 स देवदेववचनं निशम्य कमलोद्भवः ।

निरौच्छ विष्णुं पुरुषं प्रणम्योवाच ब्रह्मरम् ॥ ७०
 भगवन् भूतभक्ष्येण महादेवास्त्रिकापते ।
 त्वामेव पुत्रमिच्छामि त्वया वा सहस्रं सुतम् ॥ ७१
 मोहितोऽस्मि महादेव मायया सूक्ष्मया त्वया ।
 न जाने परमं भावं याथातथ्येन ते शिव ॥ ७२
 त्वमेव देव भक्तानां माता आता पिता सुहृत् ।
 प्रसीद तव पादाब्जं नमामि शरणागतः ॥ ७३
 स तस्य वचनं श्रुत्वा जगन्नाथो वृषध्वजः ।
 व्याजहार तदा पुत्रं समालोक्य जनार्दनम् ॥ ७४
 यदर्थितं भगवता तत् करिष्यामि पुत्रक ।
 विश्राममैश्वरं दिव्यमुत्पत्यति तवागव ॥ ७५
 त्वमेव सर्वभूतानामादिकर्त्ता नियोजितः ।
 कुरुष्व तेषु देवेश मायां लोकपितामह ॥ ७६
 एष नारायणोऽनन्तो ममैव परमा तनुः ।
 भविष्यति तवेयान योगक्षेमवद्भो हरिः ॥ ७७
 एवं व्याकृत्य हस्ताभ्यां प्रीतः स परमेश्वरः ।
 संस्पृष्ट देवं ब्रह्माणं हरिं वचनमब्रवीत् ॥ ७८
 तुष्टोऽसौ सर्वथाहं ते भक्तस्त्वज्ञ जगन्नाथ ।
 वरं वृणोष्ये त्वावां विभिनौ परमार्थतः ॥ ७९
 श्रुत्वाद्य देववचनं विष्णुर्विश्वजगन्नाथः ।
 प्राह प्रसन्नया वाचा समालोक्य च तन्मुखम् ॥ ८०
 एष एव वरः श्लाघ्यो यदहं परमेश्वरम् ।
 पश्यामि परमात्मानं भक्तिर्भवतु मे त्वयि ॥ ८१
 तथेत्युक्त्वा महादेवः पुनर्विष्णुमभाषत ।
 भवान् सर्वस्य कार्यस्य कर्त्ता ह्यमधिदैवतम् ॥ ८२
 त्वन्मयं मन्त्रयज्ञैव सर्वमेतन्न संशयः ।
 भवान् सोमस्त्वहं सूर्यो भवान् रात्रिरहं दिनम् ॥ ८३
 भवान् प्रकृतिरव्यक्तमहं पुरुष एव च ।
 भवान् ज्ञानमहं ज्ञाता भवान् मावाहमीश्वरः ।
 भवान् विद्यात्मिका शक्तिः शक्तिमानहमीश्वरः ॥ ८४
 सोऽहं स निष्कलो देवः सोऽसि नारायणः प्रभुः ।
 एकीभावेन पश्यन्ति योगिनो ब्रह्मवादिनः ॥ ८५
 त्वामनाश्रित्य विश्वात्मन् न योगी मामुपैष्यति ।
 पालयेत्तज्जगत् कृत्वां सहैवासुर-मानुषम् ॥ ८६
 इतीदमुक्त्वा भगवाननादिः
 समायवा मोहितभूतमेव ।

जगाम जम्बद्विनिग्राहीर्न
 घामैकमव्यक्तमनन्तशक्तिः ॥ ८७
 इति श्रीकूर्म महापुराणे पूर्वभागे पद्मोद्भव-
 प्रादुर्भावे नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

दशमोऽध्यायः ।

कूर्म उवाच ।

गते महेश्वरे देवे भूय एव पितामहः ।
 तदेव समहत् पदां भेजे नाभिसमुत्थितम् ॥ १
 अथ दीर्घेण कालेन तत्राप्रतिमपौरुषौ ।
 महासुरौ समायातौ आतरी मधु-कैटभौ ॥ २
 क्रोधेन महताविष्टौ महापर्ज्यतविग्रहौ ।
 कर्णान्तरसमुद्धूतौ देवदेवस्य भार्गवः ॥ ३
 तावागतौ समीच्याह नारायणमजी विभुः ।
 तैलोक्यकण्टकावेतावसुरौ हन्तुमर्हसि ॥ ४
 तदस्य वचनं श्रुत्वा हरिर्नारायणः प्रभुः ।
 आश्चापयामास तयोर्वधायं पुरुषावुभौ ॥ ५
 तदाश्रया मन्ददुष्टं तयोस्ताभ्यामभूद्विजाः ।
 व्यजयत् कैटभं जिष्णुर्विष्णुश्च व्यजयन्मधुम् ॥ ६
 ततः पद्मासनासीनं जगन्नाथः पितामहम् ।
 वभाषि मधुरं वाक्यं स्नेहाविष्टमना हरिः ॥ ७
 अस्माकमोक्षमानस्त्वं पद्मादवतर प्रभो ।
 नाहं भवन्तं शक्नोमि वोढुं तेजोमयं गुरुम् ॥ ८
 ततोऽवतीर्थे विश्वात्मा देहमाविश्य चक्रिणः ।
 अवाप वैष्णवीं निद्रामेकीभूयाथ विष्णुना ॥ ९
 सह तेन तवाविश्य शङ्ख-चक्र गदाधरः ।
 ब्रह्मा नारायणाख्योऽसौ सुष्वाप सलिले तदा ॥ १०
 सोऽनुभूय चिरं कालमानन्दं परमात्मनः ।
 अनाद्यनन्तमहेतं स्वात्मानं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ ११
 ततः प्रभाते योगात्मा भूत्वा देवसतुर्भुजः ।
 ससर्ज दृष्टिं तद्रूपां वैष्णवं भावमाश्रितः ॥ १२
 पुरस्तादसृजद्देवः सनन्दं सनकं तथा ।
 भृगुं सनत्कुमारश्च पूर्वजं तं सनातनम् ॥ १३
 ते हृन्मोहनिर्मुक्ताः परं वैराग्यमास्थिताः ।
 विदित्वा परमं भावं ज्ञाने विदधिरे मतिम् ॥ १४

तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकस्थेऽपि पितामहः ।
 बभूव नष्टवेता वै मायया परमेष्ठिनः ॥ १५
 ततः पुराणपुरुषो जगन्मूर्तिः सनातनः ।
 व्याजहार आत्मनः पुत्रं मोहनायाय पद्मजम् ॥ १६
 विष्णुसुवाच ।
 कञ्चिन्नु विन्दुतो देवः शूलपाणिः सनातनः ।
 वदुक्तो वै पुरा यक्षुः पुत्रत्वे भव यक्षुर ॥ १७
 अवाप्य संज्ञां गोविन्दात् पद्मयोनिः पितामहः ।
 प्रजाः स्रष्टुमनास्तेषु तपः परमदुस्तरम् ॥ १८
 तस्यैवं तप्यमानस्य न किञ्चित् समवर्तत ।
 ततो दीर्घेण कालेन दुःखात् क्रोधोऽभ्यजायत ॥ १९
 क्रोधाविष्टस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्मनुविन्दवः ।
 ततस्तेभ्योऽशुबिन्दुभ्यो भूताः प्रेतास्तदाभवन् ॥ २०
 सर्व्यांस्तान्प्रतो दृष्ट्वा ब्रह्मात्मानमविन्दत ।
 जहौ प्राणांश्च भगवान् क्रोधाविष्टः प्रजापतिः ॥ २१
 तदा प्राणमयो रुद्रः प्रादुरासीत् प्रभोमुखात् ।
 सहस्रादित्यसङ्काशो युगान्तदहनोपमः ॥ २२
 रुद्रो ह सुखरं घोरं देवदेवः खरं शिवः ।
 रोदमानं ततो ब्रह्मा मा रोदीरित्यभाषत ॥ २३
 रोदनादुद्र इत्येवं लोके स्थातिं गमिष्यसि ।
 अग्न्यानि सप्त नामानि पत्नीः पुत्रांश्च यावत्तान् ॥ २४
 स्नानानि तेषामष्टानां ददौ लोकपितामहः ।
 भवः सर्व्वस्तथेशानः पशूनां पतिरेव च ।
 भीमशोभो महादेवस्तानि नामानि सप्त वै ॥ २५
 सूर्य्यो जलं मही वज्रिर्वायुराकाशमेव च ।
 दीक्षितो ब्राह्मणश्चन्द्र इत्येता अष्टमूर्त्तयः ॥ २६
 स्नानेष्वेतेषु ये रुद्रान् ध्यायन्ति प्रणमन्ति च ।
 तेषामष्टतनुर्देवो ददाति परमं पदम् ॥ २७
 सुवर्चसा तथैवोमा विकेशी च शिवा तथा ।
 स्वाहा दिग्गज दीक्षा च रोहिणी चेति पञ्चयः ॥ २८
 यमेश्वरस्तथा शुक्रो लोहिताङ्गो मनोजवः ।
 स्कन्दः सर्गोऽथ सन्तानो बुधशेषां सुताः सृताः ॥ २९
 एवमकारो भगवान् देवदेवो महेश्वरः ।
 प्रजा धर्म्मश्च कामश्च त्यक्त्वा वैराग्यमाश्रितः ॥ ३०
 आत्मन्याधाय चात्मानमेश्वरं भावमाश्रितः ।
 गौला तदक्षरं ब्रह्म यावत्परमान्तम् ॥ ३१

प्रजाः सृजेति चादिष्टो ब्रह्मणा नीललोहितः ।
 स्वात्मना सदृशान् रुद्रान् ससर्ज मनसा शिवः ॥ ३२
 कपर्दिनी निरातङ्गान् नीलकण्ठान् पिनाकिनः ।
 त्रिशूलहस्तानुद्रितान् सदानन्दांस्त्रिलोचनान् ॥ ३३
 जरामरणनिर्मुक्तान् महावृषभवाहनान् ।
 वीतरागांश्च सर्व्वज्ञान् कोटिकोटिशतान् प्रभुः ॥ ३४
 तान् दृष्ट्वा विविधान् रुद्रान् निर्मलान् नीललोहितान्
 जरामरणनिर्मुक्तान् व्याजहार हरं सुखः ॥ ३५
 मा स्माक्षीरीदृषीर्देव प्रजा नृत्यविवर्जिताः ।
 अग्न्याः सृजस्व भूतेश जन्ममृत्युसमन्विताः ॥ ३६
 ततस्तमाह भगवान् कपर्दी कामशासनः (क) ।
 नास्ति मे तादृशः सर्गः सृज त्वं विविधाः प्रजाः ॥ ३७
 ततः प्रभृति देवोऽसौ न प्रसूते शुभाः प्रजाः ।
 स्वात्मजेरेव तैरुद्गर्जित्वात्मा स्रतिष्ठत ॥ ३८
 स्वाशुखं तेन तस्यासीदेव देवस्य शूलिनः ।
 ज्ञानं वैराग्यमेश्वर्य्यं तपः सत्यं क्षमा धृतिः ॥ ३९
 द्रष्टव्यमात्मसम्बोधी अधिष्ठादलमेव च ।
 अथवापि दृश्येतां नित्यं तिष्ठन्ति यत्नः ॥ ४०
 स एव यक्षुरः साक्षात् पिनाकी पञ्चमेश्वरः ।
 ततः स भगवान् ब्रह्मा वीर्य्य देवं त्रिलोचनम् ॥ ४१
 सदैव मानसः पुत्रैः प्रीतिविस्कारलोचनः ।
 शाला परतरं भावमेश्वरं ज्ञानचक्षुषा ।
 तुष्टाव जगतामीशं कृत्वा धिरसि वाञ्छसिम् ॥ ४२
 ब्रह्मोवाच ।
 नमस्तेऽस्तु महादेव नमस्ते परमेश्वर ।
 नमः शिवाय देवाय नमस्ते ब्रह्मरूपिणे ॥ ४३
 नमोऽस्तु ते महेशाय नमः शान्ताय हेतवे ।
 प्रधानपुरुषेणाय योगाधिपतये नमः ॥ ४४
 नमः कालाय रुद्राय महाशाय शूलिने ।
 नमः पिनाकहस्ताय त्रिनेत्राय नमो नमः ॥ ४५
 नमस्त्रिमूर्त्तये तुभ्यं ब्रह्मणे जनकाय ते ।
 ब्रह्मविद्याधिपतये ब्रह्मविद्याप्रदायिने ॥ ४६
 नमो वेदरहस्याय कालकाशाय ते नमः ।
 वेदान्तसारसाराय नमो वेदात्ममूर्त्तये ॥ ४७
 नमो बुद्धाय शुद्धाय योगिनां गुरवे नमः ।
 (क) भीमभूषण इति पाठान्तरम् ।

प्रदीपयौकैर्विविधभूतः परिवृताय ते ॥ ४८
 नमो ब्रह्मण्यदेवाय ब्रह्माधिपतये नमः ।
 आत्मकायादिदेवाय नमस्ते परमेष्ठिने ॥ ४९
 नमो दिग्वाससे तुभ्यं नमो मुण्डाय दण्डिने ।
 अनादिमलहीनाय ज्ञानगम्याय ते नमः ॥ ५०
 नमस्ताराय तीर्थाय नमो योगहिहेतवे ।
 नमो धर्माधिगम्याय योगगम्याय ते नमः ॥ ५१
 नमस्ते निष्पद्माय निराभासाय ते नमः ।
 ब्रह्मणे विश्वरूपाय नमस्ते परमात्मने ॥ ५२
 त्वयैव सृष्टमखिलं त्वयैव सकलं स्थितम् ।
 त्वया संज्ञयते विश्वं प्रधानाद्यं जगन्मय ॥ ५३
 त्वमीश्वरो महादेवः परं ब्रह्म महेश्वरः ।
 परमेष्ठी शिवः शान्तः पुरुषो निष्कलो हरः ॥ ५४
 त्वमक्षरं परं ज्योतिस्त्वं कालः परमेश्वरः ।
 त्वमेव पुरुषोऽनन्तः प्रधानं प्रकृतिस्तथा ॥ ५५
 भूमिरापोऽनलो वायुर्गोमाह्वार एव च ।
 वस्य रूपं नमस्यामि भवन्तं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ ५६
 वस्य द्यौः पृथ्वी पादौ पृथ्वी दिव्यो भुजाः ।
 आकाशमुदरं तस्य विराजे प्रणमाम्यहम् ॥ ५७
 सन्तापयति यो नित्यं स्वभाभिर्मासयन् दिशः ।
 ब्रह्मतेजोमयं विश्वं तस्य सूर्यात्मने नमः ॥ ५८
 इदं वदति यो नित्यं रौद्री तेजोमयी तनुः ।
 त्वयं पिङ्गणानाञ्च तस्य वज्रात्मने नमः ॥ ५९
 आप्याययति यो नित्यं स्वधान्ना सकलं जगत् ।
 पीयते देवतासङ्घेस्तस्य चन्द्रात्मने नमः ॥ ६०
 विभर्त्येषभूतानि यान्तश्चरति सर्वदा ।
 यत्किर्नाहेश्वरी तुभ्यं तस्यै वाय्वात्मने नमः ॥ ६१
 सृजत्येषमेवेहं यः स्वकर्मानुरूपतः ।
 आत्मन्यवस्थितस्तस्य चतुर्वक्त्रात्मने नमः ॥ ६२
 यः श्रुते शेषशयने विश्वमावृत्य मायया ।
 स्वात्मानुभूतियोगिनं तस्यै विष्ण्वात्मने नमः ॥ ६३
 विभर्ति शिरसा नित्यं दिसप्तभुवनात्मकम् ।
 ब्रह्माण्डं योऽखिलाधारस्तस्यै शेषात्मने नमः ॥ ६४
 यः परास्ते परानन्दं पीत्वा दिव्येकशक्तिकम् ।
 मृत्युत्यगन्तमहिमा तस्य रुद्रात्मने नमः ॥ ६५
 योऽन्तरा सर्वभूतानां निवन्ता तिष्ठतीश्वरः ।

तं सर्वसाक्षिणं देवं नमस्ये विश्वतस्तनुम् ॥ ६६
 यं विनिद्रा जितश्वासाः सन्तुष्टाः समदर्शिनः ।
 ज्योतिः पश्यन्ति युष्मानास्तस्यै योगात्मने नमः ॥ ६७
 यया सन्तरते मायां योगी संच्छीणकल्मषः ।
 अपारतरपर्यन्तां तस्यै विद्यात्मने नमः ॥ ६८
 वस्य भासा विभातीद्मदयं तमसः परम् ।
 प्रपद्ये तत् परं तत्त्वं तद्रूपं पारमेश्वरम् ॥ ६९
 नित्यानन्दं निराधारं निष्कलं परमं शिवम् ।
 प्रपद्ये परमात्मानं भवन्तं परमेश्वरम् ॥ ७०
 एवं स्तुत्वा महादेवं ब्रह्मा तद्भावभावितः ।
 प्राक्षालिः प्रणतस्तस्थौऽङ्गुष्ठान् ब्रह्मा सनातनम् ॥ ७१
 ततस्तस्यै महादेवो दिव्यं योगमनुत्तमम् ।
 ऐश्वरं ब्रह्मसद्भावं वैराग्यञ्च ददौ हरः ॥ ७२
 कराभ्यां सुशुभाभ्याञ्च संस्थञ्च प्रणतार्तिदा ।
 व्याजहार ज्वलन्नेव सोऽनुगृह्य पितामहम् ॥ ७३
 यत् त्वयाभ्यर्थितं ब्रह्मन् पुत्रस्ते भवता मम ।
 कृतं मया तत् सकलं सृजस्व विविधं जगत् ॥ ७४
 त्रिधा भिनोऽस्मिन् ब्रह्मन् ब्रह्म-विष्णु-हराख्यम् ।
 सर्ग-रक्षा-स्रवणुर्गोष्कलः परमेश्वरः ॥ ७५
 स त्वं ममाग्रजः पुत्रः सृष्टिहेतोर्विनिर्मितः ।
 ममैव दक्षिणादङ्गादामाङ्गात् पुरुषोत्तमः ॥ ७६
 तस्य देवाधिदेवस्यऽग्रभोर्हृदयदेशतः ।
 सञ्जभूवाञ्च रुद्रो वा सोऽहं तस्य परा तनुः ॥ ७७
 ब्रह्म-विष्णु-शिवो ब्रह्मन् सर्गस्थित्यन्तहेतवः ।
 विभज्यात्मानमेकोऽपि स्वेच्छया शङ्करः स्मितः ॥ ७८
 तथान्यानि च रूपानि मम मायाकृतानि च ।
 शङ्करः केवलः स्वस्थो महादेवः स्वभावतः ॥ ७९
 य एभ्यः परतो देवस्त्रिमूर्तिः परमा तनुः ।
 माहेश्वरौ त्रिनयना योगिनां शान्तिदा सदा ॥ ८०
 तस्या एव परां मूर्तिं मानवेहि पितामह ।
 याश्चतश्चर्यविज्ञान-तेजोयोगसमन्विताम् ॥ ८१
 सोऽहं ग्रसामि सकलमधिष्ठाय तमोगुणम् ।
 कास्यो भूत्वा न मनसा मामन्योऽभिभविष्यति ॥ ८२
 यदा यदा हि मां नित्यं विचिन्तयति पद्मज ।
 तदा तदा मे शान्तिर्यं भविष्यति तवानघ ॥ ८३
 एतावदुक्त्वा ब्रह्माणं सोऽभिवन्द्य गुरुं हरः ।

सहैव मानसैः पुत्रैः क्षणादन्तरधीयत ॥ ८४
 सोऽपि योगं समास्वाद्य ससर्ज विविधं जगत् ।
 नारायणाख्यो भगवान् यथापूर्वं प्रजापतिः ॥ ८५
 मरीचिभृग्वज्रिरसः पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
 दक्षमतिं वसिष्ठञ्च सोऽसृजद्वययोगविद्याया ॥ ८६
 नव ब्रह्माण इत्येते पुराणी निश्चयं गताः ।
 सर्व्वे ते ब्रह्मणा तुल्याः साधका ब्रह्मवादिनः ॥ ८७
 सङ्कल्पस्यैव धर्मस्य युगधर्मांश्च यावत्तान् ।
 स्थानाभिमानिनः सर्व्वान् यथा ते कथितं पुरा ॥ ८८
 इति श्रीकौर्म महापुराणे पूर्वभागे रुद्र-
 दृष्टिर्नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

कूर्म उवाच ।

एवं ब्रह्मा मरीच्यादीन् देवदेवः पितामहः ।
 सहैव मानसैः पुत्रैस्तताप परमं तपः ॥ १
 तस्यैवं तपतो वक्तादुद्रः कालाभिसंभवः ।
 त्रिशूलपाणिरीशानः प्रादुरासीत् त्रिलोचनः ॥ २
 सर्व्वनारीश्वरवपुर्दुष्प्रेक्ष्योऽतिभवच्चरः ।
 विभजात्मानमित्युक्ता ब्रह्मा चान्तर्द्देवे भवात् ॥ ३
 तद्योक्तोऽसौ हिधा स्त्रीलं पुरुषलं तयाकरोत् ।
 विभेद पुरुषत्वञ्च दशधा पैकधा पुनः ॥ ४
 एकादशेते कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ।
 कपालीषादयो विप्रा देवकार्यं निव्योजिताः ॥ ५
 सौम्यासौम्येस्तथा शान्ताशान्तैः स्त्रीलञ्च स प्रभुः ।
 विभेद बहुधा देवः स्वर्ूपैरसितैः सितैः ॥ ६
 ता वै विभूतयो विप्रा विश्रुताः शक्तयो भुवि ।
 ज्ञात्वाद्दयो याभिर्योषा विश्वं व्याप्नोति यावद्वरी ॥ ७
 विमल्य पुनरीशानी स्वात्मांश्चमकरोहिजाः ।
 महादेवनिवर्गीन पितामहसुपस्थिता ॥ ८
 तामाह भगवान् ब्रह्मा दक्षस्य दुहिता भव ।
 सापि तस्य निवर्गीन प्रादुरासीत् प्रजापतेः ॥ ९
 निवर्गीना ब्रह्मणी देवीं ददौ रुद्राय तां सतीम् ।
 दासीं रुद्रोऽपि जग्राह स्वकीयामेव शूकभृत् ॥ १०
 प्रजापतिविनिर्द्देशात् कालेन परमेश्वरी ।

मेनायामभवत् पुत्री तदा हिमवतः सती ॥ ११
 स चापि पर्व्वतवरो ददौ रुद्राय पार्व्वतीम् ।
 हिताय सर्व्वदेवानां त्रैलोक्यस्यात्मनोऽपि च ॥ १२
 सैषा माहेश्वरी देवी यक्षराक्षसरीरिणी ।
 शिवा सती हैमवती सुरासुरनमस्कृता ॥ १३
 तस्याः प्रभावमतुलं सर्व्वं देवाः सवासवाः ।
 वहन्ति सुमयो वेत्ति यक्षरो वा स्वयं हरिः ॥ १४
 एतदः कथितं विप्राः पुत्रलं परमेष्ठिनः ।
 ब्रह्मणः पद्मयोनिनं यक्षरस्यामितौजसः ॥ १५
 इति श्रीकौर्म महापुराणे पूर्वभागे देववतार-
 एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

इत्याकर्ण्यस्य सुमयः कूर्मरूपेण भाषितम् ।
 विष्णुना पुनरेवैनं पप्रच्छुः प्रणता हरिम् ॥ १
 ऋषय जसुः ।
 कौषा भगवती देवी यक्षराक्षसरीरिणी ।
 शिवा सती हैमवती यथावद्ब्रूहि पृच्छताम् ॥ २
 तेषां तदचनं श्रुत्वा सुनीनां पुरुषोत्तमः ।
 प्रत्युवाच महायोगी ध्यात्वा स्वं परमं पदम् ॥ ३
 कूर्म उवाच ।
 पुरा पितामहेनोक्तं मेरुपृष्ठे सुशोभने ।
 रुद्रस्यमेतद्दिज्ञानं गोपनीयं विशेषतः ॥ ४
 सांख्यानां परमं सांख्यं ब्रह्मविज्ञानमुत्तमम् ।
 संसारार्थवममानां जन्तानामेकमोचनम् ॥ ५
 वा सा माहेश्वरी शक्तिर्चानकृपातिलाससा ।
 व्योमसंज्ञा परा काष्ठा सेयं हैमवती मता ॥ ६
 शिवा सर्व्वगतानन्ता गुणातीतातिनिष्कला ।
 एकानेकविभागस्था ज्ञानरूपातिलाससा ॥ ७
 चानन्या निष्कले तस्य संस्थिता तस्य तेजसा ।
 स्वाभाविकी च तन्मूला प्रभा भानोरिवामला ॥ ८
 एका माहेश्वरी शक्तिरनेकोपाधियोगतः ।
 परावरेण रूपेण प्रीडते तस्य सन्निधौ ॥ ९
 सेयं करोति सकलं तस्याः कार्यमिदं जगत् ।

न कार्यं नापि करणमीश्वरस्येति स्वरवः ॥ १०
 यतस्तः यत्तयो दिव्याः स्वरूपत्वेन संस्थिताः ।
 अविष्टानवशात् तस्याः शृङ्गार्धं मुनिपुङ्गवाः ॥ ११
 शान्तिर्विद्या प्रतिष्ठा च निवृत्तिरिति ताः स्मृताः ।
 चतुर्व्यूहस्ततो देवः प्रोच्यते परमेश्वरः ॥ १२
 अनया परवा देवः स्वात्मानन्दं समश्नुते ।
 चतुर्थपि च वेदेषु चतुर्वृत्तिर्महेश्वरः ॥ १३
 प्रस्थास्वनादिसिद्धमैश्वर्यमनुलं महत् ।
 तत्सम्बन्धाद्वन्तषा कद्रेण परमात्मना ॥ १४
 सषा सर्वेश्वरौ देवौ सर्वभूतप्रवर्तिका ।
 प्रोच्यते भगवान् कालो हरिप्राणो महेश्वरः ॥ १५
 तत्र सर्वमिदं प्रोतमीतस्त्रैवाखिलं जगत् ।
 स कालाग्निर्हरो देवो गौयते वेदवादिभिः ॥ १६
 कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः ।
 सर्वं कालस्य वशमा न कालः कस्यचिद्वशः ॥ १७
 प्रधानं पुरुषस्तत्त्वं महानात्मा लक्षकृतिः ।
 कालेनान्यानि तत्त्वानि समाविष्टानि योगिना ॥ १८
 तस्य सर्वजगत्सृष्टिः शक्तिर्मायैति विश्रुता ।
 तदेवं आभयिद्रीष्टे नावावी पुरुषोत्तमः ॥ १९
 सषा मायात्मिका शक्तिः सर्वाकारा सनातनी ।
 विश्वरूपं महेशस्य सर्वदा सम्प्रकाशयत् ॥ २०
 कथाश्च यत्तयो मुख्यास्तस्य दिवस्य निर्मिताः ।
 आनयशक्तिः क्रियाशक्तिः प्राणशक्तिरिति त्रयम् ॥ २१
 सर्वसाधिव यत्तयोनां शक्तिमन्तो विनिर्मिताः ।
 माययवाश्च विप्रेन्द्राः सा चानादिरनश्वरा ॥ २२
 सर्वशक्त्यात्मिका माया दुर्निवारा दुरत्यया ।
 नावावी सर्वशक्तीशः कालः कालकरः प्रभुः ॥ २३
 करोति कालः सकलं संहरेत् काल एव हि ।
 कालः स्थापयते विश्वं कालाधीनमिदं जगत् ॥ २४
 लम्बा देवाधिदेवस्य सन्निधिं परमेश्वरिनः ।
 अनन्तस्याखिलेशस्य शम्भोः कालात्मनः प्रभोः ॥ २५
 प्रधानं पुरुषो माया मावी सैव प्रमिद्यते ।
 एका सर्वगतानन्ता केवला निष्कला शिवा ॥ २६
 एका शक्तिः शिवैकोऽपि शक्तिमाश्रुयते शिवः ।
 यत्तयः शक्तिमन्तोऽन्ये सर्वशक्तिसमुद्भवाः ॥ २७
 शक्ति-शक्तिमतीर्भेदं वहन्ति परमार्थतः ।

अभेदज्ञानुपपद्यन्ति योगिनस्तत्त्वचिन्तकाः ॥ २८
 यत्तयो गिरिजा देवी शक्तिमानव शङ्करः ।
 विशेषः कथ्यते चायं पुराणे ब्रह्मवादिभिः ॥ २९
 भोग्या विश्वेश्वरी देवी महेश्वरपतिव्रता ।
 प्रोच्यते भगवान् भोक्ता कपर्दी नीललोहितः ॥ ३०
 भन्ता विश्वेश्वरी देवः शङ्करो मन्मथान्तकः ।
 प्रोच्यते सद्गिरौशानी भन्तव्या च विचारतः ॥ ३१
 इत्येतदखिलं विप्राः शक्ति-शक्तिमदुद्भवम् ।
 प्रोच्यते सर्ववेदेषु मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ३२
 एतत् प्रदर्शितं दिव्यं देव्या माहात्म्यमुत्तमम् ।
 सर्ववेदान्तवादिषु निश्चितं ब्रह्मवादिभिः ॥ ३३
 एकं सर्वगतं सूक्ष्मं कूटस्थमचलं ध्रुवम् ।
 योगिनस्तत् प्रपद्यन्ति महादेव्याः परं पदम् ॥ ३४
 आनन्दमश्वरं ब्रह्म केवलं निष्कलं परम् ।
 योगिनस्तत् प्रपद्यन्ति महादेव्याः परं पदम् ॥ ३५
 परात्परतरं तत्त्वं शाश्वतं शिवमश्नुतम् ।
 अनन्तप्रकृतौ लीनं देव्यास्तत् परमं पदम् ॥ ३६
 शुभं निरञ्जनं शुद्धं निर्गुणं हेतवर्जितम् ।
 आत्मोपलब्धिविषयं देव्यास्तत् परमं पदम् ॥ ३७
 सषा धात्री विधात्री च परमानन्दमिच्छतान् ।
 संसारतापानखिलान् निहन्तीश्वरसंश्रयात् ॥ ३८
 तस्मादिमुक्तिमन्विच्छन् पार्वती परमेश्वरीम् ।
 आश्रयेत् सर्वभूतानामात्मभूतां शिवात्मिकाम् ॥ ३९
 लम्बा च पुत्री सर्वार्थी तपस्तप्ता सुदुसरम् ।
 समर्थः शरणं यातः पार्वती परमेश्वरीम् ॥ ४०
 तां दृष्ट्वा जायमानाह स्वेच्छयेव वराननाम् ।
 मेना हिमवतः पत्नी प्राहेदं पर्वतेश्वरीम् ॥ ४१
 मेनोवाच ।
 पश्य बाळाभिर्मां राजन् राजीवसद्वयाननाम् ।
 हिताय सर्वभूतानां जाता च तपसावयोः ॥ ४२
 सोऽपि दृष्ट्वा ततो देवीं तस्यादित्यसन्निभाम् ।
 कपर्दिनीं चतुर्वक्त्रां त्रिनेत्रामतिशालसाम् ॥ ४३
 अष्टहस्तां विष्णुलाक्षीं चन्द्रावयवमूषणाम् ।
 निर्गुणां सगुणां साक्षात् सहस्रशक्तिवर्जिताम् ॥ ४४
 प्रणम्य शिरसा भूमौ तेजसा चातिविह्वलाः ।
 भीतः कृतात्मसिद्धस्याः प्रोवाच परमेश्वरीम् ॥ ४५

हिमवानुवाच ।

कां हं देवि विद्यासाक्षिं यथाहावदवाहति ।
न जाने त्वामहं वत्से यथावदूहि पृच्छते ॥ ४६
गिरीन्द्रवचनं श्रुत्वा ततः सा परमेश्वरी ।
व्याजहार महामैत्रं योगिनामभयप्रदा ॥ ४७

श्रीदेव्युवाच ।

मां विदि परमां शक्तिं महेश्वरसमाश्रिताम् ।
अनन्तामव्ययामेकां सां पश्यन्ति सुसुखिनः ॥ ४८
अहं हि सर्वभावाणांमात्मा सर्वार्थनामिवा ।
शाश्वतेश्वर्यविद्यामूर्तिः सर्वप्रवर्तिका ॥ ४९
अनन्तामन्तमहिमा संसारव्यवहारिणी ।
दिव्यं हृदयं ते चतुः पश्य मे रूपमेश्वरम् ॥ ५०
एतावदुक्त्वा विज्ञानं हत्वा हिमवते स्वयम् ।
सं रूपं दर्शयामास दिव्यं तत् परमेश्वरम् ॥ ५१
कोटिसूर्यप्रतीकायं तेजोविष्णुं निराकुलम् ।
ज्वालाभासासहस्राक्षं कालानलमतीतम् ॥ ५२
दंष्ट्राकराक्षं दुर्बलं जटामण्डलमण्डितम् ।
त्रिशूलवरहस्तं धीररूपं भयानकम् ॥ ५३
प्रशस्तं सौम्यवदनममन्ताख्यसंयुतम् ।
चन्द्रावदवच्छाद्यं चन्द्रकोटिसमप्रभम् ॥ ५४
किरीटिनं गदाहस्तं नूपुरैरुपशोभितम् ।
द्विजमाख्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ॥ ५५
अङ्गुलप्रभं काम्यं त्रिनेत्रं कृत्तिवासकम् ।
अक्षस्रजस्रजवाण्डस्थं वाङ्माम्भन्तरं परम् ॥ ५६
सर्वशक्तिमयं शुभं सर्वकारं समातनम् ।
ब्रह्मेन्द्रीपेन्द्रयोगीन्द्रेर्वन्द्यमानपद्मजम् ॥ ५७
सर्वतःपाणिपार्श्वान्तं सर्वतोऽक्षिरोमुखम् ।
सर्वमावृत्य तिष्ठन्तीं हृदयं परमेश्वरीम् ॥ ५८
दृष्ट्वा तदीदृशं रूपं देव्या माहेश्वरं परम् ।
अधेन च समाविष्टः स राजा कूटमानसः ॥ ५९
पालान्यायाव चालानमोद्धारं समनुसरन् ।
नाम्नामष्टसहस्रेण तुष्टाव परमेश्वरीम् ॥ ६०

हिमवानुवाच ।

शिवो मा परमा शक्तिरनन्ता निष्कलामला ।
यान्ता माहेश्वरी नित्या शाश्वती परमाक्षरा ॥ ६१
अचिन्त्या केवलानन्ता शिवात्मा परमालिका ।

अनादिरव्यया शुद्धा देवात्मा सर्वगायका ॥ ६२
एकानेकविभागस्वा मायातीता सुनिर्मला ।
महामाहेश्वरी सत्या महादेवी निरञ्जना ॥ ६३
काष्ठा सर्वान्तरस्या च चिच्छक्तिरतिशालका ।
नन्दा सर्वालिका विद्या ज्योतीरुपायताक्षरा ॥ ६४
शान्तिः प्रतिष्ठा सर्वेषां मित्रस्तिरनन्तप्रदा ।
ज्योतिर्मूर्तिर्व्योमलला व्योमाधाराच्युतामरा ॥ ६५
अनादिनिधनामोघा कारणात्मा कलाकुला ।
स्वतः प्रथमका नाभिरनन्तस्यात्मसंभवा ॥ ६६
प्राणेश्वरप्रिया माता महामहिषधातिनी ।
प्राणेश्वरी प्राणरूपा प्रधानपुरुषेश्वरी ॥ ६७
सर्वशक्तिः कलाकारा ज्योत्स्नेन्द्रीर्महिमास्पदा ।
सर्वकार्यनिवन्त्री च सर्वभूतेश्वरेश्वरी ॥ ६८
संसारयोनिः सकला सर्वशक्तिसमुद्भवा ।
संसारपोता दुर्वारा दुर्निरीक्ष्या दुरासदा ॥ ६९
प्राणशक्तिः प्राणविद्या योगिनी परमा कला ।
महाविभूतिर्दुर्लभा मूलप्रकृतिसम्भवा ॥ ७०
अनाद्यनन्तविभवा परमाद्यापकर्षिणी ।
सर्गस्थित्यन्तकरणी सुदुर्वाच्या दुरत्यया ॥ ७१
शब्दयोनिः शब्दमयी नादयुक्ता नादविग्रहा ।
अनादिरव्यक्तगुणा स्रष्टा नन्दा अनातनी ॥ ७२
पाकाश्वोनिर्वोर्गस्या महायोगीश्वरेश्वरी ।
महामाया सुदुष्कारा मूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ ७३
प्रधानपुरुषातीता प्रधानपुरुषालिका ।
पुराणा चिन्मयी पुंसामादिपुरुषरूपिणी ॥ ७४
भूतान्तरस्या कूटस्था महापुरुषसंश्रिता ।
अक्ष-सत्य-जरातीता सर्वशक्तिसमन्विता ॥ ७५
व्यापिनी चानवच्छिन्ना प्रधानानुप्रवेशिनी ।
क्षेत्रशक्तिरव्यक्तलक्षणा मलवर्जिता ॥ ७६
अनादिमाकाशशिन्ना त्रितत्त्वा प्रकृतिग्रहा ।
महामायासमुत्पन्ना तामसी पौरुषी शुवा ॥ ७७
व्यक्ताव्यक्तालिका कृष्णा रक्ता शुद्धा प्रसूतिका ।
अकार्या कार्यजननी नित्यं प्रवृधमिर्माणी ॥ ७८
सर्गप्रलयनिर्मुक्ता कटिस्थित्यन्तधर्मिणी ।
ब्रह्मगर्भा चतुर्विधा पद्मनाभाच्युतालिका ॥ ७९
वैद्युती शाश्वती योनिर्जगन्नादेश्वरप्रिया ।

सन्धाधारा महाकृपा सर्वेश्वर्यसमन्विता ॥ ८०
 विश्वरूपा महागर्भा विश्वेशेच्छानुवर्तिनी ।
 महीवती ब्रह्मयोनिर्महालक्ष्मणसमुद्भवा ॥ ८१
 महाविमानमध्यस्था महानिद्रात्महेतुका ।
 सर्वसाधारणी सूक्ष्मा सविद्या पारमार्थिकी ॥ ८२
 समन्तकृपानन्तस्था द्विवी पुरुषमोहिणी ।
 अनेकाकारसंस्थाना कालवयविवर्जिता ॥ ८३
 ब्रह्मजन्मा हरेर्भूर्तिर्ब्रह्म-विष्णु-शिवालिका ।
 ब्रह्मोविष्णुजननी ब्रह्मास्था ब्रह्मसंभवा ॥ ८४
 व्यक्ता प्रथमजा ब्राह्मी महती ब्रह्मरूपिणी ।
 वैराग्यश्रव्यधर्मात्मा ब्रह्मभूर्तिर्हृदि स्थिता ॥ ८५
 अपां योनिः स्वयभूतिर्मानसी तत्त्वसंभवा ।
 ईश्वराणी च सर्वाणी यक्षरार्क्षधरीरिणी ॥ ८६
 भवानो पैव रुद्राणी महालक्ष्मीरवात्मिका ।
 महेश्वरसमुत्पन्ना भुक्ति-मुक्तिफलप्रदा ॥ ८७
 सर्वेश्वरी सर्ववन्द्या नित्यं मुदितमानसा ।
 ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रमिता यक्षरेच्छानुवर्तिनी ॥ ८८
 ईश्वरार्क्षजनगता महेश्वरपतिप्रता ।
 सकृदिभाता सर्वार्ति-समुद्रपरिपोषिणी ॥ ८९
 पार्वती हिमवत्पुत्री परमानन्ददायिनी ।
 गुणाद्या योगजा योग्या ज्ञानभूर्तिर्विकाशिनी ॥ ९०
 सावित्री कमला लक्ष्मीः श्रीरमन्तोऽसि स्थिता ।
 करोजमलया गङ्गा योगनिद्रासुरार्क्षिनी ॥ ९१
 सरस्वती सर्वविद्या जगज्ज्येष्ठा समृद्धा ।
 वाग्देवी वरदावाद्या कीर्तिः सर्वार्थसाधिका ॥ ९२
 योगीश्वरी ब्रह्मविद्या महाविद्या सुषोभना ।
 शुद्धविद्यात्मविद्या च धर्मविद्यात्ममाविता ॥ ९३
 स्वाहा विश्वधरा सिद्धिः स्वधा मेधा वृत्तिः श्रुतिः ।
 नीतिः सुनीतिः सकृतिर्माधवी गरवाहिणी ॥ ९४
 पूज्या विभावती सौम्या भोगिनी भोगदायिनी ।
 योभा वंशकरी लोला मानिनी परमेष्ठिनी ॥ ९५
 त्रैलोक्यसुन्दरी रम्या सुन्दरी कामचारिणी ।
 महानुभावा सखस्ता महामहिषार्क्षिनी ॥ ९६
 पद्ममाळा पापहरा विचित्रमुकुटाङ्गहा ।
 कान्ता चित्रास्वरधरा दिव्याभरणभूषिता ॥ ९७
 हंसाद्या व्योममलया जगत्पट्टिविवर्जिनी ।

निवन्तो यन्मध्यस्था नन्दिनी भद्रकाशिका ॥ ९८
 आदित्यवर्णा कीमारी मयूरवरवाहना ।
 वृषासनगता गौरी महाकाशी सुरार्क्षिता ॥ ९९
 षडितिर्भिवता रौद्री पद्मगर्भा विवाहना ।
 विरूपाक्षी सैलिहाना महासुरविनाशिनी ॥ १००
 महाफलानवद्याङ्गी कामरूपा विभावरी ।
 विचित्ररत्नमुकुटा प्रणतार्तिप्रभञ्जनी ॥ १०१
 कौशिकी कर्षणी रात्रिस्त्रिदशार्तिविनाशिनी ।
 वज्ररूपा स्वरूपा च विरूपा रूपवर्जिता ॥ १०२
 भक्तार्तिप्रमनी भव्या भवतापविनाशिनी ।
 निर्गुणा नित्यविभवा निःसारा निरपद्रवा ॥ १०३
 तपस्विनी कामगीतिर्नवाङ्गनिलयासया ।
 दौष्टा विद्याधरी दौष्टा महेन्द्रारिनिपातिनी ॥ १०४
 सर्वार्तिघातिनी विद्या सर्वसिद्धिप्रदायिनी ।
 सर्वेश्वरप्रिया तार्क्षी समुद्रान्तरवासिनी ।
 यक्षसङ्घा निराधारा नित्यसिद्धा निरामया ॥ १०५
 कामधेनुर्बृहद्गर्भा धीमती मोहनाशिनी ।
 निःसङ्गता निरातङ्गा विनया विनयप्रिया ॥ १०६
 ज्वालामालासहस्राद्या देवदेवी मनोमयी ।
 महाभगवती भर्गा वासुदेवसमुद्भवा ॥ १०७
 महेन्द्रोपेन्द्रभगिनी भक्तिगम्या परावरा ।
 ज्ञानमेवा जरातीता वेदान्तविषया गतिः ॥ १०८
 हृदिणा हृदना दान्ता सर्वभूतनमस्कृता ।
 योगमाया विभागद्या महामोहा गरीवसी ॥ १०९
 सन्धा सर्वसमुद्भूतिर्ब्रह्मविद्यायदादिभिः ।
 वीजाङ्गुरसमुद्भूतिर्महायक्तिर्महामतिः ॥ ११०
 शान्तिः प्रज्ञा चित्तिः संविद्याभोगौन्द्रयायिनी ।
 विहृतिः याङ्गरी शान्तिर्गण-गन्धर्वसेविता ॥ १११
 वैष्णवरी महापाळा देवसेना गुहप्रिया ।
 महारात्रिः शिवानन्दा यक्षी दुःखप्रणाशिनी ॥ ११२
 रुद्रा पूज्या जगद्धात्री दुर्विनेवा सुकृपिणी ।
 गुहात्मिका गुणोत्पत्तिर्महापीठा मरुसुता ॥ ११३
 हव्यवाहान्तरागादिर्हव्यवाहसमुद्भवा ।
 जगद्दुर्वीर्जगन्माता जम्ब-कृत्य-जरातिगा ॥ ११४
 बुद्धिर्महाबुद्धिमती पुरुषान्तरवासिनी ।
 तरस्विनी समाधिस्था त्रिनेत्रा द्विच संस्थिता ॥ ११५

सर्वेन्द्रियमनोमाता सर्वभूतहृदिस्थिता ।
 संसारतारणी विद्या ब्रह्मवादिमनोमया ॥ ११६
 ब्रह्माणी वृहती ब्राह्मी ब्रह्मभूता भवारणी ।
 हिरण्ययी महारात्रिः संसारपरिवर्तिका ॥ ११७
 सुमाजिनी सुकृपा च भाविनी हारिणी प्रभा ।
 लकीलनी सर्वसहा सर्वप्रत्ययसाक्षिणी ॥ ११८
 सुसीम्या चन्द्रवदना ताण्डवासक्तमानसा ।
 सस्वशुद्धिकरी शुद्धिर्मलत्रयविनाशिनी ॥ ११९
 जगत्प्रिया जगद्भूतिस्त्रिभूतिरमृताश्रया ।
 निराश्रया निराहारा निरङ्कुशपदोद्भवा ॥ १२०
 चक्रहस्ता विचित्राङ्गी सन्निधी पद्मधारिणी ।
 परावरविधानज्ञा महापुरुषपूर्विका ॥ १२१
 विश्वेश्वरप्रिया विद्युद्विद्युज्जिता जितश्रमा ।
 विद्यामयी सहस्राक्षी सहस्रवदनात्मजा ॥ १२२
 सहस्ररश्मिः सस्वस्वा महेश्वरपदाश्रया ।
 सालिनी मल्लयी व्याप्ता तैजसी पद्मबोधिका ॥ १२३
 महामायाश्रया मान्या महादेवमनोरमा ।
 व्योमलक्ष्मीः सिंहरथा चेत्कितामामितप्रभा ॥ १२४
 वीरेश्वरी विमानस्वा विशोका शोकनाशिनी ।
 शनाहता कुण्डलिनी नलिनी पद्मभासिनी ॥ १२५
 सदानन्दा सदाकीर्तिः सर्वभूताश्रयस्थिता ।
 वाग्देवता ब्रह्मकला कलातीता कलारणी ॥ १२६
 ब्रह्मश्रीब्रह्महृद्या ब्रह्म विष्णु-श्रियाग्रजा ।
 व्योमशक्तिः क्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिः परा गतिः ।
 शोभिका बन्धिका भेदा भेदाभेदविवर्जिता ॥ १२७
 अभिन्ना भिन्नसंस्थाना वयिनी वंशकारिणी ।
 शुद्धशक्तिर्गुणातीता सर्वदा सर्वतोमुखी ॥ १२८
 भगिनी भगवत्पत्नी सकला कालधारिणी ।
 सर्ववित् सर्वतोभद्रा शुद्धातीता शुद्धारणी ।
 प्रक्रिया योगमाता च गङ्गा विश्वेश्वरेश्वरी ॥ १२९
 कपिला कापिला काम्ता कमलाभा कलान्तरा ।
 सुख्या पुष्करिणी भोक्त्री पुरन्दरपुरःसरा ॥ १३०
 पोषणी परमैश्वर्यभूतिदा भूतिभूषणा ।
 महब्रह्मसमुत्पत्तिः परमार्थार्थविग्रहा ॥ १३१
 चमोदया भानुमती योगिनेया मनोजवा ।
 मनोरमा मनोरक्षा तापघ्नी वेदप्रपिणी ॥ १३२

वेदशक्तिर्वेदमाता वेदविद्याप्रकाशनी ।
 योगेश्वरेश्वरी माता महाशक्तिर्मनोमयी ॥ १३३
 विश्वावस्था विद्यभूतिर्विद्युक्ताका विहायघी ।
 किन्नरी सुरभी विद्या नन्दिनी नन्दिवल्लभा ॥ १३४
 भारती परमानन्दा परापरविभेदिका ।
 सर्वप्रहरणोपेता काम्या कामेश्वरेश्वरी ॥ १३५
 अचिन्त्यानन्तविभवा भूलेखा कनकप्रभा ।
 कुष्माण्डी धनरत्नाद्या सुगन्धा गन्धदायिनी ॥ १३६
 त्रिविक्रमपदोद्भूता धनुष्पाणिः शिवोदया ।
 सुदुर्लभा धनाध्यक्षा धन्या पिङ्गललोचना ॥ १३७
 शान्तिः प्रभावती दीप्तिः पञ्चजायतलोचना ।
 माया कृत्कमलोद्भूता गवां माता रणप्रिया ॥ १३८
 सज्जिया गिरिया शुद्धिर्नित्यपुष्टा निरन्तरा ।
 दुर्गा कात्यायनी चण्डी चर्चिताङ्गा सुविग्रहा ॥ १३९
 हिरण्यवर्णा जगती जगद्दयन्प्रवर्तिका ।
 मन्दराद्रिनिवासा च सारदा स्वर्णमालिनी ॥ १४०
 रत्नमाला रत्नगर्भा पुष्टिर्विश्वप्रमायिनी ।
 पद्मानना पद्मनिभा नित्यतुष्टामृतोद्भवा ॥ १४१
 पुण्यती दुष्कम्पा च सूर्यमाता दृषहती ।
 महेन्द्रभगिनी सौम्या वरेष्वा वरदायिका ॥ १४२
 कल्याणी कमलावासा पञ्चपुङ्गा वरप्रदा ।
 वाष्पामरेश्वरी वेन्द्या दुर्जया दुरतिक्रमा ॥ १४३
 कालरात्रिर्महावेगा वीरभद्रप्रिया हिता ।
 भद्रकाली जगन्माता भक्तानां भद्रदायिनी ॥ १४४
 कराला पिङ्गलाकारा कामभेदा महासना ।
 यशस्विनी यशोदा च षडङ्गपरिवर्तिका ॥ १४५
 शङ्खिनी पद्मिनी सांख्या सांख्ययोगप्रवर्तिका ।
 पैला संवत्सराकृदा जगत्प्रभूरणीन्द्रजा ॥ १४६
 शुभ्रादिः खिचरी स्वस्वा कम्बुग्रीवा कलिप्रिया ।
 खगध्वजा खगाकृदा वाराही पूगमालिनी ॥ १४७
 ऐश्वर्यपद्मनिखया विरक्ता गरुडासना ।
 जयन्ती कृद्गङ्गागम्या शङ्करेष्ट-गणाग्रणीः ॥ १४८
 सङ्कल्पविज्ञा साम्यस्वा सर्वविज्ञानदायिनी ।
 कलिः कल्कविहङ्गी च शुद्धीपनिषदुत्तमा ॥ १४९
 निष्ठा दृष्टिः सृतिर्व्याप्तिः पुष्टिस्तुष्टिः क्रियावती ।
 विश्वामरेश्वरेशाना भुक्तिर्मुक्तिः शिवामृता ॥ १५०

लोहिता सर्पमाला च भीषणी नरमासिनी ।
 अमन्तययमानता नरनारायणोद्धवा ॥ १५१
 नृसिंही दैत्यमयनी यङ्ग-चक्र गदाधरा ।
 सङ्कर्षणसमुत्पत्तिरम्बिका पादसंयया ॥ १५२
 महाज्वाला महाभूतिः सुभूर्तिः सर्वकामघुक ।
 सुप्रभा सुस्तना सौरी धर्मकामार्थमोक्षदा ॥ १५३
 भूमध्यनिलया पूर्वा पुराणपुरुषारणिः ।
 महाविभूतिहा मध्या सरोजनयना समा ॥ १५४
 अष्टादशभुजानाद्या नीलोत्पलदलप्रभा ।
 सर्वशक्त्यासनाकृता धर्माधर्मविवर्जिता ॥ १५५
 तैराग्यज्ञाननिरता निराज्ञोक्ता निरिन्द्रिया ।
 विचित्रगङ्गाधारा यावत्तत्स्थानवासिनी ॥ १५६
 खानेश्वरी निरानन्दा त्रिशूलवरधारिणी ।
 अग्निदेवताभूर्तिर्देवता वरदेवता ॥ १५७
 गणाम्बिका गिरेः पुत्री निधुञ्जविनिपातिनी ।
 अत्रणी वर्णरहिता त्रिवर्णा जीवसम्भवा ॥ १५८
 अमन्तवर्णान्यस्या भाङ्गरी भान्तमानसा ।
 अरोक्ता गोमती गोप्त्री गुह्यकपा गुणोत्तरा ॥ १५९
 गौर्गौर्गयप्रिया गौणी गणेश्वरनमस्कृता ।
 सत्यभामा सत्यसन्धा त्रिसन्धा सन्निवर्जिता ॥ १६०
 सर्ववादाश्रया संख्या सांख्ययोगसमुद्धवा ।
 असंख्येयाप्रमेयास्या भूया शुभकुलोद्धवा ॥ १६१
 जिह्नुनादसमुत्पत्तिः शम्भुवामा शशिप्रभा ।
 पिपासा भेदरहिता मनोभा मधुसूदनी ॥ १६२
 महाश्रीः औसमुत्पत्तिस्तमःपारे प्रतिष्ठिता ।
 त्रितत्त्वमाता त्रिविधा सुसुखपदसंयया ॥ १६३
 आन्यतीता मलातीता निर्विकारा निराश्रया ।
 शिवाद्या चित्तनिलया शिवज्ञानसकृपिणी ॥ १६४
 दैत्यदानवनिर्झरी काङ्क्षणी काङ्क्षकर्षिका ।
 आसुरयोगिः क्रियामूर्तिस्तत्त्वगर्भप्रदर्शिका ॥ १६५
 नारायणी नरोद्धृतिः कौमुदी जिह्वाधारिणी ।
 कामुक्री कलिता भावा परावरविभूतिहा ॥ १६६
 परार्हजातमहिमा बद्धवा वामलोचना ।
 सुमहा देवकी सीता वेदवेदाङ्गपारगा ॥ १६७
 मगसिनी मन्युमाता महामन्युसमुद्धवा ।
 अमन्युरज्जतास्त्राहा पुरुहता पुरुहता ॥ १६८

अयोध्या भिन्नविषया हिरण्यरजतप्रिया ।
 हिरण्यरजनी हेमी हेमामरणभूषिता ॥ १६९
 विभावमाना दुर्ज्ञेया ज्योतिष्टोमफलप्रदा ।
 महानिद्रासमुद्धृतिरनिद्रा सत्यदेवता ॥ १७०
 दीर्घा ककुप्तिनी हृद्या भान्तिदा भान्तिवर्धनी ।
 जम्बुवादिशक्तिजननी शक्तिचक्रप्रवर्तिका ॥ १७१
 त्रिशक्तिजननी जन्धा जङ्गुर्भिर्परिवर्जिता ।
 सुधामा कर्मकरणी युगान्तदहनाम्बिका ॥ १७२
 सङ्कर्षणी जगन्नात्री कामयोनिः किरीटिनी ।
 ऐन्द्री तैलोक्यनमिता वैष्णवी परमेश्वरी ॥ १७३
 प्रद्युम्नदयिता दात्री युग्मदृष्टिस्त्रिलोचना ।
 मदीक्ष्मटा हंसगतिः प्रवण्डा चण्डविक्रमा ॥ १७४
 तृषावेशा वियम्बाद्या विन्ध्यपञ्चतवासिनी ।
 हिमवन्मोहनिलया कौलासगिरिवासिनी ॥ १७५
 चाणूरहन्तृतनया नीतिज्ञा कामरूपिणी ।
 वेदवेद्या व्रतस्नाता ब्रह्मयैज्ञनिवासिनी ॥ १७६
 वीरभद्रप्रजा वीरा महाकामसमुद्धवा ।
 विद्याधरप्रिया सिद्धा विद्याधरनिराकृतिः ॥ १७७
 आप्यायनी हरन्ती च पावनी पोषणी कला ।
 मातृका मन्मथोद्धृता वारिजा वाहनप्रिया ॥ १७८
 करीषिणी सुधावाणी वीणावादनतत्परा ।
 सेविता सेविका सेव्या सिनीवाली मस्तकी ॥ १७९
 चरन्ती हिरण्याक्षी मृगाक्षी मानदायिनी ।
 वसुप्रदा वसुमती वसोर्द्धारा वसुन्धरा ॥ १८०
 चाराधरा वरारोहा चराचरसहस्रदा ।
 औफला औमती औषा औनिवासा शिवप्रिया ॥ १८१
 औधरा औकरी कल्या औधरार्द्धमरीरिणी ।
 अमन्तदृष्टिरमुद्रा धात्रीश धनप्रिया ॥ १८२
 निहन्ती दैत्यसङ्घानां सिंहिका सिंहवाहना ।
 सुवर्षला च सुओषी सुकीर्तिस्त्रिभुवनसंयया ॥ १८३
 रसज्ञा रसदा रामा लेलिहानामृतज्ञवा ।
 नित्योदिता सर्वज्योतिस्तुङ्गा नृतजीवनी ॥ १८४
 वज्रतुण्डा वज्रजिह्वा वैदेही वज्रविग्रहा ।
 मङ्गल्या मङ्गला माता निर्झला महाधारिणी ॥ १८५
 गान्धर्वी गारुडी चान्द्री कम्बलाश्वतरप्रिया ।
 औदामिनी जनानन्दा भक्तौत्तुष्टिकामना ॥ १८६

कर्षिकारकरा कक्षा कंसप्राणापहारिणी ।
युगम्बरा युगावर्त्ता त्रिसन्ध्या हर्षवर्धनी ॥ १८७
प्रत्यक्षदेवता दिव्या दिव्यनन्दाधिवासना ।
यन्त्रासनगता यात्री साध्या चारुचरासना ॥ १८८
इष्टा विष्टिष्टा शिष्टिष्टा शिष्टाशिष्टप्रपूजिता ।
यतस्त्रया यतावर्त्ता विनता सुरभिः सुरा ॥ १८९
सुरेन्द्रमाता सुद्युम्ना सुधुम्ना सूर्यसंस्थिता ।
समीक्षा समतिष्ठा च निवृत्तिर्ज्ञानपारगा ॥ १९०
धर्मशास्त्रार्थकुशला धर्मज्ञा धर्मवाहना ।
धर्माधर्मविनिर्मात्री धार्मिकाणां शिवप्रदा ॥ १९१
धर्मशक्तिधर्ममयी विधर्मा विप्रधम्मिणी ।
धर्मान्तरा धर्ममयी धर्मपूर्वा घनावहा ॥ १९२
धर्मोपदेशी धर्मात्मा धर्मगम्या धराधरा ।
कपालीया कलामूर्तिः कालाकलितविग्रहा ॥ १९३
सर्वशक्तिविनिर्मुक्ता सर्वशक्त्याश्रयाश्रया ।
सर्वा सर्वेश्वरी सूक्ष्मा सूक्ष्मज्ञानस्वरूपिणी ॥ १९४
प्रधानपुरुषेश्या महादेवैकसाक्षिणी ।
सदाशिवो विद्यभूर्तिर्विद्वद्भूर्तिरभूर्तिर्का ॥ १९५
एवं नाम्नां सहस्रेण स्तुतासौ हिमवान् गिरिः ।
भूयः प्रणम्य भीतात्मा प्रोवाचेदं कृताञ्जलिः ॥ १९६
यदेतदेश्वरं रूपं घोरं ते परमेश्वरि ।
भीतोऽस्मि साम्मतं दृष्ट्वा रूपमन्यत् प्रदग्धय ॥ १९७
एवमुक्ताश्च सा देवी तेन शैलेन पावती ।
संहृत्य दर्शयामास स्वं रूपमपरं पुनः ॥ १९८
नीलोत्पलदलप्रभं नीलोत्पलसुगन्धि च ।
हिमैवं हिभुजं सौम्यं नीलालकविभूषितम् ॥ १९९
रक्तपादाङ्गुलतलं सुरक्तकरपल्लवम् ।
शोभहिषासहस्रं खलाटतिलकोज्ज्वलम् ॥ २००
भूषितं चारुसर्वाङ्गं भूषणैरतिकोमलम् ।
दधानमुरसा मालां विशालां हेमनिर्मिताम् ॥ २०१
ईषत्क्षितं सुविम्बोष्ठं मृदुरारवंसंयुतम् ।
प्रसन्नवदनं दिव्यमनन्तमहिमास्पदम् ॥ २०२
तदीदृशं समालोक्य स्वरूपं शैलसप्तमः ।
भीतिं सख्यञ्च दृष्ट्वात्मा वभाषि परमेश्वरीम् ॥ २०३
हिमवानुवाच ।
यद्य मे सफलं जन्म यद्य मे सफलं तपः ।

यद्ये साक्षात् त्वमव्यक्ता प्रपन्ना दृष्टिगोचरम् ॥ २०४
तथा दृष्टं जगत् सर्वं प्रधानाद्यं त्वयि स्थितम् ।
त्वयैव लीयते देवि त्वमेव परमा गतिः ॥ २०५
वदन्ति कैचित् त्वामेव प्रकृतिं प्रकृतेः पराम् ।
अपरे परमार्थज्ञाः शिवेति शिवसंश्रयात् ॥ २०६
त्वयि प्रधानं पुरुषो महान् ब्रह्मा तथेश्वरः ।
अविद्या नियतिर्माया कलाद्याः यतश्चोऽभवन् ॥ २०७
त्वं हि सा परमा शक्तिरनन्ता परमेश्वरी ।
सर्वभेदविनिर्मुक्ता सर्वभेदाश्रयाश्रया ॥ २०८
त्वामधिष्ठाय योगिनि महादेवो महेश्वरः ।
प्रधानाद्यं जगत् सर्वं करोति विकरोति च ॥ २०९
त्वयैव सङ्गतो देवः स्वात्मानन्दं समश्नुते ।
त्वमेव परमानन्दस्त्वमेवानन्ददायिनी ॥ २१०
त्वमक्षरं परं कोम महज्ज्योतिर्निरञ्जनम् ।
शिवं सर्वगतं सूक्ष्मं परं ब्रह्म सनातनम् ॥ २११
त्वं यन्त्रः सर्वदेवानां ब्रह्मा ब्रह्मविदामसि ।
वायुर्वज्रवतां देवि योगिनां त्वं कुमारकः ॥ २१२
ऋषीणाञ्च वसिष्ठस्त्वं व्यासो वेदविदामसि ।
सांख्यानं कपिलो देवो रुद्राणामसि महेश्वरः ॥ २१३
पादिह्यानामुपेन्द्रस्त्वं वसुनाञ्चैव पावकः ।
वेदानां सामवेदस्त्वं गार्गशी ऋग्वेदसामसि ॥ २१४
अध्यात्मविद्या विद्यानां गतीनां परमा गतिः ।
माया त्वं सर्वशक्तीनां कालः कलयतामसि ॥ २१५
योगेश्वरः सर्वगुह्याणां वर्णनाञ्च द्विजोत्तमः ।
पाञ्चमाणां गृहसंख्यनीश्वराणां महेश्वरः ॥ २१६
पुंसां त्वमेकः पुरुषः सर्वभूतहृदि स्थितः ।
सर्वोपनिषदां देवि गुह्योपनिषदुच्यते ॥ २१७
ईशानशक्ति कल्पानां युगानां कृतमेव च ।
पादित्यः सर्वमार्गाणां वाचां देवी सरस्वती ॥ २१८
त्वं सत्त्वोद्यात्स्वपाणां विश्वामायाविनामसि ।
अरुन्धती सतीनां त्वं सुपर्वाः पततामसि ॥ २१९
सूक्तानां पौंसं सूक्तं सामज्येष्ठञ्च सामसु ।
सावित्री चासि जाप्यानां यजुषां यतस्त्रिदयम् ॥ २२०
पर्वतानां महाभेरनन्तो भोगिनामपि ।
सर्वेषां त्वं परं ब्रह्म त्वत्त्वं सर्वमेव हि ॥ २२१

रूपं तवापिषविकारहीन-
 भगोचरं निर्मलमेककपम् ।
 अनादिमध्यान्तमनन्तमाद्यं
 नमामि रूपं तवः परस्तात् ॥ २२२
 यदेव पश्यन्ति जगत्सृतिं
 वेदान्तविज्ञानविनिश्चितार्थाः ।
 आनन्दमात्रं प्रणवाभिधानं
 तदेव रूपं शरणं प्रपद्ये ॥ २२३
 अथैषभूतान्तरसन्निविष्टं
 प्रधान-पुञ्जो गविवो गहेतुम् ।
 तेजोमयं जल-विनाशहीनं
 प्राणाभिधानं प्रणतोऽस्मि रूपम् ॥ २२४
 आद्यस्तहीनं जगदात्मरूपं
 विभिन्नसंख्यं प्रकृतेः परस्तात् ।
 कूटस्थमव्यक्तवपुस्तवैव
 नमामि रूपं पुरुषाभिधानम् ॥ २२५
 सर्वान्त्रयं सर्वजगदिधानं
 सर्ववर्गं जल-विनाशहेतुम् ।
 सृष्ट्यां विधितं त्रिगुणं प्रधानं
 नतोऽस्मि ते रूपमरूपभेदम् ॥ २२६
 आद्यं महान्तं पुरुषाभिधानं
 प्रकृत्यवस्थं त्रिगुणात्मकम् ।
 ऐश्वर्यविज्ञानविरागबन्धैः
 समन्वितं देवि नतोऽस्मि रूपम् ॥ २२७
 हिमप्रलोकालकमम्बुसंख्यं
 विचित्रभेदं पुरुषैकनाथम् ।
 अनेकभेदैरधिवासितं ते
 नतोऽस्मि रूपं जगदण्डसंघम् ॥ २२८
 अथैषवेदात्मकमेकमाद्यं
 स्वतेजसा पूरितलोकभेदम् ।
 त्रिकाणहेतुं परमेष्ठिसंघं
 नमामि रूपं रविमण्डलस्थम् ॥ २२९
 सहस्रसूर्वात्मनमन्तशक्तिं
 सहस्रबाहुं पुरुषं पुराणम् ।
 अयानमन्तःसंज्ञितं तवैव
 मारावणाख्यं प्रणतोऽस्मि रूपम् ॥ २३०

दंष्ट्राकराखं त्रिदशामिवन्द्यं
 युगान्तकालानलकर्तृरूपम् ।
 अथैषभूतान्तरविनाशहेतुं
 नमामि रूपं तव कालसंघम् ॥ २३१
 कणासहस्रेण विराजमानं
 भोगीन्द्रमुखैरपि पूज्यमानम् ।
 जनाङ्गिनाकृततम प्रसुप्तं
 नतोऽस्मि रूपं तव शेषसंघम् ॥ २३२
 अद्याहतेऽश्वर्थमयुष्मनेन
 ब्रह्मावतानन्दरससंभवेन ।
 युगान्तशेषं द्विवि मृत्युमानं
 नतोऽस्मि रूपं तव स्रष्टृसंघम् ॥ २३३
 प्रहीणशोकं प्रविहीनरूपं
 सुरासुरैरर्चितपादपद्मम् ।
 सुकोमलं देवि विभासि शुभं
 नमामि ते रूपमिदं भवानि ॥ २३४
 नमस्तेऽस्तु महादेवि नमस्ते परमेश्वरि ।
 नमो भगवतीशानि शिवाये ते नमो नमः ॥ २३५
 लक्ष्म्योऽहं लक्षाक्षरस्त्वमेव च गतिर्मम ।
 त्वामेव शरणं दास्ये प्रसीद परमेश्वरि ॥ २३६
 मया नास्ति समो लोके देवो वा दानवोऽपि वा ।
 जगन्मातेव मत्पुत्री सञ्भूता तपसा यतः ॥ २३७
 एषा तवास्त्रिके देवि क्लृप्ताभूत् पितृकन्यका ।
 मेनाथितजगन्मातुरहो मे पुण्यगौरवम् ॥ २३८
 पाहि माममरेशानि मेनया सह सर्वदा ।
 नमामि तव पादाब्जं प्रजामि शरणं शिवाम् ॥ २३९
 अहो मे सुमहद्भाग्यं महादेवीसमागमात् ।
 आश्रापय महादेवि किं करिष्यामि यद्वरि ॥ २४०
 एतावदुक्ता वचनं तदा हिमगिरिेश्वरः ।
 सम्येक्षमाणो गिरिजां प्राञ्जलिः पार्श्वगोऽभवत् ॥ २४१
 अथ सा तस्य वचनं निगम्य जगतोऽरणिः ।
 सञ्चितं प्राह पितरं कृत्वा पशुपतिं पतिम् ॥ २४२
 श्रीदेव्युवाच ।
 शृणुष्व चैतत् प्रथमं शुद्धमौश्वरगोचरम् ।
 उपदेशं गिरिश्रेष्ठ सेवितं ब्रह्मादिभिः ॥ २४३
 यन्मे साक्षात् परं रूपमेश्वरं दृष्टमहृतम् ।

सर्वशक्तिसमायुक्तमनन्तं प्रेरकं परम् ॥ २४४
 शान्तः समाहितमना मानाह्वारवप्लितः ।
 तन्निष्ठस्तत्परो भूत्वा तदेव शरणं ब्रज ॥ २४५
 भक्त्या तनन्यथा तात मद्भावं परमाश्रितः ।
 सर्वव्यक्तपोदानैस्तदेवार्थं सर्वदा ॥ २४६
 तदेव मनसा पश्य तस्यावस्थं यजस्व तत् ।
 मनोपदेशात् संसारं नाशयामि तवानघ ॥ २४७
 सह सां परया भक्त्या ऐश्वर्यं योगमाश्रितम् ।
 संसारसागरादस्मादुदराम्यचिरेण तु ॥ २४८
 ध्यानेन कर्मयोगेण भक्त्या ज्ञानेन चैव हि ।
 प्राप्याहं ते गिरिच्छेष्टं नान्यथा कर्मकोटिभिः ॥ २४९
 श्रुति-स्मृत्युद्दिष्टं सम्यक् कर्म वर्णान्मात्मकम् ।
 अध्यात्मज्ञानसहितं मुक्तये सततं कुरु ॥ २५०
 धर्मात् सज्जायते भक्तिर्भक्त्या सम्प्राप्यते परम् ।
 श्रुति-स्मृतिभ्यामुद्दिष्टो धर्मो वचादिको मतः ॥ २५१
 नान्यतो जायते धर्मो वेदाधर्मो हि निर्जन्मो ।
 तस्मात्समुद्धर्धर्मार्थं मद्रूपं वेदमाश्रयेत् ॥ २५२
 ममैवैषा परा शक्तिर्वेदसंज्ञा पुरातनी ।
 ऋग्यजुःसामरूपेण सर्गादौ सम्भवति ॥ २५३
 तेषामेव च गुप्तार्थं वेदानां भगवानजः ।
 ब्राह्मणादीन् ससर्गांश्च स्वे स्वे कर्मण्ययोजयत् ॥ २५४
 ये न कुर्वन्ति तद्धर्मं तदर्थं ब्रह्मनिमित्तम् ।
 तेषामधस्तान्नरकांस्तामिस्रादीनकल्पयत् ॥ २५५
 न च वेदादृते किञ्चिच्छास्त्रं धर्माभिधावकम् ।
 द्योऽन्यत्र रमते सोऽसौ न सन्नाथो हिजातिभिः ॥ २५६
 वानि शास्त्राणि दृश्यन्ते लोकेऽस्मिन् विविधानि तु ।
 श्रुति-स्मृतिविरुद्धानि निष्ठा तेषां हि तामसौ ॥ २५७
 कापालं भैरवज्ञैव वामखं वाममार्हतम् ।
 कापिशं पञ्चरात्रञ्च सामरं मोहनात्मकम् ।
 एवंविधानि शान्यानि मोहनार्थानि तानि तु ॥ २५८
 ये कुशास्त्राभियोगिन मोहयन्तीह मानवान् ।
 मया सृष्टानि शास्त्राणि मोहायैषां भवान्तरे ॥ २५९
 वेदार्थवित्तमैः कार्यं यत् कृतं कर्म वैदिकम् ।
 तत् प्रयत्नेन कुर्वन्ति मत्प्रियास्ते हि ये नराः ॥ २६०
 वर्णानामनुकम्पायं मन्त्रियोगादिराह स्वयम् ।
 स्त्रावन्मुदो मनुर्धर्मान् मुनीनां पूर्वमुक्तवान् ॥ २६१

श्रुत्वा शान्येऽपि मुनयस्तन्मुखादस्मैमुत्तमम् ।
 चक्रुर्धर्मप्रतिष्ठार्थं धर्मशास्त्राणि चैव हि ॥ २६२
 तेषु शान्तर्हितेष्वेवं युगान्तेषु महर्षयः ।
 ब्रह्मणो वचनात् तानि करिष्यन्ति युगी युगी ॥ २६३
 अष्टादश पुराणानि व्यासेन कथितानि तु ।
 निचोणाब्रह्मणो राजंस्तेषु धर्मः प्रतिष्ठितः ॥ २६४
 शान्यान्पुनपुराणानि तच्छिष्यैः कथितानि तु ।
 युगी युगेऽत्र सर्वेषां कर्त्ता वै धर्मशास्त्रवित् ॥ २६५
 शिष्टा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं हन्द् एव च ।
 ज्योतिःशास्त्रं न्यायविद्या सर्वेषामुपतंहणम् ॥ २६६
 एवं चतुर्दशैतानि तथा हि दिजसत्तमाः ।
 चतुर्विदः सहोक्तानि धर्मो नान्यत्र विद्यते ॥ २६७
 एवं प्रैतामहं धर्मं मनुष्याश्चैव परम् ।
 स्थापयन्ति ममादेशादुवाचदाभूतसंभवम् ॥ २६८
 ब्रह्मणा सह ते सर्वे सम्प्राप्ते प्रतिसञ्चरे ।
 परस्यान्तः कृतात्मानः प्रविशन्ति परं पदम् ॥ २६९
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धर्मार्थं वेदमाश्रयेत् ।
 धर्मेण सहितं ज्ञानं परं ब्रह्म प्रकाशयेत् ॥ २७०
 ये तु सज्जान् परित्यज्य मानेव शरणं गताः ।
 सपासते सदा भक्त्या योगमैश्वर्यमाश्रिताः ॥ २७१
 सर्वभूतदयावन्तः शान्ता दान्ता विमत्सराः ।
 समानिनो बुद्धिमन्तस्तापसाः शंसितव्रताः ॥ २७२
 मक्षित्ता महत्तप्राणा मज्ज्ञानकथने रताः ।
 सन्नासिनो मृदस्त्राश्च वनस्था ब्रह्मचारिणः ॥ २७३
 तेषां नित्याभियुक्तानां मायातत्त्वं समुत्थितम् ।
 नाशयामि तमः कृत्वा ज्ञानदीपेन मा चिरात् ॥ २७४
 ते सुनिर्दूततमसो ज्ञानेनैकेन मन्मथाः ।
 सदानन्दास्तु संसारे न जायन्ते पुनःपुनः ॥ २७५
 तस्मात् सर्वप्रकारेण मद्भक्तो मत्परायणः ।
 मामेवार्थं सर्वत्र मनसा शरणं गतः ॥ २७६
 अशक्तो यदि मे ध्यातुमैश्वरं रूपमव्ययम् ।
 ततो मे परमं रूपं काशाख्यं शरणं ब्रज ॥ २७७
 तद्वत् सख्यं मे तात मनसो गोचरं तव ।
 तन्निष्ठस्तत्परो भूत्वा तद्वै नपरो भव ॥ २७८
 यत् तु मे निष्कलं रूपं चिन्मात्रं केवलं शिवम् ।
 सर्वोपाधिविनिर्मुक्तमनन्तममृतं परम् ॥ २७९

ज्ञानेनैकेन तत्तत्त्वं केशिन परमं पदम् ।
 ज्ञानमेव प्रपश्यन्तो मामेव प्रविशन्ति ते ॥ २८०
 तद्ब्रह्मवस्तुहात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
 गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्हतकल्मषाः ॥ २८१
 मामनाश्रित्य परमं निर्व्याणममलं पदम् ।
 प्राप्यते न हि राजेन्द्र ततो मां शरणं ब्रज ॥ २८२
 एकलेन पुनर्लोकं तथा सोमयथापि वा ।
 मामुपास्य महीपात्र ततो वास्यसि तत् पदम् ॥ २८३
 मामनाश्रित्य तत् तत्त्वं स्वभावविमलं शिवम् ।
 प्राप्यते न हि राजेन्द्र ततो मां शरणं ब्रज ॥ २८४
 तस्मात् क्षमस्वरं रूपं नित्यं वा क्षपमैश्वरम् ।
 आराधय प्रवलेन ततो ज्ञानं प्रहास्यसि ॥ २८५
 कर्मणा मनसा वाचा शिवं सर्व्वज्ञ सर्व्वदा ।
 समाराधय भावेन ततो वास्यसि तत्पदम् ॥ २८६
 न वै पश्यन्ति तत् तत्त्वं मोहिता मम मायया ।
 अनाद्यनन्तं परमं महेश्वरमलं शिवम् ॥ २८७
 सर्व्वभूतात्मभूतत्वं सर्व्वार्धारं निरञ्जनम् ।
 नित्यानन्दं निराभासं निर्गुणं तमसः परम् ॥ २८८
 यदैतमचलं ब्रह्म निष्कलं निष्पपञ्चकम् ।
 स्वसंवेद्यमवेद्यं तत् परं व्योम्नि व्यवस्थितम् ॥ २८९
 सूक्ष्मेण तमसा नित्यं वेष्टिता मम मायया ।
 संसारसागरे घोरे जायन्ते च पुनः पुनः ॥ २९०
 भक्त्या त्वनन्यथा राजन् सम्यग्ज्ञानेन चैव हि ।
 पश्येद्यत् हि तद्ब्रह्म जगत्-बन्धनिवृत्तये ॥ २९१
 यद्वह्निरस्य मातृत्वं कामं क्रोधपरिग्रहम् ।
 अधर्माभिनिवेशश्च व्यक्ता वैराग्यमास्थितः ॥ २९२
 सर्व्वभूतेषु चात्मानं सर्व्वभूतानि चात्मनि ।
 अवेक्ष्य चात्मनात्मानं ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ २९३
 ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा सर्व्वभूताभयप्रदः ।
 ऐश्वर्यं परमां भक्तिं विन्देतानन्यभाविनीम् ॥ २९४
 वीक्ष्यते तत् परं तत्त्वमैश्वरं ब्रह्म निष्कलम् ।
 सर्व्वसंसारनिर्मुक्तो ब्रह्मण्येवावतिष्ठते ॥ २९५
 ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठेयं परस्य परमः शिवः ।
 अनन्यसाध्ययथैकसाक्षाधारो महेश्वरः ॥ २९६
 ज्ञानेन कर्मयोगेण भक्त्या योगिन वा नृप ।
 सर्व्वसंसारमुक्त्यर्थमैश्वरं शरणं ब्रज ॥ २९७

एष शुद्धोपदेशो मया दत्तो गिरीश्वर ।
 पन्वीष्य चैतद्विलसं यद्येष्टं कर्तुमर्हसि ॥ २९८
 अहं वै दासिता देवैः सञ्जाता परमेश्वरात् ।
 विनिन्द्य दत्तं पितरं महेश्वरविनिन्दकम् ॥ २९९
 धर्मसंस्थापनार्थाय तवाराधनकारणात् ।
 मेनाद्देहसमुत्पन्ना त्वामेव पितरं श्रिता ॥ ३००
 स त्वं निवीगादेवस्य ब्रह्मणः परमात्मनः ।
 प्रहास्यसे मां रुद्राय स्वयंवरसमागमे ॥ ३०१
 तत्सम्बन्धान्तरे राजन् सर्व्व देवाः सवासवाः ।
 त्वां नमस्यन्ति वै तात प्रसीदति च भङ्गुरः ॥ ३०२
 तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन मां विहीश्वरगोचराम् ।
 सम्पूज्य देवमीशानं शरण्यं शरणं ब्रज ॥ ३०३
 स एवमुक्तो हिमवान् देवदेव्या गिरीश्वरः ।
 प्रणम्य शिरसा देवीं प्राञ्जलिः पुनरब्रवीत् ॥ ३०४
 विस्तरेण महेशानि योगं मादेश्वरं परम् ।
 ज्ञानं वै चात्मानो योगं साधनानि प्रच्छ मे ॥ ३०५
 तस्यैतत् परमं ज्ञानमात्मानो योगमुत्तमम् ।
 यथावद्व्याजहारेण साधनानि च विस्तरात् ॥ ३०६
 निश्चम्य वदनाश्रीलाहिरीन्द्री लोकोपूजितः ।
 लोकमातुः परं ज्ञानं योगासक्तोऽभवत् पुनः ॥ ३०७
 प्रददौ च महेशाय पार्व्वतीं भाग्यगीरवात् ।
 नियोगाद्ब्रह्मणः साध्वीं देवानाञ्चैव सन्निधौ ॥ ३०८
 य इमं पठतेऽध्यायं देव्या माहात्म्यकीर्तनम् ।
 शिवस्य सन्निधौ भक्त्या शुचिस्तद्भावभाषितः ॥ ३०९
 सर्व्वपापविनिर्मुक्तो दिव्ययोगसमन्वितः ।
 चक्षुष्य ब्रह्मणो लोकं देव्याः स्थानमवाप्नुयात् ॥ ३१०
 यथैतत् पठते स्तोत्रं ब्राह्मणानां समीपतः ।
 समाहितमनाः सोऽपि सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३११
 गान्धामष्टसहस्रन्तु देव्या यत् समुदीरितम् ।
 आलार्कमण्डलगतमावाह्य परमेश्वरीम् ॥ ३१२
 अथर्व्वं गन्धपुष्पाद्यैर्मन्त्रियोगसमन्वितः ।
 संस्मरन् परमं भावं देव्या मादेश्वरं परम् ॥ ३१३
 अनन्यमानसो नित्यं जपेद्वा मरणाद्विजः ।
 सोऽन्तर्काले कृतिं जप्त्वा परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ३१४
 अथवा जायते विप्रो ब्राह्मणस्य शुची कुले ।
 पूर्व्वसंस्कारमाहात्म्याद्ब्रह्मविद्यामवाप्नुयात् ॥ ३१५

अस्याप्य शीघ्रं परमं दिव्यं तत् पारमेस्वरम् ।
 शान्तः सुसंयतो भूत्वा शिवसायुज्यमाप्नुवात् ॥ ३१६
 मध्येकज्ञाया नामानि जुहुवात् सवगलवम् ।
 महाभारिकृतैर्दीपैर्ग्रहदोषैश्च मृच्यते ॥ ३१७
 जपेदाहरहर्मित्यं संवत्सरमतन्द्रितः ।
 श्रीकामः पार्वतीं देवीं पूजयित्वा विधानतः ॥ ३१८
 सम्पूज्य पार्वतः शशुं त्रिनेत्रं भक्तिसंयुतः ।
 लभते महतीं लक्ष्मीं महादेवप्रसादतः ॥ ३१९
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन जपय्यं हि दिजातिभिः ।
 सर्वपापपनोदायं देव्या नामसहस्रकम् ॥ ३२०

स्तुत उवाच ।

प्रसङ्गात् कथितं विप्रा देव्या माहात्म्यमुत्तमम् ।
 अतः परं प्रजासर्गं भगवाद्गीतां निबोधत ॥ ३२१
 इति श्रीकौर्म महापुराणे पूर्वभागे देवी-
 माहात्म्ये देव्या नामसहस्रककथनं नाम
 द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

स्तुत उवाच ।

भृगोः स्थाव्यां समुत्पन्ना लक्ष्मीर्नारायणप्रिया ।
 देवी धाताविधातारौ मेरोर्जामातरौ शुभौ ॥ १
 सायतिर्नियतिश्चैव मेरोः कन्ये महात्मनः ।
 धाताविधातोस्ते भार्ये तयोर्जातौ सुताशुभौ ॥ २
 प्राणश्चैव मृकण्डुश्च मार्कण्डेयो मृकण्डुतः ।
 तथा वेदधिरा नाम प्राणस्य द्युतिमान् सुतः ॥ ३
 मरौचिरपि सम्भूतिः पूर्णमासमसूयत ।
 कन्यावतुष्टयश्चैव सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ ४
 तुष्टिर्व्यष्टा तथा वृष्टिः कृष्टिश्चापचितिस्तथा ।
 विरजाः पर्वतश्चैव पूर्णमासस्य तौ सुतौ ॥ ५
 क्षमा तु सुषुप्ते पुत्रान् पुण्ड्रस्य प्रजापतेः ।
 कर्दमश्च वरौघांसं सहिष्णुं मुनिसत्तमम् ॥ ६
 तथैव च कनीयांसं तपोनिर्हृतकल्पाग्रम् ।
 अमसूया तथैवाग्नेर्जघे पुत्रान्कल्पाग्रम् ॥ ७
 सोमं दुर्वाससश्चैव दत्तात्रेयश्च योगिनम् ।
 क्षतिश्चाग्निरसः पुत्री जघे लक्ष्मणसंयुता ॥ ८
 सिनीवाली कृष्णश्चैव राकामनुमतीमपि ।

प्रीत्यां प्रकण्ठो भगवान् दक्षोन्मिषसृजत् प्रभुः ॥ ८
 पूर्वजन्मनि योऽगस्त्यः श्रुतः स्वायम्भुवेऽन्तरे ।
 देववाङ्मस्तथा कन्या द्वितीया नाम नामतः ॥ ९
 पुत्राणां षष्टिसहस्रं सन्ततिः सुषुप्ते क्रतुः ।
 ते योर्चरेतसः सर्वे वाक्पत्निश्च इति श्रुताः ॥ १०
 वसिष्ठश्च तयोर्जायां सप्त पुत्रानजीजनत् ।
 कन्याश्च पुण्डरीकाद्यां सर्वयोगासमन्विताम् ॥ ११
 रजोमातोर्षवाङ्मस्य सवगलवस्तथा ।
 सुतपाः शुक्र इत्येते सप्त पुत्रा महौजसः ॥ १२
 योऽसौ रुद्रात्मको वर्ज्ज्वरश्चानुसूतयो द्विजाः ।
 स्वाहा तस्मात् सुतौ जेमे त्रीनुदारात् महौजसः ॥ १३
 पावकः पवमानश्च शुचिरन्विष्ट रूपतः ।
 निर्मलश्च पवमानः स्याद्द्विद्युतः पावकः श्रुतः ॥ १४
 यथासौ तपते सूर्यो शुचिरन्विष्टसौ श्रुतः ।
 तेषान्तु सन्ततावन्ये चत्वारिंशश्च पञ्च च ॥ १५
 पवमानः पावकश्च शुचिस्तेषां पिता च यः ।
 एते वैकीनपञ्चाग्रदक्षयः परिकीर्त्तताः ॥ १६
 सर्वे तपस्विनः प्रोक्ताः सर्वे यज्ञेषु भागिनः ।
 रुद्रात्मकाः श्रुताः सर्वे त्रिपुष्ट्राक्षितमस्तथाः ॥ १७
 यज्ज्वानश्च यज्वानः पितरौ ब्रह्मणः सुताः ।
 यज्ज्वान्ता वर्हिषहो द्विजा तेषां व्यवस्थितिः ॥ १८
 तेभ्यः स्वधा सुतां जघे मेनां वै धारिणीं तथा ।
 ते सभे ब्रह्मवादिभ्यो योगिभ्यो मुनिसत्तमाः ॥ १९
 असूत मेना मेनाकं क्रौञ्चं तस्यानुजं तथा ।
 गङ्गा हिमवतो जघे सर्वलोकेकपावनी ॥ २०
 स्वयोगान्निबलाद्देवीं पुत्रीं जेमे महेश्वरीम् ।
 यथावत् कथितं पूर्वं देव्या माहात्म्यमुत्तमम् ॥ २१ (क)
 एषा दक्षस्य कन्यानां मयापत्यानुसन्ततिः ।
 व्याख्याता भवतां सद्यो मनोः कष्टं निबोधत ॥ २२
 इति श्रीकौर्म महापुराणे पूर्वभागे भगवादि-
 सर्गकथनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

(क) इतः परं—

धारिणी मेदराजस्य पत्नी पद्मसमानया ।
 देवी धाताविधातारौ मेरोर्जामातराशुभौ ॥
 श्रीकौर्ममधिकः कथितः ।

चतुर्दशोऽध्यायः

सूत उवाच ।

प्रियव्रतोत्तानपादौ मनोः स्वाद्युवस्य तु ।
 धर्मज्ञौ तौ महावीर्यौ शतकृपा व्यजीजनत् ॥ १
 ततस्तूतानपादस्य ध्रुवो नाम सुतोऽभवत् ।
 भक्त्या नारायणे देवे प्राप्तवान् स्वानमुत्तमम् ॥ २
 भ्रवाच्छृष्टिश्च भव्यश्च भव्याच्छुभ्युर्जयायत ।
 शिष्टेराधत्त सुच्छाया पञ्च पुत्रानकल्पमान् ॥ ३
 वसिष्ठवचनाद्देवी तपस्तप्ता सुदुस्तरम् ।
 अपाराध्य पुरुषं विष्णुं शालग्रामे जगार्हणम् ॥ ४
 रिपुं रिपुञ्जयं विप्रं वृकलं वृकतेजसम् ।
 नारायणपरान् शुभान् स्वधर्मपरिपालकान् ॥ ५
 रिपोराधत्त महिषी चतुर्षु सर्वतेजसम् ।
 सोऽजीजनत् पुष्करिण्यां सुकृपं चाक्षुषं मनुम् ॥ ६
 प्रजापतेरात्मजायां वीरणस्य महात्मनः ।
 मनोरमायन्त दश नक्षत्रायां महौजसः ॥ ७
 कन्यायां सुमहावीर्यो वैराजस्य प्रजापतेः ।
 कुरुः पूरुः शतयुग्मस्तपस्वी सत्यवाक् शुचिः ॥ ८
 शनिष्ठदतिरात्रश्च सद्युग्मशामिमन्युकः ।
 जरोरजनयत् पुत्रान् शुद्धाज्येयौ महाबलान् ॥ ९
 शङ्खं सुमनसं श्यातिं क्रतुमाङ्गिरसं शिवम् ।
 अङ्गादेणोऽभवत् पद्मादेण्यो वेणुः प्रजापतः ॥ १०
 योऽसौ पृथुरिति श्यातः प्रजापाक्षी महाबलः ।
 धीम दुग्धा महौ पूर्वं प्रजानां हितकाम्यया ।
 नियोगाङ्गुल्यः सार्धं देवेन्द्रेण महौजसा ॥ ११
 वेणुपुत्रस्य वितते पुरा प्रेतामहे मखि ।
 सूतः पौराणिको जज्ञे मावाकृपः स्वयं हरिः ॥ १२
 प्रवक्ता सर्वशास्त्राणां धर्मज्ञो गुरुवत्सलः ।
 तं मां वित्त मुनिश्रेष्ठाः पूर्वोद्भूतं सनातनम् ॥ १३
 शक्तिन् मन्वन्तरे व्यासः कृष्णदेपायनः स्वयम् ।
 आवशमास मां प्रीत्या पुराणपुरुषो हरिः ॥ १४
 महन्वथे तु धे सूताः सभूता वेदवर्जिताः ।
 तेषां पुराणवक्तृत्वं वृत्तिरासीद्भाषया ॥ १५
 स च वैष्णवः पृथुर्धर्मान् सत्यसन्धो जितेन्द्रियः ।
 सार्वभौमो महातेजाः स्वधर्मपरिपालकः ॥ १६

तस्य बाह्यात् प्रभत्येव भक्तिर्नारायणेऽभवत् ।
 गोवर्धनगिरिं प्राप्तस्तपस्तेपे जितेन्द्रियः ॥ १७
 तपसा भगवान् प्रीतः शङ्ख-चक्र-गदाधरः ।
 आगत्य देवो राजानं प्राह दामोदरः स्वयम् ॥ १८
 धार्मिकी कृपसम्पन्नौ सर्वशस्त्रभृतां वरौ ।
 मत्प्रसादादसन्दिग्धं पुत्रौ तव भविष्यतः ।
 एवमुक्त्वा हृषीकेशः स्वकीयां प्रकृतिं गतः ॥ १९
 सोऽपि कृष्णो महातेजा निसर्गा भक्तिमुदहन् ।
 सोऽपालयत् स्वकं राज्यं चिन्तयन् मधुसूदनम् ॥ २०
 अचिरादेव तन्वङ्गी भार्या तस्य शुचिस्मिता ।
 शिखण्डिनं हविर्दानमन्तर्दानं व्यजायत ॥ २१
 शिखण्डिनोऽभवत् पुत्रः सुधील इति विद्वतः ।
 धार्मिकी कृपसम्पन्नौ वेदवेदाङ्गपारगः ॥ २२
 सोऽधीत्य विधिवद्देवान् धर्मेण तपसि स्थितः ।
 मतिं चक्रे भाग्ययोगात् सम्प्राप्तं प्रति धर्मेवित् ॥ २३
 स कृत्वा तीर्थसंसेवां स्वाध्याये तपसि स्थितः ।
 जगाम हिमवत्पृष्ठं कदाचित् सिद्धसेवितम् ॥ २४
 तत्र धर्मपदं नाम धर्मसिद्धिप्रदं वनम् ।
 अपमृष्टदयोगिनां गम्यमगम्यं ब्रह्मविहिषाम् ॥ २५
 तत्र मन्दाकिनी नाम सुपुण्या विमला नदी ।
 पद्मोत्पलवनोपेता सिंहाश्रमविभूषिता ॥ २६
 स तस्या दक्षिणे तीरे सुशोभेद्योगिभिर्युतम् ।
 सुपुण्यमाश्रमं रम्यमपमृष्टत् प्रीतिसंयुतः ॥ २७
 मन्दाकिनीजले स्नात्वा सन्तर्प्य पिष्ट-देवताः ।
 अर्चयित्वा महादेवं पुण्यैः पद्मोत्पलादिभिः ॥ २८
 ध्यात्वाकैसंस्त्रमीशानं शिरस्थापाय चाक्षजम् ।
 सम्प्रेक्षमाणो भास्वन्तं तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ २९
 कदाध्यायेन गिरिर्ध्रं रुद्रस्य चरितेन च ।
 अन्येषु विविधैः स्तोत्रैः शान्धवेर्वेदसम्भवेः ॥ ३०
 अथास्मिन्नन्तरेऽपश्यत् समायान्तं महासुनिम् ।
 श्वेताश्वतरनामानं महापाशुपतीत्तमम् ॥ ३१
 मत्प्रसन्दिग्धसर्वाङ्गं कौपीनाच्छादनावितम् ।
 तपसा कर्षितात्मानं शुक्लदन्तोपवीतनम् ॥ ३२
 समाप्य संस्तवं शम्भोरानन्दास्त्राविकेक्षणः ।
 ववन्दे शिरसा पादौ प्राक्षलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३३
 धन्योऽस्यनुग्रहीतोऽस्मि वन्द्यो साक्षाद्युनीश्वरः ।

योगीश्वरोऽद्य भगवान् दृष्टो योगविदांवरः ॥ ३४
 यद्वा मे सुमहद्भाग्यं तपांसि सफलानि मे ।
 किं करिष्यामि शिष्योऽहं तुव मां पादयानव ॥ ३५
 सोऽनुगृह्णाद्य राजानं सुशीलं श्रीलसंयुतम् ।
 शिष्यत्वे प्रतिजगाह तपसा क्षीणकल्मषम् ॥ ३६
 साध्यासिकं विधिं कृत्वा कारयित्वा विचक्षणः ।
 ददौ तद्देश्वरं ज्ञानं स्वभाखाविहितव्रतम् ॥ ३७
 यथैषं वेदसारं तत् पशुपाथविमोचनम् ।
 यन्मयाश्रममिति ख्यातं ब्रह्मादिभिरनुष्ठितम् ॥ ३८
 उवाच शिष्यान् सम्प्रेक्ष्य ये तदाश्रमवासिनः ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या ब्रह्मचर्यपरायणाः ॥ ३९
 मया प्रवर्तितां शास्त्रामधीत्येवैह योगिनः ।
 समासते महादेवं ध्यायन्तो निष्कर्णं शिवम् ॥ ४०
 इह देवो महादेवो रममाणः सहोमया ।
 यथास्ते भगवानौघो भक्तानामनुकम्पया ॥ ४१
 इहाग्निप्रजगद्भाता पुरा नारायणः स्वयम् ।
 चाराधयन् महादेवं लोकानां हितकाम्यया ॥ ४२
 इहहं देवभीषानं देवानामपि देवतम् ।
 चाराध्य महातीं सिद्धिं लोभिरे देव-दानवाः ॥ ४३
 इहेव मुनयः सर्वे मरीच्याया महेश्वरम् ।
 दृष्ट्वा तपोबलाज्ज्ञानं लोभिरे सार्वकाशिकम् ॥ ४४
 तस्मात् त्वमपि राजेन्द्र तपोयोगसमन्वितः ।
 तिष्ठ नित्यं मया सह ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ ४५
 एवमाभाष्य विप्रेन्द्रो देवं ध्यात्वा पिनाकिनम् ।
 प्राचक्षते महामन्त्रं यथावत् सर्वसिद्धये ॥ ४६
 सर्वपापोपशमनं वेदसारं विमुक्तिदम् ।
 यन्निरित्यादिकं पुण्यमृषिभिः सम्प्रवर्तितम् ॥ ४७
 सोऽपि तदवनाद्वाजा सुशीलः सहयान्वितः ।
 साक्षात् पाशुपतो भूत्वा वेदाभ्यासरतोऽभवत् ॥ ४८
 मञ्जोद्धूतसर्वाङ्गः कन्द-मूल-फलाशनः ।
 प्राप्नोति दान्तो जितश्लोषः सम्पादविधिमाश्रितः ॥ ४९
 हविर्दानस्तथाभ्येयां जनवाभास वै सुतम् ।
 प्राचीनवर्हिषं नाम्ना यनुर्वेदस्य पारगम् ॥ ५०
 प्राचीनवर्हिर्मगवान् सर्वप्रसूभतांवरः ।
 समुद्रतनवावा वै ह्य पुत्रानजीजनत् ॥ ५१
 प्रचेतसस्तो विख्याता राजानः प्रथितौजसः ।

अधीतवन्तः स्वं वेदं नारायणपरायणाः ॥ ५२
 ह्यभ्यस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापतिः ।
 ददौ लक्षे महाभागो यः पूर्वं ब्रह्मणः सुतः ॥ ५३
 स तु ददौ महेधेन रुद्रेण सह क्षीमता ।
 कृत्वा विवादं रुद्रेण यतः प्राचेतसोऽभवत् ॥ ५४
 समावातं महादेवो दक्षं दित्या यदं हरः ।
 दृष्ट्वा यथोचितां पूजां दक्षाव प्रहरो स्वयम् ॥ ५५
 तदा वै तमसाविष्टः सोऽधिकां ब्रह्मणः सुतः ।
 पूजामनर्हामन्विच्छन् जगाम कुपितो यदम् ॥ ५६
 कदाचित् स्वयदं प्राप्तां सतीं दक्षः सुदुर्मेनाः ।
 भर्ता सह विनिन्द्यानां भर्तृयामास वै ह्यथा ॥ ५७
 अन्ये जामातरः श्रेष्ठा भर्तृस्त्वपि नाकिनः ।
 त्वमध्यसन्तुतास्माकं महादृक् यथागतम् ॥ ५८
 तस्य तदाक्यमाकण्य सा देवी यद्वरप्रिया ।
 विनिन्द्य पितरं दक्षं ददाह्लात्मानमात्मना ॥ ५९
 प्रणम्य पशुभर्तारं भर्तारं कृत्वावाससम् ।
 हिमवद्वहिता साभूत् तपसा तस्य तोषिता ॥ ६०
 चात्मा तु भगवान् रुद्रः प्रपन्नार्तिहरो हरः ।
 यथाप दक्षं कुपितः समागत्याम तद्वदम् ॥ ६१
 त्यक्त्वा देहमिमं ब्राह्मं क्षत्रिजायां कुले भव ।
 स्वस्यां सुतायां मृदाला पुत्रमुत्पादयिष्यसि ॥ ६२
 एवमुक्त्वा महादेवो बभौ कैलासपर्वतम् ।
 स्वायम्भुवोऽपि कालेन दक्षः प्राचेतसोऽभवत् ॥ ६३
 एतदः कश्चित् सर्वं मनोः स्वायम्भुवस्य तु ।
 निसर्गं दक्षपथ्यन्तं शृण्वतां पापनाशनम् ॥ ६४

इति श्रीकौर्मो महापुराणे पूर्वभागे स्वायम्भुव-
 मनुसर्वकवर्गं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

नैमिषे वा ऊचुः ।

देवानां दानवानाञ्च गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
 उत्पत्तिं विस्तराद्ब्रूहि सूत वैवस्वतेऽन्तरे ॥ १
 स यतः यन्मुना पूर्वं दक्षः प्राचेतसो वृषः ।
 किमकार्षीन्महाबुधे श्रीतुमिच्छाम साध्यातम् ॥ २

रुद्र उवाच ।

वक्ष्ये नारायणोक्तां पूर्वकल्पानुष्ठितम् ।
 त्रिकाक्षबद्धपापत्रं प्रजासर्गस्य विस्तरम् ॥ ३
 स यत्नः शशुना पूर्वं दक्षः प्राचेतसो नृपः ।
 विनिन्द्य पूर्ववैरेण गङ्गाहारेऽजमहरिम् (क) ॥ ४
 देवास सर्वे भागार्थमाहता विष्णुना सह ।
 सहैव मुनिभिः सर्वैरागता मुनिपुङ्गवाः ॥ ५
 दृष्ट्वा देवकृत् कृत्स्नं यद्वरेण विनागतम् ।
 दधीचो नाम विप्रर्षिः प्राचेतसमवाब्रवीत् ॥ ६

दधीच उवाच ।

ब्रह्मादयः पिशाचान्ता यस्याश्चानुविष्ठाविनः ।
 स देवः साम्प्रतं रुद्रो विधिना किं न पूज्यते ॥ ७

दक्ष उवाच ।

सर्व्वेवैव हि यज्ञेषु न भागः परिकल्पितः ।
 न मन्त्रा भार्य्यासां सार्धं यद्वरस्येति नेच्यते ॥ ८
 विश्वस्य दक्षं कुपितो वचः प्राह महामुनिः ।
 मृष्यतां सर्व्वदेवानां सर्व्वज्ञानमयः स्वयम् ॥ ९

दधीच उवाच ।

यतः प्रवृत्तिविश्वात्मा यदासौ परमेश्वरः ।
 समूच्यते सर्व्वयज्ञैर्विदित्वा किं न यद्वरः ॥ १०

दक्ष उवाच ।

न ज्ञयं यद्वरो रुद्रः संहर्त्ता तामसो हरः ।
 नमः कपालो विदितो विश्वात्मा गोपयन्ते ॥ ११
 ईश्वरो हि जगत्स्रष्टा प्रभुर्नारायणो हरिः ।
 सखात्मकोऽसौ भगवानिज्यते सर्व्वकर्मसु ॥ १२

दधीच उवाच ।

किं त्वया भगवानेष सहस्रांशुर्न दृश्यते ।
 सर्व्वलोकैकसंहर्त्ता काशात्मा परमेश्वरः ॥ १३
 यं गणन्तीह विहांसो धार्मिका ब्रह्मवादिनः ।
 सोऽयं साक्षी तीव्ररोषिः काशात्मा याद्वरो तनुः ॥ १४
 एष रुद्रो महादेवः कपालो च हृणी हरः ।
 पादित्यो भगवान् सूर्य्यो नीलघ्नीवो विजोहितः ॥ १५
 संसृज्यते सहस्रांशुः सामगाध्वर्य्युहोदभिः ।
 पश्येनं विश्वकर्माणं रुद्रमूर्त्तिं त्रयीमयीन् ॥ १६

(क) गङ्गाहारे नायकद्रवमिति कश्चित् पाठः ।

दक्ष उवाच ।

व एते हादशादित्या आगता वज्रभागिनः ।
 सर्व्वे सूर्या इति ख्याता न ज्ञान्यो विद्यते रविः ॥ १७
 एवमुक्ते तु मुनयः समावाता दिदृक्षुवः ।
 वाङ्मन्यव्रवन् दक्षं तस्य साहाय्यकारिणः ॥ १८
 तमसाविष्टमनसो न पश्यन्तो हृष्यन्मनः ।
 सहस्रशोऽथ यतशो बह्वशो भूय एव हि ॥ १९
 निन्दन्तो वैदिकान् मन्त्रान् सर्व्वभूतपतिं हरम् ।
 अपूजयन् दक्षवाक्यं मोहिता विष्णुमायवा ॥ २०
 देवास सर्व्वे भागार्थमागता वासवादयः ।
 नापश्यन् देवमीशानमृते नारायणं हरिम् ॥ २१
 हिरण्यगर्भो भगवान् ब्रह्मा ब्रह्मविदांवरः ।
 पश्यतामेव सर्व्वेषां क्षणादन्तरधीयत ॥ २२
 यन्तर्हिते भगवति दक्षो नारायणं हरिम् ।
 रक्षकं जगतां देवं जगाम शरणं स्वयम् ॥ २३
 प्रवर्त्तयामास च तं यज्ञं दक्षोऽथ निर्मेयः ।
 रक्षको भगवान् विष्णुः शरणागतश्चक्षकः ॥ २४
 पुनः प्राह च तं दक्षं दधीचो भगवानृषिः ।
 समेक्ष्यर्षिगणान् देवान् सर्व्वान् वै रुद्रविहिषः ॥ २५
 अपूज्यपूजने चैव पूज्यानां प्राप्यपूजने ।
 नरः पापमवाप्नोति मरुद्दे नात्र संशयः ॥ २६
 असतां प्रग्रहो यत्र सताञ्चैव विमानना ।
 दृष्टो देवकृतस्तत्र सद्यः पतति हारुणः ॥ २७
 एवमुक्ताथ विप्रर्षिः यथापेश्वरविहिषः ।
 समागतान् ब्राह्मणांस्तान् दक्षसाहाय्यकारिणः ॥ २८
 यस्मादहिष्कृतो वेदश्चक्षुः परमेश्वरः ।
 विनिन्दितो महादेवः यद्वरो लोकावन्दितः ॥ २९
 भविष्यन्ति त्रयीवाक्षाः सर्व्वेऽपीश्वरविहिषः ।
 निन्दन्तीहेश्वरं मार्गं कुशास्त्रासक्तचेतसः ॥ ३०
 निम्नाधीतसमाचारा निम्नाश्चानप्रस्थापिनः ।
 प्राप्य चोरं कलिशुगं कलिजैः परिपीडिताः ॥ ३१
 त्यक्त्वा तपोकर्मं कृत्स्नं गच्छन् नरकान् पुनः ।
 भविष्यति हृषीकेशः स्वामितोऽपि परास्त्रयः ॥ ३२
 एवमुक्ताथ विप्रर्षिर्विराजन् तपोनिधिः ।
 जगाम मनसा रुद्रमर्षेयावविनाशनम् ॥ ३३
 एतन्निजमस्तरे देवो महादेवो महेश्वरो ।

वति पशुपतिं देवं चास्तेतम् प्राच सर्ववृद्धम् ॥ ३४
 कीदृग्युवाच ।
 इच्छां वशेन वक्तुं पिता मे पूर्वजन्मनि ।
 विनिन्द्य भवतो भावभास्मान्नापि यत्नम् ॥ ३५
 देवा महर्षयश्चासंस्तुत साहाय्यकारिणः ।
 विनाशवाद्यु तं वशं वरमेतं तृणोन्मथन् ॥ ३६
 एवं विनाशपितो देवा देवदेवः परः प्रभुः ।
 ससर्ज सृष्ट्वा स्रष्टुं दृष्टव्यजिघांसवा ॥ ३७
 सृष्ट्वाभीर्षपादस्य सृष्ट्वाकाशं महाभुजम् ।
 सृष्ट्वापाणिं दुर्धर्षं युगास्तानलसन्निभम् ॥ ३८
 इन्द्राकरासं दुर्धर्षं यज्ञचक्रधरं प्रभुम् ।
 दृष्ट्वाहस्तं महानाहं शार्ङ्गिणं भूतिभूषणम् ॥ ३९
 वीरभद्र इति स्मृतं देवदेवसमन्विधम् ।
 स जातमात्रो देवेभ्यमुपतप्त्वे कृतात्मनिः ॥ ४०
 तमाह दृष्ट्वा मखं विनाशय शिवोऽस्मिन्नि ।
 विनिन्द्य मां स वक्तुं गङ्गाहारे गणेश्वर ॥ ४१
 ततो बन्धप्रसूतेन सिंहेनेवेत्य शौक्यवा ।
 वीरभद्रेण दृष्ट्वा विनाशमगमत् क्रतुः ॥ ४२
 मय्युना चोमवा हृष्टा भद्रकाक्षो महेश्वरी ।
 तवा च साहं त्वमं समास्त्रा ववौ गणः ॥ ४३
 शन्ये सृष्ट्वाभ्यो स्रष्टा निरुष्टास्तेन शीमता ।
 रोमजा इति विख्यातास्तस्य साहाय्यकारिणः ॥ ४४
 शूल-यन्त्रि-गदाहस्ता दृष्टोपलकरास्तथा ।
 काष्ठाभिरुद्रसङ्घाया नाह्वन्तो हिमो द्यम् ॥ ४५
 सर्वे त्वममाकृष्टाः समार्थावातिभौषणाः ।
 उमातृत्य गणमेतं व्युर्हृतमखं प्रति ॥ ४६
 सर्वे सम्पाद्य तं देवं गङ्गाहारमिति श्रुतम् ।
 इन्द्रशुर्वप्रदिशं वै दृष्ट्वामिततेजसः ॥ ४७
 देवाङ्गनासृष्ट्वाद्यमप्यरोगीतमाहितम् ।
 वीणाविष्णुनिनादय्यं वेदवादाभिनादितम् ॥ ४८
 इन्द्रा सृष्ट्वाभिदिवैः समासीनं प्रजापतिम् ।
 उवाच भद्रवा रुद्रेर्वीरभद्रः अवन्निव ॥ ४९
 ववं जनुवराः सर्वे शर्व्वस्यामिततेजसः ।
 आगायं क्षिप्तवा प्राप्ता भागान्वच्छ्रमणीषितान् ॥
 यद्य चेत् कस्यचिद्विमात्रा सुनिवरोत्तमाः ।
 भागो भवद्भ्यो देवस्यु नाशमिति कथ्यताम् ।

तं ब्रूताद्यापयति यो वेत्स्यासो हि ववं ततः ॥ ५०
 एवमुक्ता गणेशेन प्रजापतिपुरःसराः ।
 देवा जनुर्वज्रमग्निं न च मन्त्रा इति प्रभो (क) ॥ ५१
 मन्त्रा जनुः सुरा यूवं तनोपहतचेतसः ।
 ये नाध्वरक्षा राजानं पूजयिष्युर्महेश्वरम् ॥ ५२
 ईश्वरः सर्वेश्वरानां सर्वदेवतनुर्हरः ।
 पूज्यते सर्वेष्वेतेषु सर्वभ्युदयसिद्धिः ॥ ५३
 एवमुक्ता महेशानं मातृना नष्टचेतनाः ।
 न मेनिरे व्युर्मन्त्रा देवान् सुक्ता स्वमाश्रयन् ॥ ५४
 ततः स भद्रो भगवान् समर्थः सगणेश्वरः ।
 स्रष्टुं कराभ्यां विप्रर्विदधीषं प्राच देवताः ॥ ५५
 मन्त्राः प्रमाणं न कृता युष्माभिर्वक्त्रहर्षितः ।
 वक्ष्यात् प्रसज्य तज्जाहो नापवाप्त्यस्य गन्धितान् ॥ ५६
 इत्युक्ता वज्रभासां तां इहाह गणपुङ्गवः ।
 गणेश्वराह संक्रुष्टा दूषानुत्पाद्व चिन्तिषुः ॥ ५७
 प्रस्तोत्रा सह होत्रा च यशस्वस्य गणेश्वराः ।
 गृहीत्वा भीषणाः सर्वे गङ्गास्रोतसि चिन्तिषुः ॥ ५८
 वीरभद्रोऽपि क्षीमात्मा यज्ञस्यैवोद्यतं करम् ।
 व्यष्टमवदहीनात्मा तमान्येषां दिवौकृतम् ॥ ५९
 भगव्य मेने चोत्पाद्व करजाग्रेश शौक्यवा ।
 निहत्य मुष्टिना दन्तान् पूष्यैवमपातयत् ॥ ६०
 तत्रा चन्द्रमखं देवं पादाङ्गुष्ठेन शौक्यवा ।
 सर्ष्वयामास वक्षवान् जयमानो नगेश्वरः ॥ ६१
 वज्रेर्हस्तद्वयं क्षिप्वा जिह्वामुत्पाद्व शौक्यवा ।
 जवान् शूर्पिं पादेन मुनीनपि मुनीश्वराः ॥ ६२
 तत्रा विष्णुं सगर्जं समाबान्तं महाबलः ।
 विव्याध निमित्तैर्वीरैः स्तब्धवित्वा सुदर्शनम् ॥ ६३
 समालोक्य महाबाहुरागव्य गच्छो गणम् ।
 जवान् पश्यः सृष्ट्वा ननाहान्मुनिर्विन्वा ॥ ६४
 ततः सृष्ट्वाभ्यो भद्रः ससर्ज गच्छान् स्वयम् ।
 वेनतेवाह्यधिकान् गच्छं तं प्रदुदुवः ॥ ६५
 तान् इन्द्रा गच्छो वीमान् पञ्चावत महाजवः ।
 विरुज्य माधवं वेगात् तद्दुहृतमिवाभवत् ॥ ६६

(क) अत्र 'देवा जनुः' ।

प्रमाणं यो न जानीमो भागे मन्त्रा इति प्रभुम् ।

इति पाठात्कार कथितम् ।

श्वन्तर्हिते वैमतेषु भगवान् पद्मसम्भवः ॥
 सागख्य वारवामास वीरभद्रश्च केयवम् ॥ ६८
 प्रसादवामास च तं गौरवात् परमेष्ठिनः ।
 संस्तुय भगवानीशं यन्मुस्तलागमत् स्वयम् ॥ ६९
 ब्रीह्य देवाधिदेवं तं साख्यं सर्वगुणवतम् ।
 तुष्टाव भगवान् ब्रह्मा ह्यसुः सर्वं दिव्यीकसः ॥ ७०
 विशेषात् पार्वतीं देवीमीश्वराक्षररीरिणीम् ।
 क्षोत्रैर्गानाविधैर्दशः प्रणम्य च कृताञ्जलिः ॥ ७१
 ततो भगवती देवी प्रहसन्ती महेश्वरम् ।
 प्रसन्नमनसा रुद्रं वचः प्राह कृणानिधिः ॥ ७२
 क्षमेव जगतः स्रष्टा सासिता चैव रक्षिता ।
 अमुप्राप्तो भगवता ह्यस्यपि दिव्यीकसः ॥ ७३
 ततः प्रहस्य भगवान् कपर्दीं नीललोहितः ।
 ह्यवाच प्रणतान् देवान् प्राचेतसमखी हरः ॥ ७४
 गच्छध्वं देवताः सर्वाः प्रसन्नो भवतामहम् ।
 सम्पूज्यः सर्वदशेषु न निन्दोऽहं विशेषतः ॥ ७५
 स्रष्टापि शृणु मे ह्यसु वचनं सर्वैरक्षयम् ।
 ब्रह्मा लोकीषणामेतां मद्भक्तो भव यत्नतः ॥ ७६
 भविष्यसि गणेशानः कल्पान्तेऽनुग्रहान्मम ।
 तावत् तिष्ठ ममादेशात् साधिकारेषु निवृतः ॥ ७७
 एवमुक्त्वा तु भगवान् संपत्नीकः सहानुगः ।
 सदर्शनममुप्राप्तो ह्यस्यामिततेजसः ॥ ७८
 श्वन्तर्हिते महादेवे प्रहारे पद्मसम्भवः ।
 व्याजहार स्वयं ह्यसमयेजगतो हितम् ॥ ७९

ब्रह्मोवाच ।

किं तवापगतो मोक्षः प्रसन्ने त्वप्रमध्वजे ।
 सदाचष्ट स्वयं देवः पासयेतदतन्द्रितः ॥ ८०
 सम्प्रसादेव भूतानां हृदये वसतीश्वरः ।
 पश्यन्ति यं ब्रह्मभूता विहांसो वेदवादिनः ॥ ८१
 च चात्मा सर्वभूतानां स वीर्यं परमा गतिः ।
 स्तुयते वैदिकैर्मन्त्रैर्देवदेवो महेश्वरः ॥ ८२
 तमर्चयन्ति ये रुद्रं सात्मना च सनातनम् ।
 क्षित्वा भावयुक्तेन ते यान्ति परमं पदम् ॥ ८३
 तस्मादनादिमध्यान्तं विश्वाय परमेश्वरम् ।
 कर्मणा मनसा वाचा समाराधय यत्नतः ॥ ८४
 ब्रह्मात् परिहरैशस्य निन्दां सात्मविनाशनीम् ।

भवन्ति सर्वैर्लोषाद्य निन्दकस्य त्रिधा हि ताः ॥ ८५
 वस्तुवैष महावीर्यो रक्षको विष्णुरव्ययः ।
 स देवो भगवान् रुद्रो महादेवो न संशयः ॥ ८६
 मग्नन्ते ये जगद्वयोनिं विभिन्नं विष्णुमीश्वरात् ।
 मोहाद्वेदनिष्ठत्वात् ते यान्ति नरकं नराः ॥ ८७
 वेदानुवर्तिनो रुद्रं देवं नारायणं तथा ।
 एकीभावेन पश्यन्ति मुक्तिभाजो भवन्ति ते ॥ ८८
 वो विष्णुः स स्वयं रुद्रो वो रुद्रः स जनार्दनः (क) ।
 इति मत्वा भजेद्देवं स याति परमां गतिम् ॥ ८९
 सृजत्येष जगत् सर्वं विष्णुस्तत् पश्यतीश्वरः ।
 इत्थं जगत् सर्वमिदं रुद्र-नारायणोद्भवम् ॥ ९०
 तस्मात् त्यक्त्वा हरेर्निन्दां हरे चापि समाहितः ।
 समाश्रय महादेवं शरण्यां ब्रह्मवादिनाम् ॥ ९१
 सपशुत्याय वचनं विरिञ्चस्य प्रजापतिः ।
 जगाम शरणं देवं गोपतिं कृत्तिवाससम् ॥ ९२
 येऽन्ये शापान्निर्दिष्ट्वा ह्यवीर्यस्य महर्षयः ।
 दिषन्तो मोहिता देवं सख्यभूतुः कलिप्रभ ॥ ९३
 त्यक्त्वा तपोवसं कृत्वा विप्राणां कुलसम्भवाः ।
 पूर्वसंस्कारमाहात्म्याब्रह्मणो वचनादिह ॥ ९४
 मुक्तशापास्ततः सर्वं कल्पान्ते रौरवादिषु ।
 निपात्यमानाः कालेन सम्प्राप्यादित्यवर्षसम् ॥ ९५
 ब्रह्माणं जगतामीशमनुशाताः स्वयन्भुवा ।
 समाराधय तपोयोगादीशानं त्रिदशाधिपम् ।
 भविष्यन्ति यथापूर्वं प्रह्वरस्य प्रसादतः ॥ ९६
 एतदः कथितं सर्वं ह्यसुवचनिसूदनम् ।
 शृणुध्वं ह्यसुपुत्रीणां सर्वसाक्षैव सन्ततिम् ॥ ९७
 इति श्रीकूर्म महापुराणे पूर्वभागे ह्यसुवच-
 विध्वंसो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

श्रीश्रीश्रीऽध्यायः ।

सुत उवाच ।

प्रजाः सृजेति सन्दिष्टः पूर्वं ह्यसुः स्वयन्भुवा ।
 ससर्ज देवान् गन्धर्वान्प्रीथिवीसुरोरगान् ॥ १
 सदास्य सृजतः पूर्वं न व्यवर्त्तन् ताः प्रजाः ।
 तदा ससर्ज भूतानि मेकमेकैव धर्मेतः ॥ २

(क) प्रियामह इति पाठान्तरम् ।

असिक्त्रां जनयामास वीरणस्य प्रजापतिः ।
सुतायां धर्मयुक्तायां पुत्राणान्तु सहस्रकम् ॥ ३
तेषु पुत्रेषु नष्टेषु मायया नारदस्य तु ।
पष्टिं दृष्टोऽसृजत् कन्या वैरिण्यां वै प्रजापतिः ॥ ४
दृष्टौ स दृष्ट धर्माय कन्यापाद त्रयोदश ।
विंशत् सप्त च सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमये ॥ ५
इ वैव ब्रह्मपुत्राय हे कृष्याश्रयाय धीमते ।
हे वैवाङ्गिरसे तदत् तासां वक्ष्येऽथ विस्तरम् ॥ ६
मरुत्वती वसुर्यामी लम्बा भानुररुन्धती ।
सङ्कल्पा च मुहूर्त्ता च साध्या विप्रदा च भामिनी ॥ ७
सर्म्पपत्नी दृष्ट लेतास्तासां पुत्रान् निबोधत ।
विश्वेदेवास्तु विप्रदायां साध्या साध्यामजीजनत् ॥ ८
मरुत्वत्यां मरुत्वन्तो वसवोऽष्टौ वसोः सुताः ।
भानोस्तु भानवश्चैव मुहूर्त्तास्तु मुहूर्त्तजाः ॥ ९
लम्बायासाय घोषो वै नागवौक्षी तु यामिजा ।
पृथिवोविषयं सर्वमरुन्धत्यामजायत ॥ १०
सङ्कल्पायास्तु सङ्कल्पो धर्मपुत्रा दृष्ट सुताः ।
सौ लनेकवसुप्राणा देवा ज्योतिःपुरोगमाः ॥ ११
वसवोऽष्टौ समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरम् ।
आपो हवश्च सोमस्य धरश्चैवानिखोऽनलः ॥ १२
प्रत्यक्ष प्रभासस्य वसवोऽष्टौ प्रकीर्त्तिताः ।
आपस्य पुत्रो वैतण्ड्यः सप्तः शान्तो ध्वनिस्तथा ॥ १३
हवस्य पुत्रो भगवान् कालो लोकप्रकाशनः ।
सोमस्य भगवान् वर्चा धरस्य इविणः सुतः ॥ १४
मनोजवोऽनिलस्यासीद्विज्ञातगतस्तथा ।
कुमारो अन्नलस्यासीत् सेनापतिरिति स्मृतः ॥ १५
देवलो भगवान् योगी प्रत्यक्षस्याभवत् सुतः ।
विश्वकर्मा प्रभासस्य शिल्पकर्त्ता प्रजापतिः ॥ १६
अदितिर्दितिर्दनुस्तदरिष्टा सुरसा खरा ।
सुरभिर्विनता चैव ताम्रा क्रोधवशा स्मिरा ।
कद्रुर्मुनिश्च धर्मज्ञा तत्पुत्रान् वै निबोधत ॥ १७
अंघो घाता भगवत्पुत्रा मित्रोऽथ वरुणोऽर्थमा ।
विवस्वान् सविता पूषा अंशुमान् विष्णुरेव च ॥ १८
तुषिता नाम ते पूर्व्वं चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ।
वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते आदित्याद्यादितेः सुताः ॥ १९
दितिः पुत्रद्वयं लेभे कन्यापादलगर्वितम् ।

हिरण्यकशिपुं ज्येष्ठं हिरण्यश्वं तन्मानुजम् ॥ २०
हिरण्यकशिपुर्द्वयो महाबलपराक्रमः ।
आराध्य तपसा देवं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ।
दृष्टा लेभे वरान् दिव्यान् सुखासी विविधः स्तवैः ॥ २१
अथ तस्य वलाहेवाः सर्वे एव महर्षयः ।
वाधितास्ताङ्गिता जम्बुर्देवदेवं पितामहम् ॥ २२
अरस्यं अरणं देवं अशुं सर्वजगन्मयम् ।
ब्रह्माणं लोककर्त्तारं त्रातारं पुरुषं परम् ।
कूटस्थं जगतामेकं पुराणं पुरुषोत्तमम् ॥ २३
स वाचितो देववरैर्मुनिभिश्च मुनीश्वराः ।
सर्वदेवहितायैव जगाम कमलासनः ॥ २४
संस्तुयमानः प्रणतेर्मुनीन्द्रेरमरैरपि ।
सौरोदस्योत्तरं कूक्षं यत्नास्ते हरिरीश्वरः ॥ २५
दृष्टा देवं जगदुद्योनिं विष्णुं विश्वसुक्तं ध्रुवम् ।
ववन्दे चरणौ मूर्ध्ना कृताञ्जलिभारमतः ॥ २६
ब्रह्मोवाच ।
त्वं गतिः सर्वभूतानामनन्तोऽस्य त्रिलोक्यकः ।
व्यापी सर्वामरवपुर्महायोगी सनातनः ॥ २७
तमात्मा सर्वभूतानां प्रधानं प्रकृतिः परा ।
वैराग्यैश्चर्य्यनिरतो वागतीतो निरञ्जनः ॥ २८
त्वं कर्त्ता चैव भर्त्ता च निहन्ता च सुरदिशम् ।
त्रातुमर्हस्यनन्तेश त्रातासि परमेश्वरः ॥ २९
इत्थं स विष्णुर्मगवान् ब्रह्मणा सम्बोधितः ।
प्रोवाचोन्निद्रपद्माक्षः पीतवासाः सुरान् दिजाः ॥ ३०
किमर्थं सुमहावीर्याः सप्रजापतिकाः सुराः ।
इमं दिशमनुप्राप्ताः किं वा कार्थ्यं करोमि वः ॥ ३१
देवा ऊचुः ।
हिरण्यकशिपुर्नाम ब्रह्मणो वरदर्पितः ।
वाचते भगवन् दैव्यो देवान् सर्वान् सहर्षिभिः ॥ ३२
अवध्यः सर्वभूतानां त्वास्मते पुरुषोत्तमम् ।
हन्तुमर्हसि सर्वेषां त्रातासि त्वं जगन्मय ॥ ३३
शुद्धा तद्देवतेरुक्तं स विष्णुर्लोकभावनः ।
वचाय दैत्यमुख्यस्य सोऽसृजत् पुरुषं स्वयम् ॥ ३४
नेरुपर्व्वतवर्ष्माणं घोररूपं भयानकम् ।
शङ्ख-चक्र-गदापाणिं तं प्राह गरुडध्वजः ॥ ३५
दृष्ट्वा तं दैत्यराजानं हिरण्यकशिपुं पुनः ।

इमं देवं समागतुं भिक्षुप्रमहर्षिर्भीषीकृपात् ॥ ३६
निग्रम्य वैष्णवं वाक्यं प्रणम्य पुरुषोत्तमम् ।
महापुरुषमव्यक्तं वयौ देवमहापुरुम् ॥ ३७
विमुञ्चन् भैरवं नादं यङ्ग-चक्र-गदाधरः ।
पारुक्ष्य गरुडं देवो महामैरुवापरः ॥ ३८
प्राकण्य दैत्यप्रवरा महामिषरवोपमम् ।
समञ्च चक्रिरे नादं तथा दैत्यपतेर्मयात् ॥ ३९

असुरा जगुः ।

कश्चिदागच्छति महान् पुरुषो देवनोदितः ।
विमुञ्चन् भैरवं नादं तं जानीमो जनार्दनम् ॥ ४०
ततः सहासुरवरैर्हिरण्यकशिपुः स्वयम् ।
सम्पन्नेः सायुधैः पुत्रैः प्रह्लादाद्यैस्तदा वयौ ॥ ४१
इहा तं गरुडाकृतं सूर्यकोटिचमप्रभम् ।
पुरुषं पञ्चताकारं नारायणमिवापरम् ।
दुदुवुः केचिदग्न्योन्मथुः सन्धान्तलोचनाः ॥ ४२
अयं स देवो देवानां गोप्ता नारायणो रिपुः ।
अस्माकमव्ययो नूनं तत्पुतो वा समागतः ॥ ४३
इत्युक्त्वा यस्त्ववर्षाणि सृष्टुः पुरुषाय ते ।
स तानि पाशतो देवो नाशयामास लीलया ॥ ४४
तदा हिरण्यकशिपोस्तारः प्रथितौजसः ।
पुत्रा नारायणोद्धृतं युयुधुर्भविस्त्वनाः ॥ ४५
प्रह्लादशानुक्तादस्य संक्रादो क्राद एव च ॥ ४६
प्रह्लादः प्राहिणोद्वाह्यमनुक्रादोऽथ वैष्णवम् ।
संक्रादस्यापि कौमारमानेयं क्राद एव च ॥ ४७
तानि तं पुरुषं प्राप्य चत्वार्यैस्त्राणि वैष्णवम् ।
न शिकुशालितुं विष्णुं वासुदेवं यथातथम् ॥ ४८
अथासौ चतुरः पुत्रान् महाबाहुर्महाबलः ।
प्रसृज्य पादेषु करैश्चिप्रे च ननाद च ॥ ४९
विमुक्तेष्वथ पुत्रेषु हिरण्यकशिपुः स्वयम् ।
पादैन ताडयामास वेगेनोरचि तं बली ॥ ५०
स तेन पीडितोऽत्ययं गरुडेन सहानुगः ।
सदृशः प्रययौ तूष्णं यत्र नारायणः प्रभुः ॥ ५१
गत्वा विद्यापयामास प्रवृत्तमखिलं तदा ।
सङ्निव्य मनसा देवः सर्वज्ञानमयोऽमलः ॥ ५२
नरस्यार्हतुं कृत्वा सिंहास्यार्हतुं तदा ।
नृसिंहवपुर्व्यग्रो हिरण्यकशिपोः पुरे ॥ ५३

पाविर्भूव सहसा मोहयन् दैत्य-दानवान् ।
दंष्ट्राकरालो वीगात्मा युगान्तदहनीपमः ॥ ५४
समारुह्यात्मनः शक्तिं सर्वसंहारकारिकाम् ।
भाति नारायणोऽनन्तो यथा मध्यन्दिने रविः ॥ ५५
इहा नृसिंहं पुरुषं प्रह्लादं ज्येष्ठपुत्रकम् ।
वधाय प्रेरयामास नरसिंहस्य सोऽसुरः ॥ ५६
इमं नृसिंहं पुरुषं पूर्वस्मादूनशक्तिकम् ।
सहैव तेऽनुजैः सर्वैर्नाशयामु मघेरितः ॥ ५७
स तन्नियोगादसुरः प्रह्लादो विष्णुमव्ययम् ।
युयुधि सर्ववत्सेन नरसिंहेन निजितः ॥ ५८
ततः सङ्घोदितो दैत्यो हिरण्याक्षस्तदानुजः ।
ध्यात्वा पशुपतेरस्त्रं ससर्ज्य च ननाद च ॥ ५९
तस्य देवाधिदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ।
न हानिमकरोदस्त्रं यथा देवस्य शूलिनः ॥ ६०
इहा पराहतस्त्वस्त्रं प्रह्लादो मायगौरवात् ।
मेने सर्व्वात्मकं देवं वासुदेवं समातनम् ॥ ६१
सम्यक् सर्व्वशस्त्राणि सत्त्वयुक्तेन चितसा ।
ननाम शिरसा देवं योगिनां हृद्दधेयवम् ॥ ६२
स्तुत्वा नारायणं स्तोत्रैर्ऋग्यजुःसामसन्धैः ।
निवार्य पितरं भादृन् हिरण्याक्षं तदाब्रवीत् ॥ ६३
अयं नारायणोऽनन्तः शाश्वतो भगवानजः ।
पुराणः पुरुषो देवो महायोगी जगन्नाथः ॥ ६४
अयं धाता विधाता च स्वयंज्योतिर्निर्ऋतनः ।
प्रधानं पुरुषं तत्त्वं मूलप्रकृतिरव्यया ॥ ६५
ईश्वरः सर्व्वभूतानामन्तर्दामी गुणातिगः ।
गच्छध्वमेनं शरणं विष्णुमव्यक्तमश्रुतम् ॥ ६६
एवमुक्ते सुदुर्म्बुद्धिर्हिरण्यकशिपुः स्वयम् ।
प्रोवाच पुत्रमत्ययं मोहितो विष्णुमायया ॥ ६७
अयं सर्व्वात्मना वध्यो नृसिंहोऽल्पपराक्रमः ।
समागतोऽप्यङ्गवन्मिहानीं कालचोदितः ॥ ६८
विहस्य पितरं पुत्रो वचः प्राह महामतिः ।
मा निन्दस्वैनमीषानं भूतानामेकमव्ययम् ॥ ६९
कथं देवो महादेवः शाश्वतः कालवर्णितः ।
कालेन नश्यते विष्णुः कालात्मा कालरूपपटुः ॥ ७०
ततः सुवर्णकशिपुर्दुरात्मा कालचोदितः ।
निवारितोऽपि पुत्रेण युयुधे हरिमव्ययम् ॥ ७१

संरक्तनवनीतान्ती हिरण्यनवनायकम् ।
 नखैर्विहारवामास प्रह्लादस्यैव पश्यतः ॥ ७२
 हते हिरण्यकशिपी हिरण्याक्षो महाबलः ।
 विहृष्य पुत्रं प्रह्लादं दुद्रुवे मयविहङ्गः ॥ ७३
 यमुक्ताद्वाह्यः पुत्रा चने च प्रतपोऽसुराः ।
 वृषिं च देहसन्भूतेः सिंहेनीता यमचक्रम् ॥ ७४
 ततः संहृत्य तद्रूपं हरिर्नारायणः प्रभुः ।
 स्वमेव परमं रूपं ययौ नारायणाक्षयम् ॥ ७५
 गते नारायणे दैत्यः प्रह्लादोऽसुरसत्तमः ।
 अभिषेकेण युक्तेन हिरण्याक्षमयोजयत् ॥ ७६
 च बाधयामास सुरान् रणे जिला मुनीनपि ।
 लम्बान्धकं महापुत्रं तपसाराध्य शङ्करम् ॥ ७७
 देवान् जिला सदैवेन्द्रान् बद्धा च चरणीभिमाम् ।
 नौका रवातकं चक्रे वेदान् नै निष्प्रभांस्तथा ॥ ७८
 ततः सन्नद्धका देवाः परित्स्नानमुखस्त्रियः ।
 गत्वा विद्यापयामासुर्विष्णवे हरिमन्दिरम् ॥ ७९
 च चिन्तयित्वा विष्वात्मा तदधीपाक्षमव्ययः ।
 सर्वदेवमयं शुभं वाराहं वपुरादधे ॥ ८०
 गत्वा हिरण्यनमनं हत्वा तं पुरुषोत्तमः ।
 दंष्ट्रबोहारक्षमस कल्पादौ चरणीभिमाम् ॥ ८१
 त्यक्त्वा वाराहसंस्नानं संस्थाम्येवं सुरतिस्रः ।
 स्वामेव प्रकृतिं दिव्यां ययौ विष्णुः परं परम् ॥ ८२
 तज्जित् हतेऽमरशिपी प्रह्लादो विष्णुतत्परः ।
 अपाकयत् स्वकं राज्यं भावं त्यक्त्वा तदासुरम् ॥ ८३
 द्रुवाक्ष विधिवद्देवान् विष्णोराराधने रतः ।
 निःस्पृहं सदा राज्यं तस्यासीदिष्णुवैभवात् ॥ ८४
 ततः कदाचिदसुरो ब्राह्मणं यजमानगतम् ।
 तापसं नार्थयामास देवानाञ्चैव मायया ॥ ८५
 च तेन तपसोऽत्ययं मोहितेनावमानितः ।
 अथापासुरराजं तं क्रोधसंरक्तकोचनः ॥ ८६
 वसतदहं समामित्य ब्राह्मणानवमन्यसे ।
 सा प्रक्तिर्वैष्णवी दिव्या विनाशं ते गमिष्यति ॥ ८७
 द्रुत्युक्ता प्रभवौ तूष्णं प्रह्लादस्य महाहिजः ।
 मुनीश्च राज्यसंसक्तः सोऽपि पापवक्ता ततः ॥ ८८
 बाधयामास विप्रेन्द्रान् न विवेह जगद्भिन् ।
 भित्तुर्वधमनुष्यस्य क्रोधं चक्रे हरिं प्रति ॥ ८९

तयोः समभवद्दुष्टं सुघोरं रोमहर्षणम् ।
 नारायणस्य देवस्य प्रह्लादस्यामरहिषः ॥ ९०
 कृत्वा च समहद्दुष्टं विष्णुना तेन निर्मितः ।
 पूर्वसंस्कारमाहात्म्यात् परस्मिन् पुरुषे हरौ ।
 सप्तातं तस्य विज्ञानं शरणं शरणं ययौ ॥ ९१
 ततः प्रभृति दैत्येन्द्री क्षनम्यां भक्तिमुदहन् ।
 नारायणे महायोगमवाप पुरुषोत्तमे ॥ ९२
 हिरण्यकशिपोः पुत्रे योगसंशक्तचेतसि ।
 अवाप तन्महद्वाक्यमन्धकोऽसुरपुङ्गवः ॥ ९३
 हिरण्यनेत्रतनवः यथोर्द्ध्वसमुद्भवः ।
 मन्दरस्यासुमां देवीं चक्रमे पर्वतात्मजाम् ॥ ९४
 पुरा हासवन् पुण्ये मुनयो मृदमेधिनः ।
 ईश्वराराधनायां तपयन्तः सचक्षयः ॥ ९५
 ततः कदाचिन्नृती काशयोगेन दुस्तरा ।
 अनाहृष्टिरतीवोशा आसीद्भूतविनाशिनौ ॥ ९६
 समेत्य सर्वे मुनयो गीतमं तपसां निधिम् ।
 अवावन् सुधाविष्टा साहारं प्राणधारणम् ॥ ९७
 च तेभ्यः प्रह्लादवक्त्रं मृष्टं बहुतरं कुचः ।
 सर्वं कुभुजिरे विप्रा निर्बिम्बकेन चेतसा ॥ ९८
 गते च हादये वर्षे कल्पान्त इव प्रहृष्टौ ।
 बभूव वृष्टिर्मेहती यथापूर्वमभूत्प्रसन्नौ ॥ ९९
 ततः सर्वे मुनिवराः संभामन्य परस्परम् ।
 महर्षिं गीतमं प्रोचुर्गच्छाम इति वेगतः ॥ १००
 निवारयामास च तान् कश्चित् काशं यथासुखम् ।
 उषित्वा महर्षेऽवश्यं गच्छेध्वमिति पण्डिताः ॥ १०१
 ततो मायामयीं खट्वा कृष्णां गां सर्वे एव ते ।
 समीपं प्रापयामासुर्गीतमस्य महात्मनः ॥ १०२
 सोऽनुवीच्य कृपाविष्टस्तस्याः संरक्षणीत्सुकः ।
 गोष्ठे तां बन्धयामास स्पृष्टमात्रा ममार सा ॥ १०३
 च शोकेनाभिचन्ततः कार्याकार्यं महात्मनिः ।
 न पश्यति च सद्यसा तदृषिं मुनयोऽनुवन् ॥ १०४
 गोवधेयं हिजयेष्ट वावत् तव शरीरगा ।
 तावत् तेषां न मोक्तव्यं गच्छामी वयमेव हि ॥ १०५
 तेन तेऽनुमताः सन्ती देवहासवन् शुभम् ।
 जम्मुः पापवधं नीतास्तपसुर्तुं यथा पुरा ॥ १०६
 च तेषां नाववा जातां गोवधां गीतमो मुनिः ।

केनापि हेतुना ज्ञात्वा यथापातोव कोपतः ॥ १००
 भविष्यध्वं तथैवाद्या महापातकिभिः समाः ।
 ब्रह्मशस्ते तथा यापाज्जायमानाः पुनःपुनः ॥ १०८
 सर्वं सम्प्राप्य देवेशं यक्षुरं विष्णुमव्ययम् ।
 यस्तु वञ्चोक्तिः स्तोत्रैरुच्छिष्टा इव सर्वगौ ॥ १०९
 देवदेवी महादेवी भक्तानामार्तिनाथनौ ।
 कामतत्या महायोगी पापान्नस्त्रातुमर्हतः ॥ ११०
 तदा पार्श्वस्थितं विष्णुं सम्प्रेक्ष्य तृषभध्वजः ।
 किमेतेषां भवेत् कार्यं प्राह पुण्येष्णिनामिति ॥ १११
 ततः स भगवान् विष्णुः शरण्या भक्तवत्सलः ।
 गोपतिं प्राह विप्रेन्द्रानाख्यं प्रणतान् हरिः ॥ ११२
 न वेद्वाद्ये पुरुषे पुण्यलेषोऽपि यक्षुर ।
 सङ्गच्छते महादेव धर्मो वेदादिनिर्व्वर्ण्यः ॥ ११३
 तथापि भक्तवात्सल्याद्भक्तितया महेश्वर ।
 यस्माभिः सर्वे एवैते गन्तारो नरकानपि ॥ ११४
 तस्मादि वेद्वाद्यानां रक्षणार्थाय पापिनाम् ।
 विमोहनाय शास्त्राणि करिष्यामो वृषध्वज ॥ ११५
 एवं सम्बोधितो रुद्रे माधवेन सुरारिणा ।
 चकार मोहशास्त्राणि कैशवीऽपि शिवेरितः ॥ ११६
 कापालं नाकुलं धामं भैरवं पूर्णपश्चिमम् ।
 यक्षुरात् पाशुपतं तथान्यानि सहस्रशः ॥ ११७
 दृष्ट्वा तानाह निर्व्वेदः कुर्वाणाः शास्त्रचोदितम् ।
 पतन्तो नरकै घोरे ब्रह्मन् कल्पान् पुनःपुनः ॥ ११८
 जायन्तो मानुषे लोके क्षीणपापपचास्ततः ।
 ईश्वराश्रयवलाद्भक्त्यर्थं सुकृतां गतिम् ॥ ११९
 वर्त्तध्वं मन्त्रसाधिन मान्यथा निष्कृतिर्हि वः ।
 एवमेश्वर-विष्णुभ्यां चोदितास्ते महर्षयः ।
 आदिशं प्रत्यपद्यन्त शिवस्यासुरविहिषः ॥ १२०
 चक्रुस्तेऽन्यानि शास्त्राणि तत्र तत्र रताः पुनः ।
 शिष्यान्ध्यापयामासुर्द्वैविद्या फलाणि च ॥ १२१
 मोहयन्त इमं लोकमवतीर्थे महीतले ।
 चकार यक्षुरो भिक्षां हितायेषां दिक्षेः सह ॥ १२२
 कपालमालाभरणः प्रेतभस्मावगुण्ठितः ।
 विमोहयँल्लोकमिमं जटामण्डलमखिलतः ॥ १२३
 निक्षिप्य पार्वतीं देवीं विष्णावमिततेजसि ।
 निदीप्य भगवान् रुद्रे भैरवं दुष्टनिग्रहे ॥ १२४

इत्था नारायणे देव्या मन्दनं कुञ्जमन्दनम् ।
 संस्थाप्य तत्र च गणान् देवानिन्द्रपुरोगमान् ॥ १२५
 प्रस्थिते च महादेवे विष्णुर्विश्वतनुः स्वयम् ।
 स्त्रीरूपधारी नियतं सेवते स महेश्वरीम् ॥ १२६
 ब्रह्मा ज्ञतायनः यक्रो यमोऽन्ये सुरपुङ्गवः ।
 सिधिविरे महादेवीं स्त्रीरूपं शोभनं गताः ॥ १२७
 मन्द्रीश्वरश्च भगवान् यमोरत्यन्तवल्लभः ।
 हारदेशे गणाध्यक्षो यथापूर्व्वमतिष्ठत ॥ १२८
 एतस्मिन्नन्तरे दैत्यो जम्बको नाम दुर्मतिः ।
 प्राहर्तुकामो गिरिजामाजगामाच्च मन्दरम् ॥ १२९
 सम्प्राप्तमन्त्रकं दृष्ट्वा यक्षुरः कालभैरवः ।
 न्यषिधयद्मेयात्मा-कालरूपधरो हरः ॥ १३०
 तयोः समभवद्दुष्टं सुघोरं रोमहर्षणम् ।
 भूलेनोरसि तं दैत्यमाजयान वृषध्वजः ॥ १३१
 ततः सहस्रशो दैत्यः ससर्पांश्चकंस्रितान् ।
 मन्द्रीश्वरादयो दैत्यैरन्धकैरभिनिर्जिताः ॥ १३२
 घण्टाकर्णो मेघनादश्चण्डेयश्चण्डतापनः ।
 विनायको मेघवाहः सोममन्द्री च वैद्युतः ॥ १३३
 सर्वेऽन्धकं दैत्यवरं सम्प्राप्यातिबलान्विताः ।
 युयुधुः भूक्त-यक्षगृष्टि-गिरिकूटपरश्वधैः ॥ १३४
 भ्रामयिन्ना तु हस्ताभ्यां यक्षीत्वा चरणद्वयं ।
 दैत्येन्द्रेणातिबलिना सिन्धुस्तो घतयोजनम् ॥ १३५
 ततोऽन्धकमिच्छता ये घतयोऽस्य सहस्रशः ।
 कालसूर्य्यप्रतीकाया भैरवस्याभिदुदुधुः ॥ १३६
 हा हेति शब्दः समहान् बभूवातिभवह्वरः ।
 युयुधे भैरवो देवः भूक्तमादाव भीषणम् ॥ १३७
 दृष्ट्वाऽन्धकानां सुबलं दुर्कृत्यं निष्जितो हरः ।
 जगाम शरणं देवं वासुदेवमजं विभुम् ॥ १३८
 सोऽसृजद्भगवान् विष्णुर्देवीनां घतमुत्तमम् ।
 देवीपार्श्वस्थितो देवो विनायाव सुरविषाम् ॥ १३९
 तदाऽन्धकसहस्रान्तु देवीमिर्व्वमसादनम् ।
 नीतं कैशवमाहात्म्याल्लोकयेव रणालिरे ॥ १४०
 दृष्ट्वा पराहतं सैन्यमन्धकोऽपि महासुरः ।
 परासुखो रणात् तस्मात् पलायत महाजवः ॥ १४१
 ततः क्रीडां महादेवः कृत्वा दादृश्वपार्श्विकीम् ।
 क्षिताय भक्तलोकामाजगामाच्च मन्दरम् ॥ १४२

सम्प्राप्तमीश्वरं ज्ञात्वा सर्वं एव गच्छेत् ॥ १४३ ॥
 समागम्योपतिष्ठन्तं मानुमन्तमिव हिजाः ॥ १४३ ॥
 प्रविष्टं भवनं पुण्यमयुक्तानां दुरासदम् ।
 इदं नन्दिनं देवं भैरवं केशवं शिवः ॥ १४४ ॥
 प्रणामप्रवणं देवं सोऽनुग्रहाय नन्दिनम् ।
 प्रीत्येनं पूर्वमीशानः केशवं परिप्रवृजे ॥ १४५ ॥
 दृष्ट्वा देवीं महादेवं प्रीतिविस्फारितेक्षणा ।
 ननाम शिरसा तस्य पादयोरीश्वरस्य च ॥ १४६ ॥
 न्यवेदयन्त्यं तस्मै शङ्कराय शङ्करः ।
 भैरवो विष्णुमाहात्म्यं प्रतीतः पार्श्वगोऽभवत् ॥ १४७ ॥
 श्रुत्वा तं विजयं शशुर्विजयं केशवस्य च ।
 समास्ते भगवान्मीशो देव्या सह वरासने ॥ १४८ ॥
 ततो देवगणाः सर्वे मरीचिप्रमुखा हिजाः ।
 आत्ममुर्मन्दरं द्रष्टुं देवदेवं त्रिलोचनम् ॥ १४९ ॥
 क्षेप तद्विजितं पूर्वं देवीनां शतमुत्तमम् ।
 समागतं देवसैन्यमीशदर्शनकाङ्क्षया ॥ १५० ॥
 दृष्ट्वा वरासनासीनं देव्या चन्द्रविभूषणम् ।
 प्रथेमुदाहरादेव्यो गायन्ति स्मृतिस्मृतयः ॥ १५१ ॥
 प्रथेमुर्गिरिजां देवीं वामपार्श्वे पिनाकिनः ।
 देवासनगतं देवं नारायणमनामयम् ॥ १५२ ॥
 दृष्ट्वा सिंहासनासीनं देव्या नारायणेन च ।
 प्रणम्य देवमीशानं पृष्ठवत्यो वराङ्गनाः ॥ १५३ ॥

कन्या जघुः ।

कक्षं विभ्राजसे काम्या केयं बाळा रविप्रभा ।
 को न्ववं भाति वपुषा पङ्कजायतलोचनः ॥ १५४ ॥
 निश्चयं तासां वचनं वृद्धेन्द्रवरवाहनः ।
 व्याजहार महायोगी भूताधिपतिरव्ययः ॥ १५५ ॥
 अयं नारायणो गौरी जगन्माता सनातनः ।
 विमल्य संस्मृतो देवः स्वात्मानं ब्रह्मेश्वरः ॥ १५६ ॥
 न मे विदुः परं तत्त्वं देव्याश्च न महर्षयः ।
 एकोऽयं वेद विश्वात्मा भवानी विष्णुरेव च ॥ १५७ ॥
 अहं हि निःस्पृहः शान्तः केवलो निष्परिग्रहः ।
 मामेव केशवं प्राङ्मुख्यं देवीमभ्याम्बिकाम् ॥ १५८ ॥
 एष धाता विधाता च कारणं कार्यमेव च ।
 कर्ता कारयिता विष्णुर्भक्ति-मुक्तिफलप्रदः ॥ १५९ ॥

भोक्ता पुमानप्रमेवः संहर्ता कालरूपधृक् ।
 स्रष्टा पाता वासुदेवो विश्वात्मा विश्वतोमुखः ॥ १६० ॥
 कूटस्थो ज्ञातरो व्यापी योगी नारायणोऽव्ययः ।
 तारकः पुरुषो ज्ञात्मा केवलं परमं पदम् ॥ १६१ ॥
 सैषा माहेश्वरी गौरी मम शक्तिर्निरञ्जना ।
 शान्ता सत्या सदानन्दा परंपरमिति श्रुतिः ॥ १६२ ॥
 प्रस्थाः सर्वमिदं जातमग्रेव लयनेष्यति ।
 एषैव सर्वभूतानां गतीनामुत्तमा गतिः ॥ १६३ ॥
 तयाहं सङ्गतो देव्या केवलो निष्कलः परः ।
 पञ्चाम्येषमेवाहं परमात्मानमव्ययम् ॥ १६४ ॥
 तस्मादनादिमहैतं विष्णुमात्मानमीश्वरम् ।
 एकमेव विजानीय ततो वास्यथ निर्वृतिम् ॥ १६५ ॥
 मन्यन्ते विष्णुमव्यक्तमात्मानं अदयान्विताः ।
 ये भिन्नदृष्ट्या चैवानं पूजयन्तो न मे प्रियाः ॥ १६६ ॥
 हिंसन्ति ये जगत्सतिं मोहिता रौरवादिषु ।
 पञ्चमाणा न मुच्यन्ते कल्पकोटिभूतैरपि ॥ १६७ ॥
 तस्मादेषभूतानां रक्षको विष्णुरव्ययः ।
 यथावदिह विश्वाव ध्येयः सर्वोपदि प्रभुः ॥ १६८ ॥
 श्रुत्वा भगवतो वाक्यं देवाः सर्वे गच्छेत् ॥ १६९ ॥
 नेमुर्नारायणं देवं देवीं हि भूमीलजाम् ॥ १७० ॥
 प्रार्थयामासुरीशाने भक्तिं भक्तजनप्रिये ।
 भवानीपादयुगले नारायणपदाम्बुजे ॥ १७१ ॥
 ततो नारायणं देवं गच्छेत् मातरोऽपि च ।
 न पश्यन्ति जगत्सतिं तदहृतमिवामवत् ॥ १७२ ॥
 तदन्तरे महादेव्यो ज्ञानको मन्त्रात्मकः ।
 मोहितो गिरिजां देवीमाहर्तुं गिरिमाययौ ॥ १७३ ॥
 अथानन्तवपुः श्रीमान् योगी नारायणोऽमलः ।
 तत्रैवाविरभूदेत्येवमुदाय पुरुषोत्तमः ॥ १७४ ॥
 ज्ञात्वा च पार्श्वं भगवन्तमीशो
 युदाय विष्णुं गणदेवमुखैः ।
 शिलादपुत्रेण च मातृकाभिः
 सकालरुद्रोऽपि जगाम देवः ॥ १७५ ॥
 त्रिशूलमादाय ज्ञानानुकूलं
 स देवदेवः प्रययौ पुरस्तात् ।
 तमन्ययुस्तो गणराजवर्था
 जगाम देवोऽपि सहस्रबाहुः ॥ १७६ ॥

रराज मध्ये भगवान् सुराणां
 विवाहनी वारिजपर्यवर्थाः ।
 तदा सुमेरोः शिखराधिरुद-
 स्त्रिलोकदृष्टिर्भगवानिवाकः ॥ १०६
 जयन्मनादिर्भगवानमेवो
 हरः सहस्राकृतिराविरासीत् ।
 त्रिशूलपाणिर्गगने सुषोषः
 पपात देवोपरि पुष्पदृष्टिः ॥ १०७
 समागतं वीक्ष्य गणेशराजं
 समावृतं दैत्यरिपुं गणेशैः ।
 युयोध शक्रेण स मातृकामि-
 र्गणेशेणैवैरमरप्रधानैः ॥ १०८
 विजित्य सर्वानपि बाह्वीर्यात्
 स संयुगे प्रभुरमन्तधामा ।
 समाययौ यत्र स कालरुद्रो
 विमानमारुह्य विह्वीनसस्त्रः ॥ १०९
 दृष्ट्वात्मकं समाधानं भगवान् गरुडध्वजः ।
 व्याजहार महादेवं भैरवं भूतिभूषणम् ॥ ११०
 हन्तुमर्हसि दैत्येषमन्त्रकं लोककण्टकम् ।
 त्वावृते भगवान् प्रपत्तो हन्ता नान्योऽस्य विद्यते ॥ १११
 त्वं हन्ता सर्वलोकानां काष्ठात्मा शैखरी तनुः ।
 स्तूयते त्रिविधैर्मन्त्रैर्वेदविद्विर्विश्वसणैः ॥ ११२
 स वासुदेवस्य वचो निशम्य भगवान् हरः ।
 निरीक्ष्य विष्णुं हनने दैत्येन्द्रस्य मतिं दधौ ॥ ११३
 जगाम देवतानीकं गणानां हर्षवर्धनम् ।
 स्तुवन्ति भैरवं देवमन्तरीक्षचरा जनाः ॥ ११४
 जयानन्त महादेव कालमूर्त्तिं सनातन ।
 तमग्निः सर्वभूतानामन्तस्तिष्ठसि सर्व्वजः ॥ ११५
 तमन्तको लोककर्त्ता त्वं धाता हरिरव्ययः ।
 त्वं ब्रह्मा त्वं महादेवस्त्वं धाम परमं पदम् ॥ ११६
 षोडशारमूर्त्तिर्योगात्मा त्रयीनेत्रस्त्रिलोचनः ।
 महाविभूतिर्विश्वेषो जयानन्त जगत्पते ॥ ११७
 ततः कालान्तरुद्रोऽसौ यद्द्वीलात्मकमीश्वरः ।
 त्रिशूलाग्रेषु विन्यस्य प्रननर्त्त सतां गतिः ॥ ११८
 दृष्ट्वात्मकं दिवगणाः शूलधोतं पितामहः ।
 प्रणमुरीश्वरं देवं भैरवं भवभोवनम् ॥ ११९

यस्तुवन् सुमयः सिद्धा जगुर्गन्धर्व-किन्नराः ।
 मन्तरीक्षेऽक्षरः सङ्गा नृत्यन्ति क मनीश्वराः ॥ १२०
 संस्थापितोऽथ शूलाग्रे सोऽम्बको दग्धकिस्त्रिषः ।
 उत्पन्नाखिलविज्ञानस्तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ १२१

अन्धक उवाच ।

नमामि मूर्त्तां भगवन्तमेकं
 समाहिता यं विदुरीशतत्त्वम् ।
 पुरातनं प्रपद्यमन्तकपं
 काशं कविं योग-विद्योगहेतुम् ॥ १२२
 हंष्ट्राकराजं दिवि नृत्यमानं
 कृताश्रयत्नं ज्वलनार्ककपम् ।
 सहस्रपादाक्षिप्रिरोऽभियुक्तं
 भवन्तमेकं प्रणमामि रुद्रम् ॥ १२३
 जवादिदेवामरपूजिताङ्गे
 विभागहीनामन्ततत्त्वकप ।
 तमग्निरेको बहुधाभिपूज्यो
 वाय्वादिभेदैरखिलात्मकपः ॥ १२४
 तामेकमाहुः पुरुषं पुराण-
 मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।
 त्वं पञ्चशीदं परिपास्यजस्रं
 तमन्तको योगिगणानुषुष्टः ॥ १२५
 एकोऽन्तरात्मा बहुधा निविष्टो
 दिहेषु देहादिविषयहीनः ।
 तमात्मतत्त्वं परमात्मशब्दं
 भवन्तमाहुः शिवमेव केचित् ॥ १२६
 तमश्चरं ब्रह्म परं पवित्र-
 मानन्दकपं प्रणवाभिधानम् ।
 तमीश्वरो वेदविदां प्रसिद्धः
 स्वायम्भुवोऽप्येषविषयहीनः ॥ १२७
 तमिन्द्रकपो वरुणोऽम्बिकपो
 हंसः प्राणी इत्युरन्तोऽसि यज्ञः ।
 प्रजापतिर्भगवानेककपो
 नीलग्रीवः स्तूयते वेदविद्विः ॥ १२८
 गारायणस्त्वं जगतामनादिः
 पितामहस्त्वं प्रपितामहश्च ।

वेदान्तगुणोपनिषत्सु गीतः
सहाशिवस्त्वं परमेश्वरोऽसि ॥ १८८
नमः परस्मै तमसः परस्तात्
परात्मने पञ्चनवान्तराय ।
त्रिषक्त्यतीताय निरञ्जनाय
सहस्रशक्त्यासनसंस्थिताय ॥ २००
त्रिमूर्तयेऽनन्तपरात्ममूर्त्ते
जगन्निवासाय जगन्मवाच ।
नमो जगानां हृदि संस्थिताय
फणीन्द्रहाराय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥ २०१
सुनीन्द्रसिद्धार्चितपादपद्म
ऐश्वर्यधर्मासनसंस्थिताय ।
नमः परान्ताय भवोद्भावाय
सहस्रचन्द्रार्कसहस्रमूर्त्ते ॥ २०२
नमोऽस्तु सीमाय सुमध्यमाय
नमोऽस्तु दिवाय हिरण्यवाहो ।
नमोऽन्निचन्द्रार्कविशोचनाय
नमोऽम्बिकायाः पतये मङ्गाय ॥ २०३
नमोऽस्तु गुहाय गुहान्तराय
वेदान्तविज्ञानविनिश्चिताय ।
त्रिकालहीनामलघामधान्ते
नमो महेशाय नमः शिवाय ॥ २०४

एवं स्तुतः स भगवान् श्रुत्वा प्राद्वतार्थं तम् ।
तुष्टः प्रोवाच हस्ताभ्यां स्पृष्ट्वा च परमेश्वरः ॥ २०५
प्रीतोऽहं सर्व्वेभ्यो देव्यस्तवेमानेन साम्प्रतम् ।
सम्प्राप्य गाणपत्यं मे सन्निधाने सदा वस ॥ २०६
अरोगश्लेष्मसन्देहो देवैरपि सुपूजितः ।
नन्दीश्वरस्यानुनरः सर्व्वदुःखविवर्जितः ॥ २०७
एवं व्याहृतमात्रे तु देवदेवेन देवताः ।
गणेश्वरं महादेव्यमन्त्रकं देवसन्निधौ ॥ २०८
सहस्रसूर्यमङ्गार्यं त्रिनेत्रं चन्द्रचिह्नितम् ।
नीलकण्ठं जटामौलिं शूलाम्बुजं महाकरम् ॥ २०९
दृष्ट्वा तं तुष्टुर्देव्यमाख्यं परमं गताः ।
उवाच भगवान् विष्णुर्देवदेवं जयन्निव ॥ २१०
स्नाने तव महादेव प्रभावः पुरुषो महान् ।
नेष्टने शक्तिजान् होषान् गङ्गातिं च गुणानपि ॥ २११

इतीरितोऽथ भैरवी गणेशदेवपुरुषः ।
सकेशवः सहान्त्रको जगाम शङ्करान्तिकम् ॥ २१२
निरीक्ष्य देवमागतं स शङ्करः सहान्त्रकम् ।
समाधत्वं सभातकं जगाम निर्वृतिं हरः ॥ २१३
प्रणम्य पाणिनेश्वरो हिरण्यलोचनात्मजम् ।
जगाम यत्र शैलजा विमानमीशवक्त्रभा ॥ २१४
विशोक्त्य सा समागतं पतिं भवार्तिहारिणम् ।
उवाच सान्द्रकं सुखं प्रसाहमन्त्रकं प्रति ॥ २१५
सहान्त्रको महेश्वरौ दृश्यं देवपार्श्वगाम् ।
पपात दण्डवत् क्षितौ ननाम पादपद्मयोः ॥ २१६
नमामि देववक्त्रभामनादिमद्रिजामिमाम् ।
यतः प्रधानपूरुषो निहन्ति द्वात्रिंशं जगत् ॥ २१७
विभाति वा शिवासने शिवेन साकमव्यया ।
हिरण्यस्योऽतिनिर्झले नमामि तां हिमाद्रिजाम् ॥ २१८
यदन्तरास्त्रिंशं जगज्जगन्ति द्वात्रिंशं सङ्ख्यम् ।
नमामि यत्र तामुमामघेप्रभेदवर्जिताम् ॥ २१९
न जायते न क्षीयते न वर्धते च तामुमाम् ।
नमामि तां गुणातिगां निरीशपुच्छिकामिमाम् ॥ २२०
समस्तं देवि शैलजे कृतं मया विमोहितम् ।
सुरासुरैर्नमस्कृतं नमामि ते पद्मानुजम् ॥ २२१
इत्थं भगवती देवी मक्तिनम्रेण पार्ष्वती ।
संस्तुताः देव्यपतिना पुच्छर्क्षे अण्डहेऽन्त्रकम् ॥ २२२
ततः स मातृभिः सह भैरवो रुद्रसशवः ।
जगामानुजया शक्तोः पातालां परमेश्वरः ॥ २२३
यत्र सा तामसौ विष्णुमूर्त्तिः संहारकारिका ।
समास्ये हरिरव्यक्तो नृसिंहाकृतिरीश्वरः ॥ २२४
ततोऽनन्ताकृतिः शङ्खुः शेषिणापि सुपूजितः ।
कालान्निरुद्धो भगवान् युयोलात्मानमात्मनि ॥ २२५
युष्मतस्तस्य देवस्य सर्वा एवाव मातरः ।
बुभुक्षिता महादेवं प्रणम्याङ्गस्त्रिलोचनाम् ॥ २२६
मातर ऊचुः ।
बुभुक्षिता महादेव त्वमनुजातमहर्षि ।
त्रैलोक्यं मद्यविधायो नाग्यया तृप्तिरस्ति नः ॥ २२७
एतावदुक्ता वचनं मातरो विष्णुसखावाः ।
मद्ययाङ्गजिरे सर्व्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ २२८
ततः स भैरवो देवो नृसिंहवपुषं हरिम् ।

दध्यो नारायणं देवं प्रणम्य च कृताञ्जलिः ॥ २२८

उभेयचिन्तितं शाला चणात् प्रादुरभूद्धरिः ।

विज्ञापयामास च तं मलयन्तीह मातरः ।

निवारयाद्यु त्रैलोक्यं तदोवा भगवन्निति ॥ २३०

संभृता विष्णुना दैव्यो नृसिंहवपुषा पुनः ।

उपतस्थुर्महादेवं नरसिंहाकृतिं ततः ॥ २३१

सम्प्राप्य सन्निधिं विष्णोः सर्वाः संहारकारिकाः ।

प्रददुः शश्वे यत्तिं भैरवायातितेजसे ॥ २३२

अपमंस्ता जगत्सृतिं नृसिंहमतिभैरवम् ।

द्युगादेकत्वमापन्नं शेषादिह्यपि मातरः ॥ २३३

व्याजहार हृषीकेशो धी भक्ताः शूङ्गपाणयि ।

ये च मां संभरन्तीह पालनीयाः प्रव्रजतः ॥ २३४

ममैव मूर्तिरतुला सर्वसंहारकारिका ।

महेश्वराहसम्भूता भुक्ति मुक्तिप्रदायिनी ॥ २३५

अमन्तो भगवान् कालो हिधावस्था ममैव तु ।

तामसो राजसो मूर्तिर्देवदेवसत्सुखः ॥ २३६

सोऽहं देवो दुराधर्षः कालो लोकप्रकालनः ।

भक्षयिष्यामि कल्पान्तो रौद्रेण निष्कलं जगत् ॥ २३७

या सा विमोहिनी मूर्तिर्मम नारायणाक्षया ।

सत्त्वोद्विक्ता जगत् सर्वं संस्थापयति नित्यदा ॥ २३८

स विष्णुः परमं ब्रह्म परमात्मा परा गतिः ।

मूलप्रकृतिरव्यक्ता सदानन्देति कथ्यते ॥ २३९

इत्येवं बोधिता दैव्यो विष्णुना विष्णुमातरः ।

प्रपेदिरे महादेवं तमेव शरणं परम् ॥ २४०

एतदः कथितं सर्वं मयात्मकनिर्मुहम् ।

माहात्म्यं देवदेवस्य भैरवस्यामितौजसः ॥ २४१

इति श्रीकौर्म महापुराणे पूर्वभागे दृष्ट-

सतावशक्रीर्त्तने षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

अश्वकै निरुहोते वै प्रह्लादस्य महात्मनः ।

विरोचनो नाम बली बभूव नृपतिः सुतः ॥ १

देवान् जित्वा सदेन्द्रान् बहून् वर्षान् महासुरः ।

पालयामास धर्मेण त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ २

तस्यैवं वर्त्तमानस्य कदाचिद्विष्णुचोदितः ।

सनत्कुमारो भगवान् पुरं प्राप महामुनिः ॥ ३

दृष्ट्वा सिंहासनगतो ब्रह्मपुत्रं महासुरः ।

नानामोत्याय शिरसा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ४

धन्योऽस्मानुग्रहीतोऽस्मि सम्प्राप्तो मे पुरोत्तमम् ।

योगीश्वरोऽयं भगवान् यतोऽसौ ब्रह्मवित् स्वयम् ॥ ५

किमर्थमागतो ब्रह्मन् स्वयं देवः पितामहः ।

ब्रूहि मे ब्रह्मणः पुत्र किं कार्यं करवाय्यहम् ॥ ६

सोऽब्रवीद्भगवान् देवो धर्मयुक्तं महासुरम् ।

द्रष्टुमभ्यागतोऽहं वै भवन्तं भागवानसि ॥ ७

सुदुर्लभा नीतिरेषा दैत्यानां दैत्यसत्तम ।

त्रिलोके धार्मिको नूनं लाट्ठ्योऽन्यो न विद्यते ॥ ८

इत्युक्तोऽसुरराजोऽसौ पुनः प्राह महामुनिम् ।

धर्माणां परमं धर्मं ब्रूहि मे ब्रह्मवित्तम ॥ ९

सोऽब्रवीद्भगवान् योगी दैत्येन्द्राय महात्मने ।

सर्वगुह्यतमं धर्ममात्मज्ञानमनुत्तमम् ॥ १०

स तस्मा परमं ज्ञानं दत्त्वा च गुरुदक्षिणाम् ।

निधाय पुत्रे तद्राज्यं योगाभ्यासरतोऽभवत् ॥ ११

स तस्य पुत्रो मतिमान् बलिनाम महासुरः ।

ब्रह्मण्यो धार्मिकोऽत्यर्थं विजिग्येऽथ पुरन्दरम् ॥ १२

कृत्वा तेन महद्गुह्यं अन्नः सर्वाभिरुह्यतः ।

जगाम निर्जितो विष्णुं देवं शरणमच्युतम् ॥ १३

तदन्तरेऽदितिर्देवी देवमाता सुदुःखिता ।

दैत्येन्द्राणां वधार्थाय पुत्रो मे स्यादिति स्वयम् ॥ १४

तताप सुमहाघोरं तपोराशिं ततः परम् ।

प्रपन्ना विष्णुमव्यक्तं शरण्यं शरणं हरिम् ॥ १५

कृत्वा हृत्यक्षकिष्कल्के निष्कलं परमं पदम् ।

वासुदेवमनाद्यन्तमानन्दं व्योम कैवल्यम् ॥ १६

प्रसन्नो भगवान् विष्णुः शङ्ख-चक्र-गदाधरः ।

आविर्बभूव योगात्मा देवमातुः पुरो हरिः ॥ १७

दृष्ट्वा समागतं विष्णुमदितिर्भक्तिसंयुता ।

मेने कृतार्थमात्मानं तोषयामास कैशवम् ॥ १८

अदितिस्त्वाच ।

जयाशेषदुःखोषनायैकहेतो

जयानन्तमाहात्म्य योगाभिभुक्त ।

जयानादिमध्यान्त विज्ञानमूर्ते
जयाकाशकल्पामलागन्दकप ॥ १८
नमो विष्णवे कालकृपाय तुभ्यं
नमो नारसिंहाय शेषाय तुभ्यम् ।
नमः कालसूत्राय संहारकर्त्रे
नमो वासुदेवाय तुभ्यं नमस्ते ॥ २०
नमो विश्वमावाविधानाय तुभ्यं
नमो योगगम्याय सत्याय तुभ्यम् ।
नमो धर्मविज्ञाननिष्ठाय तुभ्यं
नमस्ते वराहाय भूयो नमस्ते ॥ २१
नमस्ते सहस्रार्कचन्द्राभमूर्ते
नमो देवविज्ञानधर्माभिगम्य ।
नमो भूधरायाप्रमेवाय तुभ्यं
प्रभो विश्ववीनेऽय भूयो नमस्ते ॥ २२
नमः प्रभावे सत्यनिष्ठाय तुभ्यं
नमो हेतवे विश्वकृपाय तुभ्यम् ।
नमो योगपीठान्तरस्थाय तुभ्यं
शिवायैककृपाय भूयो नमस्ते ॥ २३
एवं स भगवान् विष्णुर्देवमात्रा जगन्मदः ।
तोषितम्बुन्दयामास वरेण प्रहसन्निव ॥ २४
प्रणम्य धिरसा भूमौ सा वप्रे वरमुत्तमम् ।
त्नामेव पुत्रं देवानां हिताय वरये वरम् ॥ २५
तथास्त्रित्याह भगवान् प्रपन्नजनवत्सलः ।
इत्था वरानप्रमेयस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ २६
ततो बह्वतिथे काले भगवन्तं जनार्दनम् ।
इक्षार गमं देवानां माता नारायणं स्वयम् ॥ २७
समाविष्टे कृष्णकीये देवमातुरयोदरम् ।
उत्पाता जग्निरे चोरा बलीर्वैरोचनेः पुत्रे ॥ २८
निरीक्ष्य सर्वानुत्पातान् दैत्येन्द्रो भयविग्रहः ।
प्रह्लादमसुरं त्वं प्रणम्याह पितामहम् ॥ २९
बलिस्त्वाय ।
पितामह महाप्राज्ञ जायस्तेऽस्त्युरेऽपुत्रा ।
किमुत्पाता भवेत् कार्यमस्माकं किंनिमित्तकाः ॥ ३०
निग्रम्य तस्य वचनं चिरं ध्यात्वा महासुरः ।
नमस्कृत्य कृष्णकीयमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३१

प्रह्लाद उवाच ।

यो यज्ञैरिष्यते विष्णुर्यस्य सर्वमिदं जगत् ।
इक्षारासुरनाशाय माता तं त्रिदिवीकृतम् ॥ ३२
वत्साहमिदं सकलं मिद्यते योऽस्त्रित्याहपि ।
स वासुदेवो देवानां मातुर्देवं समाविद्यत् ॥ ३३
न यस्य देवा जानन्ति स्वकपं परमार्थतः ।
स विष्णुरहितेर्देवं स्वेच्छयाद्य समाविद्यत् ॥ ३४
वत्साहवन्ति भूतानि यत्र संयान्ति संशयम् ।
सोऽवतीर्णो महायोगी पुराणप्रसूतो हरिः ॥ ३५
न यत्र विद्यते नाम-जात्यादिपरिकल्पना ।
सत्तामात्रात्मकपोऽसौ विष्णुर्द्वयेन जायते ॥ ३६
वस्य सा जगतां माता यत्तिस्तदर्थधारिणी ।
माया भगवती सङ्क्षीः सोऽवतीर्णो जनार्दनः ॥ ३७
वस्य सा तामसी मूर्तिः प्रहरो राजसी तनुः ।
ब्रह्मा सञ्जायते विष्णुर्द्वयैकेन सत्त्वधृक् ॥ ३८
इति सञ्चित्य गोविन्दं भक्तिमन्त्रेण चेतसा ।
तमेव गच्छ प्ररणं ततो वास्यसि मिदंतिम् ॥ ३९
ततः प्रह्लादवचनादबलिवैरोचनिर्हरिम् ।
जगाम प्ररणं विश्वं पाशवामास धर्मतिः ॥ ४०
काले प्राप्ते महाविष्णुं देवानां हृदयवर्धनम् ।
प्रसूत कल्पपात्रेण देवमातुर्दितिः स्वयम् ॥ ४१
चतुर्भुजं विद्याकाशं श्रीवत्साहितवत्सलम् ।
नीलनेत्रप्रतीकायं भाजमानं श्रिया वृतम् ॥ ४२
उपतस्थुः सुराः सर्वे सिद्धाः साध्याश्च चारणाः ।
उपेन्द्रमिन्द्रप्रमुखा ब्रह्मा चरिगणैर्वृतः ॥ ४३
कृतीपमयनो वेदानध्यैष्ट भगवान् हरिः ।
सदाचारं भरद्वाजात् त्रिशीकाय प्रदर्शयन् ॥ ४४
एवञ्च लौकिकं मार्गं प्रदर्शयति स प्रभुः ।
स वत्समायं कुरुते लोकस्तदनुवर्त्तते ॥ ४५
ततः कालेन मतिमान् बलिर्वैरोचनिः स्वयम् ।
वञ्चैर्वञ्चैश्चरं विष्णुमर्षयामास सर्व्वगम् ॥ ४६
ब्राह्मणान् पूजयामास इत्था बह्वतरं धनम् ।
ब्रह्मार्थवः समाजन्मर्षयवाटं महात्मनः ॥ ४७
विज्ञाय विष्णुर्मगवान् भरद्वाजप्रचोदितः ।
पाश्याव वामनं रूपं वञ्चद्वयमभागम् ॥ ४८
कृष्णाजिनोपवीताह्वासादेन विराजितः ।

ब्राह्मणो जटिलो वेदानुद्भिरन् सुमहाद्युतिः ॥ ४८

सम्प्राप्यासुरराजस्य समीपं भिक्षुको हरिः ।

स्वपादैर्विमितं (क) द्द्वयमवाचत बलिं त्रिभिः ॥ ५०

प्रसाद्य चरणौ विष्णोर्वलिर्भावसमन्वितः ।

पाचामवित्वा भङ्गारमादाय स्वर्गनिर्मितम् ॥ ५१

दास्ये तद्येवं भवते पदत्रयं

प्रीणातु देवो हरिरव्ययाकृतिः ।

विचिन्त्य देवस्य कराग्रपक्षवे

निपातयामास सुधीतलं जलम् ॥ ५२

विषक्रमे पृथिवीनेष चैता-

मयान्तरोक्षं दिवमादिदेवः ।

व्यपेतराजं दितिजेष्ठरं तं

प्रकर्तुंकामः चरणं प्रपन्नम् ॥ ५३

आक्रम्य लोकत्रयनीयपादः

प्राजापत्याङ्गश्रुलोकं जगाम ।

प्रथीपुरादित्यमुखाः सुरेन्द्रा

ये तत्र लोके निवसन्ति सिद्धाः ॥ ५४

अधीपतस्ये भगवाननादिः

पितामहस्तोषयामास विष्णुम् ।

भिक्ष्वा तदण्डस्य कपालमूर्ध्वं

जगाम वारावरणानि (ख) भूयः ॥ ५५

अथाण्डभेदान्निपपात धीतलं

महाजलं तत् पुण्यकृद्भिश्च जुष्टम् ।

प्रवर्त्तिता चापि सरिहरा सा

गङ्गेत्युक्ता ब्रह्मणा व्योमसंस्था ॥ ५६

गत्वा महान्तं प्रकृतिं ब्रह्मयोनिं

ब्रह्माणनेकं पुरुषं विश्वयोनिम् ।

अतिष्ठद्दीपस्य पदं तदव्ययं

दृष्ट्वा देवास्तत्र तत्र स्तुवन्ति ॥ ५७

आलोक्य तं पुरुषं विश्वकार्यं

महान् बलिर्भक्तियोगेन विष्णुम् ।

ननाम नारायणमेकमव्ययं

स्वचेतसा यं प्रणमन्ति वेदाः ॥ ५८

तमब्रवीद्भगवानादिकर्त्ता

भूत्वा पुनर्वामनो वासुदेवः ।

ममैव देव्याधिपतेऽपुनेहं

लोकत्रयं भवता भावदत्तम् ॥ ५९

प्रणम्य मूर्त्ता पुनरेव देव्यो

निपातयामास जलं कराग्रे ।

दास्ये तवात्मानमनन्तधाम्ने

त्रिविक्रमायामितविक्रमाय ॥ ६०

प्रपन्नं स्वनोरपि सम्पदं

प्रक्रादस्वनोरथ शङ्कपाणिः ।

जगाद् वक्ष्यं जगदन्तरात्मा

पातालमूर्त्तं प्रविधेति भूयः ॥ ६१

समास्यतां भवता तत्र नित्यं

भुक्त्वा भोगान् देवतानामलभ्यान् ।

ध्यायस्व मां सततं भक्तियोगात्

प्रवेष्ट्यसे कल्पदाहे पुनर्मान् ॥ ६२

उक्त्वा देव्यसिंहं तं विष्णुः सत्यपराक्रमः ।

पुरन्दराय त्रेलोक्यं ददौ जिष्णुससक्रमः ॥ ६३

सस्तुवन्ति महावीरं सिद्धा देवर्षि-किन्नराः ।

ब्रह्मा यज्ञोऽथ भगवान् रुद्रादित्य-मरुद्गणाः ॥ ६४

कृत्वा तद्वृत्तं कर्म विष्णुर्वामनरूपपट्टम् ।

पश्यतामेव सर्व्वेषां तत्रैवान्तरधीवत ॥ ६५

सोऽपि देववरः क्षीमान् पातालं प्राण नोदितः ।

प्रक्रादिनासुरवरैर्विष्णुभक्तस्तु तत्परः ॥ ६६

अपृच्छद्विष्णुमाहात्म्यं भक्तियोगमनुत्तमम् ।

पूजाविधानं प्रक्रादं तदाहासौ चकार सः ॥ ६७

अथ रथचरणाङ्गशङ्कपाणिं

सरसिजलोचनमीशमप्रनेवम् ।

चरणमुपयचौ स भावयोगात्

प्रणवगतिं प्रणिषाद्य-कर्मयोगम् ॥ ६८

एष वः कथितो विप्रा वामनस्य पराक्रमः ।

स देवकार्याणि सदा करोति पुरुषोत्तमः ॥ ६९

इति श्रीकौर्म महापुराणे पूर्व्वभागे दशस्रता,
वैष्णवकीर्त्तने त्रिविक्रमचरितं नाम

सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

(क) क्रमितमिति वा पाठः ।

(ख) दिवाभरणोऽप्येति कश्चित् पाठः ।

अष्टादशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

वक्ष्ये पुत्रघतन्वासीमहाबलपराक्रमम् ।
तेषां प्रधानो द्युतिमान् वाणो नाम महाबलः ॥ १
सोऽतीव प्रहरे भक्तो राजा राज्यमपालयत् ।
त्रैलोक्यं वधमानोऽयं बाधयामास वासवम् ॥ २
ततः भद्रादयो देवा गतोऽपुः कृत्तिवाससम् ।
सदीयो बाधते स्मन्वान् वाणो नाम महासुरः ॥ ३
व्याकृतो देवतैः सर्वैर्देवदेवो महेष्टरः ।
इहाह वाणस्य पुरं घरेणैकेन लीलया ॥ ४
इक्ष्मणे पुरे तस्मिन् वाणो रुद्रं त्रिशूलिनम् ।
जघौ घरणमीशानं गोपतिं नीललोहितम् ॥ ५
सूर्यन्याधाय तस्मिन् आश्रयं रागवर्जितः ।
निर्गत्य तु पुरात् तस्मात् तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ ६
संस्तुतो भगवानीशः प्रहरो नीललोहितः ।
गाणपत्येन वाणं तं योजयामास भावतः ॥ ७
अथैवञ्च इतोः पुत्रास्ताराद्याद्यातिभीषणाः ।
तारस्तथा अश्वरथ कपिलः प्रहुरस्तथा ।
सर्मानुवर्षपर्व्या च प्राधान्येन प्रकीर्तिताः ॥ ८
सुरसायाः सहस्रन्तु सर्पाणामभवहिजाः ।
अनेकधिरसां तदत् खिचराणां महात्मनाम् ॥ ९
परिष्टा जनयामास गन्धर्वाणां सहस्रकम् ।
अनन्ताद्या महाभागाः काश्रवेयाः प्रकीर्तिताः ॥ १०
ताम्रा च जनयामास षट् कन्या दिजपुङ्गवाः ।
शुक्लौ श्वेतीश्च भासीश्च सुग्रीवीं यद्रिकां शुचिम् ॥ ११
गास्तथा जनयामास सुरभिर्महिषीस्तथा ।
हूरा वृक्षलतावल्ली-दणजातीश्च सर्वशः ॥ १२
खड्गो वै यक्ष-रक्षांसि मुनिरप्सस्तथा ।
रक्षोगणं क्रोधवशा जनयामास सप्तमाः ॥ १३
विनतावाश्च पुत्री द्वौ प्रख्यातौ गरुडारुणौ ।
ततोश्च गरुडो धीमान् तपस्तप्ता सुदुश्चरम् ।
प्रसादाच्छूलिनः प्राप्नो वाहनत्वं हरैः स्वयम् ॥ १४
आराध्य तपसा-दिवं महादिवं तज्जासुः ।
शारङ्गे कल्पितः पूर्वं प्रीतेनार्कस्य शशुना ॥ १५
एते कश्यपदावाहाः कीर्तिताः स्वायुजन्मनाः ।

वैवस्वतेऽन्तरे अस्मिन् श्रुत्वातां पापनाशनाः ॥ १६
सप्तविंशसुताः प्रीक्ताः सोमपत्न्यश्च सुव्रताः ।
परिष्टेभिपत्नीनामपत्यानां अनेकशः ॥ १७
वज्रपुत्रस्य विदुषस्तारो वैद्युताः क्षताः ।
तददङ्गिरसः पुत्रा अक्षयो ब्रह्मसङ्कताः ॥ १८
कृष्णाश्वस्य तु देवषर्देवः प्रचरणः सुतः ।
एते युगसहस्रान्ते जायन्ते पुनरेव हि ।
मन्वन्तरेषु नियतं तुल्यकार्यैः स्वनामभिः ॥ १९
इति श्रीकौर्मो महापुराणे पूर्वभागे दशसुता-
वंशानुकीर्तनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

एतामुत्पाद्य पुत्रांस्तु प्रजासन्तानकारणात् ।
कश्यपः पुत्रकामस्तु चकार समस्तत् तपः ॥ १
तस्यैवं तपतोऽत्यर्थं प्रादुर्भूतो सुताविमो ।
वत्सरसाक्षितश्चैव तावुमौ ब्रह्मवादिनौ ॥ २
वत्सरानैश्वरी जज्ञे रैव्यश्च समहावशः ।
रैव्यस्य जज्ञिरे शूद्राः पुत्रा द्युतिमन्नां वराः ॥ ३
अवनस्य सुता भार्या नैष्ठवस्य महात्मनः ।
सुमेधा जनयामास पुत्रान् वै कुण्डपायिनः ॥ ४
असितस्यैकपर्णायां ब्रह्मणी समपद्यत ।
नाम्ना वै देवलः पुत्रो योगाचार्यो महातपाः ॥ ५
शाण्डिल्योऽप्यपरः श्रीमान् सर्वतत्त्वार्थविष्णुभिः ।
प्रसादात् पार्वतीशस्य योगमुत्तममाप्तवान् ॥ ६
शाण्डिल्यो नैष्ठवो रैव्यस्तथः पद्मास्तु काश्यपाः ।
नव प्रकृतयो विप्राः पुलस्त्यस्य वरुणि वः ॥ ७
दणविन्दोः सुता विप्रा नाम्ना लिङ्गविला क्षता ।
पुलस्त्याय तु राजर्षिस्तां कन्यां प्रत्यपादयत् ॥ ८
अपिस्त्रैलविलस्तस्यां विश्वाः समपद्यत ।
तस्य पत्न्यस्तस्यस्तु पौलस्त्यकुलवर्जिकाः ॥ ९
पुष्पोत्कटा च वाका च कैकशी देववर्णिनी ।
अपलावस्यसम्पन्नास्तासाञ्च शृणुत प्रजाः ॥ १०
ज्येष्ठं वैश्वणं तस्य सुपुत्रे देववर्णिनी ।
कैकश्यजनवत् पुत्रं रावणं राक्षसाधिपम् ॥ ११

कुम्भकर्णं शूर्पणखां तथैव च विभीषणम् ।
 पुण्योक्तटाप्यजनयत् पुत्रान् विश्ववसः शुभान् ॥ १२
 महीदरं प्रहस्तश्च महापाश्र्वं खरं तथा ।
 कुम्भोन्मर्षी तथा कन्यां वाक्तायाः सृजते प्रजाः ॥ १३
 त्रिशिरा दूषणश्चैव त्रिदुष्प्रिक्तो महाबलः ।
 इत्येते क्रूरकर्माणः पौलस्त्या राक्षसा इव ॥ १४
 सर्वे तपोबलीकुटा रुद्रभक्ताः सुभीषणाः ।
 पुलहस्य भगाः पुत्राः सर्वे व्यासाश्च दंष्ट्रिणः ॥ १५
 भूताः पिशाचा ऋक्षाश्च शूकरा हस्तिनस्तथा ।
 अनपत्यः क्रतुस्तस्मिन् कृतो वैवस्वतेऽन्तरे ।
 मरीचैः कम्प्यः पुत्रः स्वयमेव प्रजापतिः ॥ १६
 मृगोरथाभवच्छूक्रो ह्येवाचार्यो महातपाः ।
 स्वाध्याययोगनिरतो हरभक्तो महाद्युतिः ॥ १७
 यतेः पुत्रोऽभवदङ्गिः सोदयस्तस्य नैष्ठिकः ।
 कृशाश्वस्य तु विप्रर्षिर्हृताश्यामिति नः श्रुतम् ॥ १८
 स तस्यां जनयामास स्वस्यादेवान् महीजसः ।
 वेद्वेदाङ्गनिरतांस्तपसा हतकिल्बिषान् ॥ १९
 नारदस्तु वसिष्ठाव ददौ दिवीमरुन्धतीम् ।
 ऊर्ध्वरेतास्तु तत्रैव प्रापाद्दक्षस्य नारदः ॥ २०
 हयैश्चेषु तु नष्टेषु मायया नारदस्य तु ।
 यथाप नारदं दक्षः क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ २१
 वल्गाकम सुताः सर्वे भवता मायया हिज ।
 स्रवं गीतास्त्वशेषेण निरपत्यो भविष्यसि ॥ २२
 अरुन्धत्यां वसिष्ठस्तु यत्किमुत्पादयत्सुतम् ।
 यत्केः पराधरः श्रीमान् सर्वैश्चस्तपतां वरः ॥ २३
 आराध्य देवदेवेशमीशानं त्रिपुरात्मकम् ।
 केमे त्वप्रतिमं पुत्रं कृष्णहोपायनं प्रभुम् ॥ २४
 होपायनाच्छूको जज्ञे भगवानेव यद्वरः ।
 संशंशिनोवतीर्थीर्वांस्तं प्राप परमं पदम् ॥ २५
 शुक्लस्यास्याभवन् पुत्राः पञ्चात्यन्तपत्निनः ।
 भूरिश्रवाः प्रभुः शम्भुः कृष्णो गौरश्च पञ्चमः ॥ २६
 कन्या कीर्त्तिमती चैव योगमाता वृत्तप्रता ।
 एतेऽतिवंधाः कथिता ब्रह्मणा ब्रह्मवादिनाम् ।
 एत ऊर्ध्वं निबोधध्वं कम्पपाज्ञाजसन्ततिम् ॥ २७
 इति श्रीकीर्त्त महापुराणे पूर्वभागे ऋषि-
 वैष्णवीर्त्तनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १८५

विंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

अदितिः सुषुवे पुत्रमादित्यं कम्पपात् प्रभुम् ।
 तस्यादित्यस्य चैवासीद्धार्याणान्तु चतुष्टयम् ॥ १
 संज्ञा राक्षी प्रभा च्छाया पुत्रांस्तासां निबोधत ।
 संज्ञा त्वाष्ट्री तु सुषुवे सूर्याश्चानुमनुत्तमम् ॥ २
 यमश्च यमुनाश्चैव राक्षी रेवन्तमेव च ।
 प्रभा प्रभातमादित्याच्छाया सावर्णिमात्मजम् ॥ ३
 शनिश्च तपतीश्चैव विष्टिश्चैव यथाक्रमम् ।
 मनोस्तु प्रथमस्यासन् नव पुत्रास्तु तत्समाः ॥ ४
 इक्ष्वाकुश्चैव नाभागो धृष्टः शर्यातिरेव च ।
 नरिष्यन्तश्च नाभागो अरिष्टः कक्षस्थथा ॥ ५
 पृषधश्च महातेजा नवैते यत्क्रसन्निभाः ।
 इक्ष्वा ज्येष्ठा वरिष्ठा च सोमवंशं व्यवर्चयत् ॥ ६
 बुधस्य गत्वा भवनं सोमपुत्रेण सङ्गता ।
 अस्तुत सोमजादेवी पुरुवरसमुत्तमम् ॥ ७
 पिबणां दक्षिकर्त्तारं बुधादिति हि नः श्रुतम् ।
 प्राप्य पुत्रं सुविमलं सुदुम्न इति विश्रुतः ॥ ८
 इक्ष्वा पुत्रत्रयं लेभे पुनः स्त्रीत्ममविन्दत ।
 उत्कलश्च गयश्चैव विमतश्च तथैव च ॥ ९
 सर्वे तेऽप्रतिमप्रख्याः प्रपन्नाः कमलोद्भवम् ।
 इक्ष्वाकोऽयमवहोरो विकुक्षिर्नाम पार्थिवः ॥ १०
 ज्येष्ठपुत्रः स तस्यासीद्दध पञ्च च तत्सुताः ।
 तेषां ज्येष्ठः ककुत्स्थोऽभूत् काकुत्स्थस्तुसुयोधनः ॥ ११
 सुयोधनात् पृथुः श्रीमान् विश्वकश्च पृथोः सुतः ।
 विश्वकादार्द्रको भीमान् युवनाश्वश्च तत्सुतः ॥ १२
 स गोकर्णमनुप्राप्य युवनाश्वः प्रतापवान् ।
 इक्ष्वाकौ गौतमं विप्रं तपस्तमनसप्रभम् ॥ १३
 प्रणीम्य दण्डवद्भूमौ पुत्रकामो महीपतिः ।
 अपेच्छत् कर्मणा केन धार्मिकं प्राप्नुयात् सुतम् ॥ १४
 गौतम उवाच ।
 आराध्य पुरुषं पूर्वं नारायणमनामयम् ।
 यनादिनिघनं द्वंद्वं धार्मिकं प्राप्नुयात् सुतम् ॥ १५
 यस्य पुत्रः स्वयं ब्रह्मा पौत्रः स्यात्कीर्त्तयोरहितः ।

तमादिकृष्णमीषानमाराध्याप्रोति सत्सुतम् ॥ १६
 न यस्य भगवान् ब्रह्मा प्रभावं वेत्ति तत्सुतः ।
 तमाराध्य हृषीकेशं प्राप्नुयाद्दार्मिकं सुतम् ॥ १७
 स गौतमवचः श्रुत्वा युवनाश्वो महीपतिः ।
 आराधयन् हृषीकेशं वासुदेवं सनातनम् ॥ १८
 तस्य पुत्रोऽभवद्दीरः आवस्तिरिति विद्युतः ।
 निर्मिता येन आवस्तिर्गौडदेशे महापुरी ॥ १९
 तस्माच्च वृहदश्वोऽभूत् तस्मात् कुवलयश्रवकः ।
 पुन्नुमारः समभवदुत्तुं हत्वा महासुरम् ॥ २०
 पुन्नुमारस्य तनयास्त्रयः प्रोक्ता दिजोत्तमाः ।
 दृढाश्वश्चैव दण्डाश्वः कपिलाश्वस्तथैव च ॥ २१
 दृढाश्वस्य प्रमोदस्तु हृथ्यश्वस्तस्य चात्मजः ।
 हृथ्यश्वस्य निकुञ्जस्तु निकुञ्जात् संहताश्रवकः ॥ २२
 कुमाश्वोऽथारुणाश्वश्च संहताश्वस्य वै सुतौ ।
 युवनाश्वोऽरुणाश्वस्य भक्तुत्यबलो युधि ॥ २३
 कुत्सा तु वासुष्ठीमिष्टिगुणीणां वै प्रसादतः ।
 क्षेमे त्वप्रतिमं पुत्रं विष्णुभक्तमनुत्तमम् ॥ २४
 मान्धातारं महाप्राज्ञं सर्व्वशस्त्रभृतां वरम् ।
 मान्धातुः पुरुकुलोऽभूदम्बरौष्य बोधैवान् ॥ २५
 मुचुकुन्दश्च पुण्यात्मा सर्व्वं शक्रसमा युधि ।
 अम्बरौष्यस्य दायादो युवनाश्वोऽपरः श्रुतः ॥ २६
 हरितो युवनाश्वस्य चारितस्तत्सुतोऽभवत् ।
 पुरुकुलस्य दावाहस्त्रसदस्युर्महायथाः ॥ २७
 नर्मदायां समुत्पन्नः सञ्भूतिस्तत्सुतः श्रुतः ।
 विष्णुदहः सुतस्तस्य तनयश्चोऽभवत् ततः ॥ २८
 वृहदश्वोऽनरण्यस्य हृथ्यश्वस्तत्सुतोऽभवत् ।
 सोऽतीव दार्मिको राजा कर्हमस्य प्रजापतिः ।
 प्रसादादार्मिकं पुत्रं क्षेमे सूर्य्यपरायणम् ॥ २९
 स तु सूर्य्यं समभर्त्तुं राजा वसुमनाः शुभम् ।
 क्षेमे त्वप्रतिमं पुत्रं त्रिधन्वानमरिन्दमम् ॥ ३०
 अयमज्ञाश्वमेधेन शत्रून् जिह्वा दिजोत्तमाः ।
 स्वाध्यायवान् हानशीलस्तितुर्धर्मतत्परः ॥ ३१
 ऋषयस्तु समाजम्भुर्वज्रवाटं महात्मनः ।
 वसिष्ठं कश्यपमुक्त्वा देवाद्येन्द्रपुरोगमाः ॥ ३२
 तान् प्रणम्य महाराजः पश्चक्कु विनयान्वितः ।
 समाप्य विधिवद्दक्षं वसिष्ठादीन् दिजोत्तमान् ॥ ३३

वसुमना उवाच ।

किं हि श्रेयस्करतरं लोकेऽस्मिन् ब्राह्मणार्थमाः ।
 यश्चस्तपो वा रुन्ध्यासो ब्रूत मे सर्व्ववेदिनः ॥ ३४

वसिष्ठ उवाच ।

अधीत्य वेदान् विधिवत् सुतांशोत्पाद्य यज्ञतः ।
 दृष्ट्वा यज्ञेश्वरं यज्ञैर्गच्छेदनमद्यात्मवान् ॥ ३५

पुलस्त्य उवाच ।

आराध्य तपसा देवं योगिनं परमेश्वरम् ।
 प्रव्रजेद्विधिवद्दयज्ञैरिष्ट्वा पूर्वं सुरोत्तमान् ॥ ३६

पुलह उवाच ।

वमाङ्गरेकं पुरुषं पुराणं परमेश्वरम् ।
 तमाराध्य सहस्रांशुं तपसा मोक्षमाप्नुयात् ॥ ३७

जमदग्निस्त्वाच ।

अजो विश्वस्य कर्त्ता यो जगदीजं सनातनः ।
 अन्तर्यामी च भूतानां स देवस्तपसेज्यते ॥ ३८

विश्वामित्र उवाच ।

योऽग्निः सर्व्वालोकोऽनन्तः स्वयम्भूर्विश्वतोमुखः ।
 स रुद्रस्तपसोऽग्रेण पूज्यते नेतरमर्खैः ॥ ३९

भरद्वाज उवाच ।

यो यज्ञैरिज्यते देवो वासुदेवः सनातनः ।
 स सर्व्वदेवततनुः पूज्यते परमेश्वरः ॥ ४०

अत्रिस्त्वाच ।

यतः सर्व्वमिदं जातं यस्यापत्यं प्रजापतिः ।
 तपः समहदास्त्राय पूज्यते स महेश्वरः ॥ ४१

गौतम उवाच ।

यतः प्रधान-पुरुषो यस्य शक्तिरिदं जगत् ।
 स देवदेवस्तपसा पूजनीयः सनातनः ॥ ४२

कश्यप उवाच ।

सहस्रनयनो देवः साक्षी शम्भुः प्रजापतिः ।
 प्रसीदति महायोगी पूजितस्तपसा परः ॥ ४३

ऋतुस्त्वाच ।

प्राप्ताध्ययनयज्ञस्य शब्दपुत्रस्य वै हि ।
 नान्तरेण तपः कश्चिद्धर्मः शास्त्रेषु दृश्यते ॥ ४४
 इत्याकर्ण्य स राजर्षिस्तान् प्रणम्यातिष्ठदृषीः ।
 विसर्ज्जयित्वा सम्पूज्य त्रिधन्वानमथाब्रवीत् ॥ ४५
 आराधयिष्ये तपसा देवमेकाग्रराज्यम् ।

प्राणं दहन्तं पुस्तमादित्यान्तरसंस्मितम् ॥ ४६
 तत्तु धर्म्मरतो नित्यं पालयेत्तदन्तर्दितः ।
 चातुर्वर्ष्यसमायुक्तमर्षेण क्षितिमण्डलम् ॥ ४७
 एवमुक्त्वा स तद्वाक्यं निधायात्मभवे नृपः ।
 जगामारण्यमनवस्तपस्तप्तुमनुत्तमम् ॥ ४८
 हिमवच्छिखरे रम्ये देवदाहवनाश्रये ।
 कन्द-मूल-फलाहारैरुत्पन्नैरवजत् सुरान् ॥ ४९
 संवत्सरशतं सायं तपोनिद्रुतकिल्बिषः ।
 जजाप मनसा देवो सावित्रीं वेदमातरम् ॥ ५०
 तस्यैवं जपतो देवः स्वयञ्च परमेश्वरः ।
 हिरण्यगर्भो विश्वात्मा तं देशमगमत् स्वयम् ॥ ५१
 दृष्ट्वा देवं समाधानं ब्रह्माणं विश्वतोमुखम् ।
 नमाम शिरसा तस्य पादयोर्नाम कीर्तयन् ॥ ५२
 नमो देवाधिदेवाय ब्रह्मणे परमात्मने ।
 हिरण्यमूर्तये तुभ्यं सहस्राक्षाय वेधसे ॥ ५३
 नमो धात्रे विधात्रे च नमो देवात्ममूर्तये ।
 सांख्ययोगाधिगम्याय नमस्ते ज्ञानमूर्तये ॥ ५४
 नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं सद्यै सर्वार्थवेदिने ।
 पुरुषाय पुराणाय योगिनां गुरवे नमः ॥ ५५
 ततः प्रसन्नो भगवान् विरिञ्चो विश्वभावनः ।
 वरं वरय भद्रं ते वरदोऽस्मीत्यभाषत ॥ ५६

राजोवाच ।

अपेयं देवदेवेश गायत्रीं वेदमातरम् ।
 भूयो वर्षशतं सायं तावदायुर्मवेक्ष्यम् ॥ ५७
 वाकुमित्याह विश्वात्मा समालोक्य नराधिपम् ।
 स्पृष्ट्वा कराभ्यां सुप्रीतस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ५८
 सोऽपि लक्ष्म्यवरः श्रीमान् जजापातिप्रसन्नधीः ।
 शान्तस्त्रिप्रवणक्ताशौ कन्द-मूल-फलाशनः ॥ ५९
 तत्सम्पूर्णं वर्षशते भगवानुग्रहीधितिः ।
 प्रादुरासीन्नृपायोगी भानोर्मण्डलमध्यगः ॥ ६०
 तं दृष्ट्वा वेदवपुषं मण्डलस्थं सनातनम् ।
 स्वयञ्चुवमनाद्यन्तं ब्रह्माणं विष्णवं गतः ॥ ६१
 तुष्टाव वैदिकैर्मन्त्रैः सावित्र्या च विधीयतः ।
 ज्ञानादपश्यत् पुरुषं तमेव परमेश्वरम् ॥ ६२
 चतुर्मुखं जटामौलिमण्डहस्तं त्रिलोचनम् ।
 चन्द्रावयवलक्ष्माणं नरनारीतनुं हरम् ॥ ६३

भासयन्तं जगत् कूर्कं नीलकण्ठं खरश्मिभिः ।
 रक्ताम्बरधरं रक्तं रक्तमाख्यानुलेपनम् ॥ ६४
 तद्भावमावितो दृष्ट्वा सद्भावेन परेण हि ।
 ननाम शिरसा रुद्रं सावित्र्यामेव हि ॥ ६५
 नमस्ते नीलकण्ठाय भास्वते परमेष्ठिने ।
 त्रयीमवाय रुद्राय कालरूपाय हेतवे ॥ ६६
 तदा प्राह महादेवो राजानं प्रीतमानसः ।
 इमानि मे रहस्यानि नामानि शृणु चानघ ॥ ६७
 सर्ववेदेषु गीतानि संसारधमनानि तु ।
 नमस्कुरुष्व नृपते एभिर्मीतततं शुचिः ॥ ६८
 अध्यायं शतरुद्रीयं यजुषां सारमुत्तमम् ।
 जपस्नानन्यचेतस्को मध्यासक्तमना नृप ॥ ६९
 ब्रह्मचारी-मिताहारी भस्मनिष्ठः समाहितः ।
 जपेदा मरणादुद्रं स याति परमं पदम् ॥ ७०
 इत्युक्त्वा भगवान् रुद्रो भक्तानुग्रहकाम्यया ।
 पुनः संवत्सरशतं राशे स्नायुरकल्पयत् ॥ ७१
 दृष्ट्वास्मै तत् परं ज्ञानं वैराग्यं परमेश्वरः ।
 क्षणादन्तर्हृषे रुद्रस्तद्वृत्तमिवाभवत् ॥ ७२
 राजापि तपसा रुद्रं जजापानन्यमानसः ।
 भस्मच्छन्स्त्रिप्रवणं स्नात्वा शान्तः समाहितः ॥ ७३
 जपतस्तस्य नृपतेः पूर्णं वर्षशते पुनः ।
 योगप्रवृत्तिरभवत् कालात् कालपरं पदम् ॥ ७४
 विवेकैतदेदं सारं स्थानं वै परमेष्ठिनः ।
 भानोः स मण्डलं शुभ्रं ततो यातो महेश्वरम् ॥ ७५
 यः पठेच्छृणुवाहापि राज्ञश्चरितमुत्तमम् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोकं महीयते ॥ ७६
 इति श्रीकौर्म महापुराणे पूर्वभागे राज-
 वंशकीर्तने विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

त्रिधन्वा राजपुत्रस्तु धर्म्मेणापालयन्महीम् ।
 तस्य पुत्रोऽभवद्विराट्स्त्रय्यारुण इति श्रुतः ॥ १
 तस्य सत्यव्रतो नाम कुमारोऽभून्नृपावसः ।
 भार्या सत्यधना नाम हरिसिद्धमजीजनत् ॥ २

हरिसन्दस्य पुत्रोऽभूद्रोहितो नाम वीर्यवान् ।
 हरितो रोहितस्याथ पुत्रस्तस्य सुतोऽभवत् ॥ ३
 विजयस्य सदेवस्य पुत्रोऽभूत्तु वभूवतुः ।
 विजयस्याभवत् पुत्रः कारुकी नाम वीर्यवान् ॥ ४
 कारुकस्य तुलः पुत्रस्तस्मादाङ्गरजायत ।
 सगरस्तस्य पुत्रोऽभूद्राजा परमधार्मिकः ॥ ५
 हे मर्त्ये सगरस्यापि प्रभा भानुमती तया ।
 ताम्यामाराधितो वक्रिः प्रददौ वरमुत्तमम् ॥ ६
 एकं भानुमती पुत्रममरकादसमन्वितम् ।
 प्रभा षट्सहस्रान्तु पुत्राणां जगद्दे शुभा ॥ ७
 असमन्वितपुत्रोऽभूदंशुमान् नाम पार्थिवः ।
 तस्य पुत्रो दिल्लीपस्तु दिल्लीपात् तु भगीरथः ॥ ८
 धीम भगीरथी गङ्गा तपः कृत्वावतारिता ।
 प्रसादाद्देवदेवस्य महादेवस्य धीमतः ॥ ९
 भगीरथस्य तपसा देवः प्रीतमना हरः ।
 बभार शिरसा गङ्गां सोमान्ते सोमभूषणः ॥ १०
 भगीरथसुतस्यापि श्रुतो नाम बभूव ह ।
 नामागस्तस्य दावाहः सिन्धुहीपस्ततोऽभवत् ॥ ११
 मयुतायुः सुतस्तस्य ऋतुपर्णो महाबलः ।
 ऋतुपर्णस्य पुत्रोऽभूत् सुदासी नाम धाम्निः ॥ १२
 सौदासस्तस्य तनयः स्यातः कल्माषपादकः ।
 वसिष्ठस्तु महातेजाः क्षेत्रे काल्माषपादके ॥ १३
 यज्ञकं जनयामास तमिस्त्राकुलध्वजम् ।
 यज्ञकस्योत्पन्नायान्तु नकुलो नाम पार्थिवः ॥ १४
 स हि रामभयाङ्गाजा वनं प्राप सुदुःखितः ।
 दधत् स गारीकवचं तस्माच्छतरथोऽभवत् ॥ १५
 तस्माद्विजिविजिः श्रीमान् वृद्धधर्मा च तत्सुतः ।
 तस्माद्विश्वसहस्तस्मात् खड्गाङ्ग इति विश्रुतः ॥ १६
 दीर्घबाहुः सुतस्तस्माद्रघुस्तस्मादजायत ।
 रघोरजः समुत्पन्नो राजा दशरथस्ततः ॥ १७
 रामो दशरथिर्वीरो धर्मज्ञो लोकविश्रुतः ।
 मरतो लक्ष्मणश्चैव यदुत्तम महाबलः ॥ १८
 सर्वं यज्ञसमा युद्धे विष्णुशक्तिसमन्विताः ।
 जज्ञे रावणनाशायं विष्णुरंशेन विश्वभुक् ॥ १९
 रामस्य भार्या सुभगा जनकस्यात्मजा सुता ।
 सीता त्रिलोकविद्याता श्रीलौक्यगुणान्विता ॥ २०

तपसा तोषिता देवी जनकेन गिरौन्दजा ।
 प्रायच्छृङ्गानकीं सीतां राममेवाश्रितां पतिम् ॥ २१
 प्रीतस्य भगवानीशस्त्रिशूली नीललोहितः ।
 प्रददौ यदुनाशायं जनकायाहुतं धनुः ॥ २२
 स राजा जनको धीमान् दातुकामः सुतामिमाम् ।
 यद्येषवदमित्रघ्नो लोकेऽस्मिन् दिगपुङ्गवाः ॥ २३
 इदं धनुः समादातुं यः शक्नोति जगत्त्रयी ।
 देवो वा दानवो वापि स सीतां लब्धुमर्हति ॥ २४
 विश्वाय रामो बलवान् जनकस्य गृहं प्रभुः ।
 मन्त्रायामास बाहाय गत्वासी लीलयेव हि ॥ २५
 उहवाहाव तां कन्यां पार्ष्वतीमिव शङ्करः ।
 रामः परमधर्मात्मा सेनामिव च प्रयसुखः ॥ २६
 ततो वृद्धतिष्ठे काली राजा दशरथः स्वयम् ।
 रामं व्येष्टसुतं वीरं राजानं कर्तुमारभत् ॥ २७
 तस्यास्य पत्नी सुभगा कैकेयी चारुहासिनी ।
 निवारयामास पतिं प्राह सन्धान्तमानसा ॥ २८
 मत्सुतं भरतं वीरं राजानं कर्तुमर्हसि ।
 पूर्वमेव वरो यस्माद्धत्तो मे भवतानघ ॥ २९
 स तस्या वचनं श्रुत्वा राजा दुःखितमानसः ।
 वादमित्यब्रवीद्वाक्यं तस्मा रामोऽपि धूर्जितः ॥ ३०
 प्रणम्यास्य पितुः पादौ लक्ष्मणेन सहान्वितः ।
 ययौ वनं सपत्नीकः कृत्वा समयमात्मवान् ॥ ३१
 संवत्सराणां चलारि द्वायैव महाबलः ।
 उवाच तत्र भगवान् लक्ष्मणेन सह प्रभुः ॥ ३२
 कदाचिदसतोऽरस्ये रावणो नाम राक्षसः ।
 परिब्राजकवेशेण सीतां कृत्वा ययौ पुरीम् ॥ ३३
 गृह्णन् लक्ष्मणो रामः सीतामाकुलितेन्द्रियौ ।
 दुःखश्लोकाभिसन्तप्तौ बभूवतुररिन्दमौ ॥ ३४
 ततः कदाचित् कपिना सुग्रीवेण दिलोत्तमाः ।
 वानराणामभूत् सख्यं रामस्याज्ञिष्टकर्मणः ॥ ३५
 सुग्रीवस्यानुगो वीरो हनूमान् नाम वानरः ।
 वायुपुत्रो महातेजा रामस्यासीत् प्रियः सदा ॥ ३६
 स कृत्वा परमं धैर्यं रामाय कृतनिश्चयः ।
 शानविधायि तं सीतामित्युक्त्वा विचचार ह ॥ ३७
 महीं सागरपथेन्तां सीतादर्शनतत्परः ।
 जगाम रावणपुरीं लङ्कां सागरसंस्थिताम् ॥ ३८

तत्राथ निर्जने देशे वृक्षमूले शुचिस्मिताम् ।
 अपश्यद्महा सीतां राक्षसीभिः समावृताम् ॥ ३८
 अशुपूर्णक्षणां हृद्यां संहरन्तीमनिन्दिताम् ।
 राममिन्दोवरक्षामं लक्ष्मणास्त्रात्मसंस्थिताम् ॥ ४०
 निवेदयित्वा चात्मानं सीताय रहसि प्रभुः ।
 असंशयाय प्रददावस्यै रामाङ्गुलीयकम् ॥ ४१
 दृष्ट्वाङ्गुलीयकं सीता पत्युः परमशोभनम् ।
 मीने समागतं रामं प्रीतिविस्फुरितेक्षणा ॥ ४२
 समावृतास्य तदा सीतां दृष्ट्वा रामस्य चान्तिकम् ।
 मयिष्ये त्वां महाबाहुसुहृन्ना रामं ययौ पुनः ॥ ४३
 निवेदयित्वा रामाय सीतार्धनमात्मवान् ।
 तस्मै रामेण पुरतो लक्ष्मणेन च पूजितः ॥ ४४
 ततः स रामो बलवान् साहं हनुमता स्वयम् ।
 लक्ष्मणेन च युद्धाय बुद्धिं चक्रे हि रहसा ॥ ४५
 कृत्वाथ वानरघटैर्लङ्कामार्गं महोद्घेः ।
 सेतुं परमधर्मात्मा रावणं हतवान् प्रभुः ॥ ४६
 सपत्नीकं हि ससुतं सभाटकमरिन्दमः ।
 आनयामास तां सीतां वायुपुत्रसहायवान् ॥ ४७
 सेतुमध्ये महादेवमीशानं कृत्तिवाससम् ।
 स्थापयामास लिङ्गस्थं पूजयामास राघवः ॥ ४८
 तस्य देवो महादेवः पार्वत्या सह शङ्करः ।
 प्रत्यक्षमेव भगवान् दत्तवान् वरमुत्तमम् ॥ ४९
 ये सया स्थापितं लिङ्गं द्रष्टुन्तीदं दिजातयः ।
 महापातकसंयुक्तास्तेषां पापं विनश्यति ॥ ५०
 अन्यानि चैव पापानि स्नातस्यात्र महोद्घेः ।
 हर्षनादेव लिङ्गस्य नाथं यान्ति न संशयः ॥ ५१
 आवत् स्थास्यन्ति गिरयो यावद्देवा च जेदिनी ।
 आवत् सेतुश्च तावच्च स्नास्याम्यत्र तिरोहितः ॥ ५२
 स्नानं दानं तपः आहं सर्वं भवतु साक्षयम् ।
 अरुणादेव लिङ्गस्य दिनपापं प्रणश्यति ॥ ५३
 इत्युक्त्वा भगवान् शम्भुः परिष्वज्य तु राघवम् ।
 समन्दो सगणो रुद्रस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ५४
 रामोऽपि पादयामास राख्यं धर्मपरायणः ।
 अमिषित्तो महातेजा भरतेन महाबलः ॥ ५५
 विशेषाद्वाङ्मनान् सर्वान् पूजयामास चेश्वरम् ।
 द्वायेन यश्चन्तारमश्वमेधेन शङ्करम् ॥ ५६

रामस्य तनयो जज्ञे कृष्ण इत्यभिविश्रुतः ।
 लवश्च सुमहाभागः सर्वतत्त्वार्थवित् सुधीः ॥ ५७
 अतिथिस्तु कुशाञ्जने नित्यस्तत्सुतोऽभवत् ।
 मलय निषधस्यासीन्नभास्तस्मादजायत ॥ ५८
 नभसः पुण्डरीकाक्षः क्षेमधन्वा तु तत्सुतः ।
 तस्य पुत्रोऽभवद्दीरो देवानीकः प्रतापवान् ॥ ५९
 अक्षीनगुस्तस्य सुतो महस्वांस्तत्सुतोऽभवत् ।
 तस्माच्चन्द्रावलोकस्तु तारापीडश्च तत्सुतः ॥ ६०
 तारापीडाच्चन्द्रगिरिर्भानुवितस्ततोऽभवत् ।
 श्रुतायुरभवत् तस्मादेते चैच्छाकुवंशजाः ।
 सर्वे प्राधान्यतः प्रोक्ताः रुमासेन दिजोत्तमः ॥ ६१
 य इमं शृणुवान्नित्यमिच्छाकोवंशमुत्तमम् ।
 सर्वपापविनिर्भीक्तो देवलोके महीयते ॥ ६२
 इति श्रीकूर्म महापुराणे पूर्वभागे
 सूर्यवंशे इच्छाकुवंशकथनं नामैक-
 विंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

इति श्रीशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

ऐकः पुरुवरवासाय राजा राज्यमपालयत् ।
 तस्य पुत्रा बभूवुर्हिः षड्विन्दसमतेजसः ॥ १
 आयुर्मायुरमायुश्च विश्वायुश्चैव वीर्यवान् ।
 यतायुश्च श्रुतायुश्च दिव्याश्चैवोर्व्वशीसुताः ॥ २
 आयुषस्तनया वीराः पञ्चैवासन् महौजसः ।
 स्वर्भानुतनयायां वै प्रभायामिति नः श्रुतम् ॥ ३
 नङ्गपः प्रथमस्तेषां धर्मेशो लोकविश्रुतः ।
 नङ्गपस्य तु दावाहाः पञ्चेन्द्रोपमतेजसः ।
 उत्पन्नाः पितृकन्यायां विरजायां महाबलाः ॥ ४
 यतिर्वयातिः संयातिरायातिः पञ्चमोऽश्वकः ।
 तेषां ययातिः पञ्चानां महाबलपराक्रमः ॥ ५
 दिव्यानीसुगमसः सुतां भार्यामवाप सः ।
 शर्मिष्ठामासुरीश्चैव तनयां वृषपत्न्याः ॥ ६
 यदुच्च तुर्व्वसुश्चैव देवयानी व्यजायत ।
 दुश्महानुच्च पुरुश्च शर्मिष्ठा चाप्यजीजनत् ॥ ७
 सोऽभ्यपिष्वदतिक्रम्य ज्येष्ठं यदुमनिन्दितम् ।
 पुरुमेव कनीयांसं पितुर्वचनपालकम् ॥ ८

दिशि दक्षिणपूर्वस्थां तुल्यं पुत्रमादिशत् ।
 दक्षिणापरयो राजा यदुं श्रेष्ठं न्ययोजयत् ॥ ८
 प्रतीच्यामुत्तराद्याश्च द्रुमुच्चानुमकल्पयत् ।
 तेरिथं पृथिवी सर्वा धर्मतः परिपालिता ॥ ९
 राजापि हारभक्षितो वनं प्राप महायथाः ।
 यदोरप्यभवत् पुत्राः पञ्च देवसुतोपमाः ॥ ११
 सहस्रजित् तथा श्रेष्ठः प्रोद्युर्नीलो जिनो रघुः ।
 सहस्रजित्सुतस्तद्वत्तजिन्नाम पार्थिवः ॥ १२
 सुताः शतजितोऽप्यासंस्तवः परमधार्मिकाः ।
 हृदयश्च हृदयैव राजा वेणुहृदयश्च यः ॥ १३
 हृदयस्याभवत् पुत्रो धर्म इत्यभिविश्रुतः ।
 तस्य पुत्रोऽभवदिमा धर्मेनेत्रः प्रतापवान् ॥ १४
 धर्मेनेत्रस्य कीर्तिस्तु सञ्जितस्तस्युतोऽभवत् ।
 महिषान् सञ्जितस्याभूद्रुद्रश्रेष्ठस्तदन्वयः ॥ १५
 मद्रुद्रश्रेष्ठस्य दद्यादो दुर्मदो नाम पार्थिवः ।
 दुर्मदस्य सुतो धीमानश्वको नाम वीर्यवान् ॥ १६
 अश्वकस्य तु दद्यादाश्वत्थारो लोकसम्प्रताः ।
 कृतवीर्यः कृतान्निश्च कृतवर्मा तथैव च ॥ १७
 कृतौजाश्च वतुर्गोऽभूत् कार्तवीर्यस्तथाजुनः ।
 सहस्रबाहुर्द्यतिमान् धनुर्वेदविदांवरः ॥ १८
 तस्य रामोऽभवन्मृत्युर्जामहन्वो जनाहिनः ।
 तस्य पुत्रश्चतान्यासन् पञ्च तत्र महारथाः ॥ १९
 कृतास्त्रा बलिनः शूरा धर्मात्मानो मनस्विनः ।
 शूरश्च शूरसेनश्च कृणो धृष्टास्तथैव च ।
 जयध्वजश्च बलवान् नारायणपरो नृपः ॥ २०
 शूरसेनादवः पूर्वं चत्वारः प्रथितौजसः ।
 रुद्रभक्ता महात्मानः पूजयन्ति स्म शङ्करम् ॥ २१
 जयध्वजस्तु मतिमान् देवं नारायणं हरिम् ।
 जगाम शरणं विष्णुं देवतं धर्मतत्परः ॥ २२
 तमूचुरितरे पुत्रा नाथं धर्मस्तवानथ ।
 ईश्वराराधनरतः पितामहकमिति श्रुतिः ॥ २३
 तानब्रवीन्महातेजा ह्येष धर्मः परो मम ।
 विष्णोरंशेन सम्भूता राजासो यन्महीतक्षी ॥ २४
 राज्यं पालयितावस्थं भगवान् पुरुषोत्तमः ।
 पूजनीयो यतो विष्णुः पालको जगतां हरिः ॥ २५
 शास्त्रिकी राजसी चैव तामसी च स्वयम्भुवः ।

तिस्रस्तु मूर्तयः प्रोक्ताः सृष्टिस्थित्यन्तहेतवः ॥ २६
 सत्त्वात्मा भगवान् विष्णुः संस्थापयति सर्वदा ।
 सृजेद्ब्रह्मा रजोमूर्तिः संहरेत् तामसी हरः ॥ २७
 तस्मात्सहीपतीनान्तु राज्यं पालयतामिदम् ।
 शाराधो भगवान् विष्णुः कैशवः कैशिमर्हेनः ॥ २८
 नियम्य तस्य वचनं भ्रातरोऽन्ये मनस्विनः ।
 प्रोचुः संहारको रुद्रः पूजनीयो मुमुक्षुभिः ॥ २९
 अयं हि भगवान् रुद्रः सर्वं जगदिदं शिवः ।
 तमोगुणं समाश्रित्य कालान्ते संहरेत् प्रभुः ॥ ३०
 वा सा घोरतमा मूर्तिरस्य तेजोमयी परा ।
 संहरेद्विद्याया पूर्वं संसारं शूलभृत् तथा ॥ ३१
 ततस्तानब्रवीद्राजा विचिन्त्यासौ जयध्वजः ।
 सत्त्वेन मुच्यते जन्तुः सत्त्वात्मा भगवान् हरिः ॥ ३२
 तमूचुर्भ्रातरो रुद्रः सेवितः सात्त्विकैर्जनैः ।
 मोचयेत् सत्त्वसंयुक्तः पूजयेच्च ततो हरम् ॥ ३३
 अथाब्रवीद्राजपुत्रः प्रहसन् वै जयध्वजः ।
 स्वधर्मो मुक्तये पन्था नाग्यो मुनिभिरुच्यते ॥ ३४
 तथा च वैष्णवीं शक्तिं नृपाणां दधतां सदा ।
 शाराधनं परो धर्मो सुरारैरभितौजसः ॥ ३५
 तमब्रवीद्राजपुत्रः कृणो मतिमतां वदः ।
 यदर्जुनोऽज्ञानकः स धर्मं कृतवानिति ॥ ३६
 एवं विवादि वितते शूरसेनोऽब्रवीद्वचः ।
 प्रमाणमप्यसौ ह्यत्र ब्रूयुस्ते यत् तथैव तत् ॥ ३७
 ततस्ते राजशार्ङ्गलाः पप्रच्छुर्ब्रह्मवादिनः ।
 गत्वा सर्वं सुसंख्याः सप्तर्षीणां तदाश्रमम् ॥ ३८
 तानब्रुवंस्ते मुनयो वसिष्ठाद्या यथार्थतः ।
 या यस्याभिमता पुंसः सा हि तस्यैव देवता ॥ ३९
 क्रितु कार्यविशेषिण पूजिता चेष्टदा नृणाम् ।
 विशेषात् सर्वदा नाथं नियमो ह्यन्यथा नृपाः ॥ ४०
 नृपाणां देवतं विष्णुस्तथैव च पुरन्दरः ।
 विप्राणामग्निरादित्यो ब्रह्मा चैव पिनाकधृक् ॥ ४१
 देवानां देवतं विष्णुर्दानवानां त्रिशूलभृत् ।
 गन्धर्व्याणां तथा सोमो यक्षाणामपि कण्ठ्यते ॥ ४२
 विद्याधराणां वाग्देवी सिद्धानां भगवान् हरिः ।
 रक्षसां शङ्करो रुद्रः किन्नराणाञ्च पार्वती ॥ ४३
 ऋषीणां भगवान् ब्रह्मा महादेवस्त्रिशूलभृत् ।

मान्धा स्त्रोणासना देवो तथा विष्ण्वीशमास्कराः ॥ ४४
 यत्स्थानाच्च सर्वं स्युर्ब्रह्म वै ब्रह्मधारिणाम् ।
 वैखानसानामर्कः स्यादुद्यतीनाञ्च महेश्वरः ॥ ४५
 भूतानां भगवान् रुद्रः कुष्माण्डानां विनायकः ।
 सर्वेषां भगवान् ब्रह्मा देवदेवः प्रजापतिः ॥ ४६
 इत्येवं भगवान् ब्रह्मा स्वयं देवोऽभ्यभाषत ।
 तस्माज्जयध्वजो नूनं विषालाराधनमर्हति ॥ ४७
 किन्तु रुद्रेण तादात्म्यबुद्ध्या पूज्यो हरिर्नरैः ।
 अन्यथा नृपतेः प्रवृत्तं न हरिः संहरेद्भुतः ॥ ४८
 तान् प्रणम्याथ ते जम्भुः पुरीं परमशोभनम् ।
 पालयाच्चक्रिरे पृथ्वीं जिला सर्वान् रिपून् रणे ॥ ४९
 ततः कदाचिदिन्द्रेणा विदेहो नाम दानवः ।
 भौषणः सर्वसत्त्वानां पुरीं तेषां समावधौ ॥ ५०
 इन्द्राकरालो दीप्तात्मा युगान्तदहनोपमः ।
 मूलमादाय स्तूर्याभं नादयन् वै दिशो दृश ॥ ५१
 तन्नादश्चवणाभ्यर्त्थास्तत्र धी निवसन्ति ते ।
 तत्पुण्यं जीवितन्त्वय्ये दुदुवुर्भयविह्वलाः ॥ ५२
 ततः सर्वं सुसंयत्ताः कार्त्तवीर्यात्मजास्तदा (क) ।
 शूरसेनादयः पञ्च राजानस्तु महाबलाः ।
 युद्धाय कृतमंरन्धा विदेहन्त्वभिदुदुवुः ॥ ५३
 शूरोऽस्त्रं प्राहिणोद्वैद्रं शूरसेनस्तु वारुणम् ।
 प्राजापत्यं तथा कृष्णो वायव्यं दृष्ट एव च ॥ ५४
 जयध्वजश्च कौबेरमैन्द्रमानेयमेव च ।
 भस्त्रायामास शूलैर्न तान्यस्त्राणि स दानवः ॥ ५५
 ततः कृष्णो महावीर्यो गदामादाय भौषणम् ।
 खट्वालेण तरसा चिक्षेप च ननाद च ॥ ५६
 सम्प्राप्य सा गदास्योरो विदेहस्य शिलोपमम् ।
 न दानवं चालयितुं शक्वाकान्तकसन्निभम् ॥ ५७
 दुदुवुस्ते भयग्रस्ता दृष्ट्वा तस्यातिपौरुषम् ।
 जयध्वजस्तु मतिमान् सञ्चार जगतः पतिम् ॥ ५८

(क) इतः परं—

शुभ्रधूर्तानं शक्ति-गिरिज्ज्वालि-सुहरेः ।

तान् सर्वान् दानवो विप्राः शूलैर्न प्रहसन्ति ।

वारयामास चोरात्मा कण्ठाग्रे भैरवो यथा ।

इति साह्रः श्लोकोऽधिको बहुल उच्यते ।

विष्णुं जयिष्यां लोकादिमप्रमेयमनामयम् ।
 तातारं पुरुषं पूर्वं श्रीपतिं पौतवाससम् ॥ ५९
 ततः प्रादुरभूच्छक्रं स्तूर्याभुतमप्रभम् ।
 आदेशाहासदेवस्य भक्तानुग्रहकारणात् ॥ ६०
 जग्राह जगतां योनिं क्षृत्वा नारायणं नृपः ।
 प्राहिणोहै विदेहाय दानवेभ्यो यथा हरिः ॥ ६१
 सम्प्राप्य तस्य घोरस्य स्तम्भदेशं सुदर्शनम् ।
 पृथिव्यां पातयामास शिरोऽद्रिशिखराकृति ॥ ६२
 तच्चि चक्रं पुरा विष्णुस्तपसाराध्य यज्ञरम् ।
 यस्मादवाप तत् तस्मादसुराणां विनाशकम् ॥ ६३
 तस्मिन् हते देविरपौ शूराद्या भ्रातरौ नृपः ।
 समावधुः पुरीं रम्यां भ्रातरह्वाप्यपूजयन् ॥ ६४
 गुलाजगाम भगवान् जयध्वजपराक्रमम् ।
 कार्त्तवीर्यसुतं द्रष्टुं विश्वामित्रो महामुनिः ॥ ६५
 तमागतमधो दृष्ट्वा राजा सम्प्राप्तलोचनः ।
 समावेश्वासने रम्ये पूजयामास भावतः ॥ ६६
 उवाच भगवन् घोरः प्रसादाद्भवतीऽसुरः ।
 निपातितो मया सोऽयं विदेहो दानवेश्वरः ॥ ६७
 तदाक्याच्छिन्नसन्देहो विष्णुं सत्यपराक्रमम् ।
 प्रपन्नः शरणं तेन प्रसादो मे कृतः शुभः ॥ ६८
 वक्ष्यामि परमेशानं विष्णुं पद्मदलेक्षणम् ।
 कथं केन विधानेन सम्पूज्यो हरिरीश्वरः ॥ ६९
 कोऽयं नारायणो देवः किम्भावश्च सुप्रतः ।
 सर्वमेतन्मागच्छ परं कौतूहलं हि मे ॥ ७०
 विश्वामित्र उवाच ।

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां यस्मिन् सर्वं वतते जगत् ।
 स विष्णुः सर्वभूतात्मा तमाश्रित्य विमुच्यते ॥ ७१
 यमचरात् परतरात् परं प्राङ्गुहाश्रयम् ।
 शानन्दं परमं व्योम स वै नारायणः क्षृतः ॥ ७२
 नित्योदितो निर्विकल्पो नित्यानन्दो निरञ्जनः ।
 चतुर्व्यूहधरो विष्णुरव्यूहः प्रोच्यते स्वयम् ॥ ७३
 परमात्मा परं धाम परं व्योम परं पदम् ।
 त्रिपादमचरं ब्रह्मा तमाहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ ७४
 स वासुदेवो विश्वात्मा योगात्मा पुरुषोत्तमः ।
 यस्यांशसम्भवो ब्रह्मा रुद्रोऽपि परमेश्वरः ॥ ७५
 स्ववर्णाग्रमधर्मणं पुंसां पुरुषोत्तमः ।

सदस्याय परमूर्तिरित्याराध्यो (क) न चान्यथा ॥ ७४ ॥
 एतावदुक्ता भगवान् विश्वामित्रो महातपाः ।
 शूराद्यैः पूजितो विप्रो जगामाथ स्वमाश्रमम् ॥ ७७ ॥
 अथ शूरादयो देवमयजन्त महेश्वरम् ।
 यज्ञेन यज्ञगम्यं तं निष्कामा रुद्रमव्ययम् ॥ ७८ ॥
 तान् वसिष्ठस्तु भगवान् वाजवामाश धर्मवित् ।
 गौतमोऽगस्त्यरतिश्च सर्व्वे रुद्रपरायणाः ॥ ७९ ॥
 विश्वामित्रस्तु भगवान् जयध्वजमरिन्दमम् ।
 वाजवामाश भूतादिमादिदेवं जगार्दनम् ॥ ८० ॥
 जयध्वजोऽपि तं विष्णुं रुद्रस्य परमां तनुम् ।
 इत्येवं स तदा बुद्ध्वा यज्ञेनाश्वयद्व्युतम् ॥ ८१ ॥
 तस्य यज्ञे महायोगी साक्षादेवः स्वयं हरिः ।
 आचिरासीत् स भगवांस्तद्ब्रह्मतमिवाभवत् ॥ ८२ ॥
 य इमं शृण्वान्नित्यं जयध्वजपराक्रमम् ।
 सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ८३ ॥
 इति श्रीकौर्म्य महापुराणे पूर्वभागे, सोम-
 वंशानुकीर्तने द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

जयध्वजस्य पुत्रोऽभूत् ताजजङ्घ इति श्रुतः ।
 यतं पुत्रास्तु तस्यासन् ताजजङ्घा इति श्रुताः ॥ १ ॥
 तेषां ज्येष्ठो महावीर्य्यो वीतिहोत्रोऽभवत्कृपः ।
 वृषप्रभृतयश्चान्ये दादवाः पुण्यकर्म्मिणः ॥ २ ॥
 वृषो वंशकरस्तेषां तस्य पुत्रोऽभवत्कृपः ।
 मघोः पुत्रयतन्वासीहृषणस्तस्य वंशभाक् ॥ ३ ॥
 वीतिहोत्रस्तथापि विद्युतोऽनन्त इत्यतः ।
 दुर्जयस्तस्य पुत्रोऽभूत् सर्व्वशास्त्रविधारकः ॥ ४ ॥
 तस्य भार्या रूपवती गुणैः सर्व्वैरलङ्कृता ।
 पतिव्रतासीत् पतिना स्वधर्मपरिपालिका ॥ ५ ॥
 स कदाचिन्महाराजः कालिन्दीतीरसंस्थितान् ।
 अपमृदुर्व्वशीं देवीं गायन्तीं मधुरस्वराम् ॥ ६ ॥
 ततः कामाक्षतमनास्ताम्रमोपसृजेत् वै ।
 प्रोवाच सुविरं कालं देवि रन्तुं मयार्हसि ॥ ७ ॥

(क) अकामादुपगतभावेन समाराध्य इति ज्ञचित् पाठः

सा देवी नृपतिं दृष्ट्वा रूपलावण्यसंयुतम् ।
 रेमे तेन चिरं कालं कामदेविमिवापरम् ॥ ८ ॥
 कालात् प्रबुद्धो राजासाधुर्व्वशीं प्राह श्रीभनाम् ।
 गर्मिष्यामि पुरीं रम्यां हसन्तीं साव्रवीहवः ॥ ९ ॥
 न ह्येतेनोपभोगिन भवती राजसुन्दर ।
 प्रीतिः सञ्जायते मच्चं स्थातव्यं वत्सरं पुनः ॥ १० ॥
 तामब्रवीत् स मतिमान् गत्वा श्रीघ्नतरं पुरीम् ।
 आर्गामिष्यामि भूयोऽत्र तन्मोऽनुज्ञातुमर्हसि ॥ ११ ॥
 तमब्रवीत् सा सुभगा तद्या क्रुशं विशोपते ।
 नान्यथाप्यरसा तावदन्तव्यं भवता पुनः ॥ १२ ॥
 सोमित्युक्त्वा ययौ तूष्णं पुरीं परमशोभनाम् ।
 गत्वा पतिव्रतां पत्नीं दृष्ट्वा भीतोऽद्विष्टः ॥ १३ ॥
 सम्येष्ट्य सा गुणवती भार्या तस्य पतिव्रता ।
 भीतं प्रसन्नाया प्राह वाचा वीनपयोधरा ॥ १४ ॥
 स्वामिन् किमत्र भवतो भीतिरयं प्रवर्त्तते ।
 तद्ब्रूहि मे यथातत्त्वं न राधां कीर्त्तयेत्तिदम् ॥ १५ ॥
 स तस्या वाक्यमाकर्ण्य लज्जावनतमानसः ।
 नीवाच किञ्चिदुपतिश्रान्तदृष्ट्या विवेद सा ॥ १६ ॥
 न भेतव्यं त्वदा राजन् कार्यं पापविशोधनम् ।
 भीते खल्वि महाराज राष्ट्रं ते गायमेष्ठ्यति ॥ १७ ॥
 ततः स राजा द्युतिमान् निर्गत्य तु पुरीत् ततः ।
 गत्वा कल्याणं पुण्यं दृष्ट्वा तत्र महासुनिम् ॥ १८ ॥
 निगम्य कण्ववदनात् प्रायश्चित्तविधिं शुभम् ।
 जगाम हिमवत्पृष्ठं सुसिद्धिं महाबलः ॥ १९ ॥
 सोऽपमृत् पथि राजेन्दो गन्धर्व्ववरमुत्तमम् ।
 भ्राजमानं श्रिया व्योम्नि भूषितं दिव्यमालया ॥ २० ॥
 वीच्य मालाममिलघ्नः सञ्चाराप्यरसां वराम् ।
 सर्व्वशीं तां मनसक्रे तस्या एवेयमर्हति ॥ २१ ॥
 सोऽतीव कामुको राजा गन्धर्व्वणाद्य तेन हि ।
 वकारं समहद्व्युहं मालामादातुमुद्यतः ॥ २२ ॥
 विजित्य समरे मालां महीला दुर्जयो दिजाः ।
 जगाम तामप्यरसं कालिन्दीं द्रष्टुमादरात् ॥ २३ ॥
 षट्पञ्चाप्यरसं तत्र कामवाणाभिपीडितः ।
 बभ्राम सकलां पृथ्वीं सप्तद्वीपसमन्विताम् ॥ २४ ॥
 आक्रान्त्य हिमवत्पार्श्वमुर्व्वशीदर्शनोत्सुकः ।
 जगाम शैलप्रवरं हेमकूटमिति श्रुतम् ॥ २५ ॥

तत्र तत्राप्सरोवर्था दृष्ट्वा तं सिंहविक्रमम् ।
 कामं सन्दधिरं घोरं भूषितं चित्रमात्मया ॥ २६
 संस्मरन्तुर्व्यथीवाक्यं तस्यां संसक्तमानसः ।
 न पश्यति क्व ताः सर्वा गिरेः शृङ्गाणि जग्मिवान् ॥ २७
 तत्राप्यप्सरसं दिव्यामदृष्ट्वा कामपीडितः ।
 देवलोकं महामेहं यवौ देवपराक्रमः ॥ २८
 स तत्र मानसं नाम सरस्वतीलोकविश्रुतम् ।
 मेजे शृङ्गमतिक्रम्य खवाङ्गवलभावितः ॥ २९
 स तस्य तीरे सुभगां चरन्तीमतिशालसाम् ।
 दृष्टवाननवद्याज्ञौ तस्यै मालां ददौ पुनः ॥ ३०
 स मालया तदा द्वौ भूषितां प्रेक्ष्य मोहितः ।
 रेमे कृतार्थमात्मानं जानागः सुचिरं तया ॥ ३१
 यद्योर्व्यथी राजवर्धं रतान्ते वाक्यमब्रवीत् ।
 किं कृतं भवता वीर पुरीं गत्वा तदा नृप ॥ ३२
 स तस्यै सर्वमाचष्ट पत्न्या यत् समुदीरितम् ।
 कण्वस्य दर्शनञ्चैव मालापहरणं तथा ॥ ३३
 शुलतद्व्याहृतं तेन गच्छेत्याह हितैषिणी ।
 शप्यं दास्यति ते कण्वो ममापि भवतः प्रिया ॥ ३४
 तथाऽसङ्गमहाराजः प्रीतोऽपि मदमोहितः ।
 न तद्याज्यं तद्याज्यं तत्र संन्यस्तमानसः ॥ ३५
 तदोर्व्यथी कामरूपा रात्रौ स्वं रूपमुत्कटम् ।
 सुरोमयं पिङ्गलाक्षं दर्शयामास सर्व्वदा ॥ ३६
 तस्यां विरक्तचित्तः स्मृत्वा कण्वमभिभाषितम् ।
 विद्यामिति विनिश्चित्य तपः कर्तुं समारभत ॥ ३७
 संवत्सरहादयकं कन्दमूलफलाशनः ।
 भूय एव हादयकं वायुमर्चोऽभवत्तपः ॥ ३८
 गत्वा कण्वमभ्यर्च्य भौत्या तस्मै सर्व्वं न्यवेदयत् ।
 वासमप्सरसा भूयस्तपोवोगमनुत्तमम् ॥ ३९
 वीक्ष्य तं राजशाङ्गुलं प्रसन्नो भगवानृषिः ।
 कर्तुंकामो हि निर्व्वीजं तस्यैवमिदमब्रवीत् ॥ ४०
 कण्व उवाच ।
 गच्छ वाराणसीं दिव्यामौखराधुषितां पुरीम् ।
 आस्ते मोचयितुं लोकं तत्र देवो महेश्वरः ॥ ४१
 खाला सन्तर्प्य विधिवद्गङ्गायां देवताः पिबन् ।
 दृष्ट्वा विश्वेश्वरं लिङ्गं किल्बिषाभ्योच्यसे क्षणात् ॥ ४२
 प्रणम्य शिरसा कण्वमनुश्राप्य च दुर्जयः ।

वाराणस्यां हरं दृष्ट्वा पापान्मुक्तोऽभवत् ततः ॥ ४३
 जगाम स्वपुरीं शुभ्रां पालयामास मेदिनीम् ।
 याजयामास तं कण्वो दाक्षितो वृणवा मुनिः ॥ ४४
 तस्य पुत्रोऽयं नतिमान् सुप्रतीक इति स्मृतः ।
 बभूव जातमात्रं तं राजानमुपतस्थिरे ॥ ४५
 सर्व्वस्याहं महावीर्य्यः सप्त देवसुतोपमाः ।
 कन्या जगद्दिरे सर्वा गन्धर्व्यो दयिता दिलाः ॥ ४६
 एष वः कथितः सन्त्यक् सप्तसृजित उत्तमः ।
 वंशः पापहरो नृणां क्रोष्टोरपि निबोधत ॥ ४७
 इति श्रीकौर्म महापुराणे पूर्व्वभागे सोमवंशा-
 नुकीर्त्तने त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

स्मृत उवाच ।

क्रोष्टोरकोऽभवत् पुत्रो वृजिनीवानिति स्मृतः ।
 तस्य पुत्रोऽभवत् स्यातिः कुशिकस्तसुतोऽभवत् ॥ १
 कुशिकादभवत् पुत्रो नाम्ना चित्ररथो बली ।
 अथ चैत्ररथिलोके अयमिन्दुरिति स्मृतः ॥ २
 तस्य पुत्रः पृथुयथा राजाभूदस्यैतत्परः ।
 पृथुकर्मा च तत्पुत्रस्तस्मात् पृथुजयोऽभवत् ॥ ३
 पृथुकौर्त्तिरभूत् तस्मात् पृथुदानस्ततोऽभवत् ।
 पृथुश्रवास्तस्य पुत्रस्तस्यासीत् पृथुसत्तमः ॥ ४
 उग्रना तस्य पुत्रोऽभूच्छ्रुतेषुस्तसुतोऽभवत् ।
 तस्माद्देवकमकवचः परावृत्तस्य तत्सुतः ॥ ५
 परावृत्तसुतो जज्ञे ज्यामघो लोकविश्रुतः ।
 तस्मादिदमः सप्तमे विदर्भात् क्रव-कौशिकौ ।
 लोमपादस्ततोवस्तु बभूवस्तस्यात्मजो नृपः ॥ ६
 वृतिस्तस्याभवत् पुत्रः श्वेतस्तस्याप्यभूत् सुतः ।
 श्वेतस्य पुत्रो बलवान् नाम्ना विश्वसहः स्मृतः ॥ ७
 तस्य पुत्रो महावीर्य्यः प्रजावान् कौशिकस्ततः ।
 यभूत् तस्य सुतो धीमान् समन्तुश्च ततो नलः ॥ ८
 कौशिकस्य सुतश्चेद्वैद्यास्तस्याभवन् सुताः ।
 तेषां प्रधानो द्युतिमान् वपुष्मांस्तसुतोऽभवत् ॥ ९
 वपुष्मती वृहन्नेषाः श्रीदेवस्तसुतोऽभवत् ।
 तस्य वीतरथो विप्रा रुद्रभक्तो महाबलः ॥ १०